

АНАТОЛІЙ ХУДОЛІЙ

**АМЕРИКА
В ПОСТЫПОЛЯРНОМУ СВІТІ:
ІНЕРЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ**

Анатолій Худолій

**АМЕРИКА В ПОСТЫПОЛЯРНОМУ СВІТІ:
ІНЕРЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ**

Острог – 2010

УДК 327.54(73)
ББК 66.4
Х 98

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 11 від 24 червня 2010 р.)*

Науковий редактор: Б. І. КАНЦЕЛЯРУК, д. політ. н., професор

Рецензенти:

В. М. ВАКУЛИЧ, доктор політичних наук, професор

С. Г. ФЕДУНЯК, доктор політичних наук, професор

ХУДОЛІЙ А. О.

Америка в постбіполярному світі: інерція політичних стереотипів: [монографія]. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 128 с.

У книзі розглядаються вузлові аспекти зовнішньої політики Америки в постбіполярний період (з 1989 по 2008 роки) крізь призму впливу стереотипних уявлень. Висвітлено вплив стереотипів на формування зовнішньополітичного курсу країни, починаючи від Дж. Буша-старшого до Дж. Буша-молодшого. Проаналізовано особливості розвитку України та розвиток взаємовідносин із США після закінчення «холодної війни». Увагу зосереджено на обрисах нового світового порядку, колізіях відносин з Росією та трансформації політичної стратегії Сполучених Штатів на світовій арені.

Книга розрахована на широке коло читачів, які досліджують проблеми зовнішньої політики, цікавляться політичними колізіями реалій світу, що глобалізується.

ISBN 978 966 2254-17-6

© ХУДОЛІЙ А. О., 2010
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЧАСТИНА ПЕРША. ІНЕРЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США ПЕРІОДУ ПОСТБІПОЛЯРНOSTІ.....	5
1.1. Обриси нового світового порядку (1992-2001рр.).....	5
1.2. Стратегія американського втручання.....	12
1.3. Трансформація політичної риторики.....	38
ЧАСТИНА ДРУГА. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ВАШИНГТОНА.....	51
2.1. Два підходи у відносинах з Україною.....	51
2.2. Еволюція україно-американських стосунків.....	61
ЧАСТИНА ТРЕТЯ. РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ.....	78
3.1. США і Росія в постбіполярному світі.....	78
3.2. Геополітичний вимір російсько-американських відносин.....	97
ВИСНОВКИ.....	111
ЛІТЕРАТУРА.....	115

ПЕРЕДМОВА

Динамічні події у світі формують нові уявлення про сучасну владу, зростаючу роль стереотипів у міжнародній політиці держави. Автор має намір з'ясувати, яким чином політичні стереотипи впливають на рішення американських президентів (Дж. Буша, Б. Клінтона та Дж. Буша-мол.), а відтак – і на формування зовнішньополітичного курсу США як світового лідера.

Пропоноване монографічне дослідження є однією з перших спроб аналізу кореляції зовнішньої політики та політичної риторики американських президентів (за період від 1989 року дотепер). У книзі висвітлено україно-американські та американо-російські відносини крізь призму геостратегії Сполучених Штатів Америки. Розглядається зовнішньополітичний курс Америки після закінчення «холодної війни», зокрема еволюція україно-американських відносин після проголошення Україною незалежності до 2008 року, аналізуються американо-російські відносини у постбіполярному світі та геополітичні проблеми двох держав крізь призму існуючих стереотипів. Зазначене дає змогу спрогнозувати тенденції розвитку відносин між США та Україною, Вашингтоном і Москвою, ймовірну поведінку американських політичних лідерів у майбутньому.

Автор книги вдячний адміністрації та вченій раді Національного університету «Острозька академія», передусім, ректорові НаУОА, професорові *І. Д. Пасічнику* та проректору *П. М. Кралюку* за надані підтримку та допомогу в підготовці і написанні тексту монографії. Особливо завдячую науковому редакторові, шановному професору *Б. І. Канцеляруку* та рецензентам – професорові *В. М. Вакулічу* і *С. Г. Федуняку* за їхні слухні поради щодо аналізу проблеми ролі політичних стереотипів у формуванні зовнішньополітичної стратегії США у постбіполярному світі.

Дякую керівництву видавництва Національного університету «Острозька академія» і, зокрема, директорові *Р. В. Свинарчуку* за сприяння публікації моєї книги.

ЧАСТИНА ПЕРША

ІНЕРЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США ПЕРІОДУ ПОСТВИПОЛЯРНОСТІ

У першій частині розглянуто політичний курс трьох американських президентів, які прийшли до влади після періоду «холодної війни». Досліджується вплив стереотипів на їхню зовнішню політику.

1.1. Обриси нового світового порядку (1992-2001рр.)

Підхід Дж. Буша-мол. до вирішення питань у зовнішній політиці періоду кінця «холодної війни» зумовлений його політичними поглядами. Він акцентує увагу на міжнародних відносинах, а своє завдання вбачає у закінченні «холодної війни» та підтриманні дружніх стосунків з М. Горбачовим. Водночас лінія на перемовини з СРСР з позиції сили, якої дотримувалась адміністрація Р. Рейгана, дістала не тільки підтримку, а й була закріплена на перспективу як найбільш прийнятна для Сполучених Штатів.

Американо-радянський діалог. Як президент Дж. Г.В. Буш своїми першими діями виказував обережність щодо М. Горбачова і СРСР, заморозивши всі важливі американо-радянські контакти до завершення стратегічного перегляду американської політики стосовно Радянського Союзу. Він призначив Б. Скоукрофта радником з питань національної безпеки, а такий крок означав повернення до реалістичної зовнішньої політики років Р. Ніксона і Дж. Форда. Стурбованість адміністрації викликали радянські ядерні ракети, спрямовані на Сполучені Штати, кількість радянських танків у Східній Європі і допомога Москви союзним країнам «третього світу» [111: 67]. Дж. Буш боявся, що як тільки М. Горбачова замінять, як це сталося з М. Хрущовим у 1964 році, на його місце прийде жорсткий лідер.

Слід зауважити, що в оточенні президента існували різні позиції стосовно відносин з М. Горбачовим. Так, Дж. Бейкер був прихильником максимально тактичної гнучкості у відносинах з радянським лідером, в той час як секретар оборони Д. Чейні припускав, що М. Горбачов зазнає поразки і це дасть нагоду скористатися слабкістю СРСР. Б. Скоукрофт завжди дотримувався середини, залишаючи президентові Бушу можливість балансу влади.

Дж. Буш хвалив М. Горбачова за його готовність працювати та вирішувати деякі спільні питання глобального масштабу, на кшталт громадянської війни в Анголі, однак державний секретар Дж. Бейкер постійно критикував СРСР у 1989 році за підтримку урядів Нікарагуа та Куби. Держсекретар також закликав М. Горбачова офіційно відмовитися від доктрини Брежнєва, згідно з якою СРСР мав право втручатися у справи Східної Європи [105: 480].

Пауза у відносинах з М. Горбачовим позначалася на формуванні негативного іміджу американського президента, хоча він і намагався встановити дружні стосунки на найвищому рівні. 21 липня 1989 р. президент надсилав листа М. Горбачову, в якому пропонує зустрітися віч-на-віч. Буш схилився до думки, що тільки тісна взаємодія з кремлівським керівництвом може допомогти вирішити питання щодо прискорення реформ у СРСР. Таким чином, йому вдалося змінити 40-літню політику США стосовно стримування Радянського Союзу. На часі стала проблема інтегрування СРСР у світову спільноту. На думку американської адміністрації, Москві доведеться зважити на нову ситуацію і дати право країнам Східної Європи на самовизначення та, звісно, обмежити збройні сили у цьому регіоні.

До травня 1989 року Дж. Буш визначив загальний підхід до СРСР, в основі якого був здоровий глузд. У своїй промові 12 травня в університеті Техасу президент зазначив, що було б нерозумно будувати американську політику, довіряючи словам радянських лідерів чи їхнім добрим намірам. США слід адекватно відповідати зростаючій військовій потужності та діям СРСР, який продовжує загрожувати мирові та стабільності у світі. В Європі Радянський Союз в односторонньому порядку скоротив свої військові сили, проте країни Варшавського Договору все ще мали на сотні тисяч військ більше, ніж НАТО.

Докладніше Буш розкриває суть зовнішньої політики США у промові, виголошеній в американській Академії берегової оборони, в якій підкреслив важливість поступового, обережного підходу до змін у світі та зазначив кроки, яких він очікує від Москви для демонстрації доброї волі. На Додаток щодо дотримання прав людини, підписаний формально СРСР як Фінальний акт в Гельсінкі, президент зреагував закликом до М. Горбачова зруйнувати Берлінський мур і піти на поступки щодо скорочення звичайної та ядерної зброї [105: 482].

Стереотипні уявлення відображає його тодішня риторика (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Отже, серед ключових небезпек – АГРЕСІЯ та С. ХУСЕЙН. Меншими небезпеками є ЗАГРОЗИ, КУВЕЙТ, ІРАК та «ХОЛОДНА ВІЙНА». Менше уваги президент приділяє РАДЯНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ЗАГРОЗІ та ЯДЕРНІЙ ЗБРОЇ. І хоча в 1989-90-х роках ставлення до політики СРСР в США почало поступово змінюватися, проте американський президент все ще сприймає Радянський Союз вороже.

Адміністрація Буша вважала, що СРСР готується до війни під прикриттям перемовин про роззброєння. Так, у вересні 1989 р. в меморандумі ЦРУ можна було прочитати, що Радянський Союз міг, а, внаслідок конфлікту, ймовірно все, і спробує, здійснити добре підготовлений напад силами 5-6 фронтів, включно з 4 фронтами в першому стратегічному ешелоні [109: 3-9]. У наступні місяці СРСР намагався переконати США в серйозності своїх намірів, а міністр закордонних справ Е. Шеварднадзе, під час перемовин із Дж. Бушем, погодився на демонтування радянського радару в Красноярську, який, на переконання американців, порушував договір ПРО 1972 р. В тому ж році Радянський Союз припинив допомогу Нікарагуа, а США припинили військову допомогу контрас.

Адміністрація Буша зробила заяву щодо питання зовнішньої політики стосовно СРСР у вересні 1989 р. в Директиві національної безпеки № 23, яка була підписана президентом і призначалася вищим посадовцям. У Директиві зазначалося, що радянська загроза не

зменшилася, а зросла. Більше того, трансформація СРСР з джерела нестабільності в повноцінну націю є довготривалою метою, якої можна добитися тільки з позиції американської сили. На таку зміну Радянському Союзові підуть десятиліття [105:132]. В адміністрації Буша не бачили причини відмовлятися від доктрини стримування. Основні стратегічні цілі США не зазнали змін після приходу до влади М. Горбачова, а досягнуті домовленості були лише обмеженими, частково вимушеними та взаємовигідними кроками.

У 1989 р. було зруйновано Берлінський мур, що означало кінець «холодної війни». Через місяць після падіння Муру відбулась довгоочікувана зустріч двох лідерів на Мальті, що стало поворотним пунктом у відносинах між ними. Під час першого засідання (2 грудня) президент Буш відверто говорив про події у Східній Європі: «Є люди в моєму оточенні, що вважають мене надто обережним. Це правда, я – поміркована людина, проте я не боягуз і ні я, ні моя адміністрація не будуть робити такого, що могло б зашкодити вашому становищу в світі» [111: 87]. Тон Дж. Буша сподобався М. Горбачову, який відповів: «Я радію вашим словам, оскільки вважаю їх виявом політичної волі. Для мене це важливо». Ніякої угоди не було підписано на Мальті, проте лідери погодилися підписати угоду про звичайні збройні сили в Європі до кінця 1990 р. На прес-конференції обидва заявили, що закінчилася епоха «холодної війни», і країни розпочинають нову епоху. Після цього Дж. Буш дав інструкції своїм радникам підготувати економічні пропозиції, які можна було б підписати на наступному саміті з М. Горбачовим, що дало б змогу розширити торгові відносини між двома країнами, укласти інвестиційну угоду і дати Москві статус спостерігача на засіданнях СОТ.

Об'єднання Німеччини. Зважаючи на розвиток подій, на той час було два питання, що особливо хвилювали президента Буша – об'єднання Німеччини та незалежність балтійських країн. До їхнього вирішення він підходив з обережністю, намагаючись не спровокувати СРСР на силові дії.

Президент Буш був активним прихильником об'єднання Німеччини, оскільки відчував, що це була історична можливість об'єднати країну, залучити її до НАТО і закінчити «холодну війну». Проте союзники – Ф. Міттеран та М. Тетчер переконували Буша, що об'єднання Німеччини було не на часі, а тим паче її вступ до НАТО.

Об'єднання Німеччини відбулося, незважаючи на опозицію з боку СРСР та Британії. Британський прем'єр міністр М. Тетчер висловила невдоволення домінуванням однієї нації в старій Європі.

Адміністрація Буша також поділяла стурбованість Тетчер, а консерватори взагалі відкрито боялися такого повороту подій. Після падіння Муру, уряд Західної Німеччини намагався попередити неконтрольовану еміграцію до країни, оскільки у листопаді 1989 року більш ніж 130 тисяч східних німців емігрувало до ФРН [69: 194].

Однією з найдраматичніших сторінок в історії дипломатії між США та СРСР стала зустріч двох лідерів 30 травня 1990 року, під час якої М. Горбачов змінив свою думку і перед усіма своїми радниками визнав, що об'єднання Німеччини є незворотним процесом, проте відмовлявся згодитися на вступ Німеччини до НАТО. Тоді Дж. Буш нагадав радянському лідерові про Гельсінський акт, підписаний у 1975 році, згідно з яким всі країни мають право вибирати альянси. У промові Дж. Буш підсумував, що СРСР і США офіційно згодні з об'єднанням Німеччини і з правом самої країни вибирати альянс, до якого вона хоче приєднатися: ...« а Сполучені Штати підтримують вступ об'єднаної Німеччини до НАТО, якщо вона не захоче, то США поважатимуть її думку» [111: 96]. Було порушено питання щодо послаблення тиску на Литву, за що СРСР отримує торгову угоду.

Літо 1990 р. знаменувало кінцеву фазу створення нової Європи. Як Дж. Буш і обіцяв М. Горбачову на початку травня, НАТО на своєму липневому засіданні вирішила змінити базові принципи Організації і, вперше за увесь період існування, запросила спостерігачів з Варшавського Договору. Маючи таку політичну підтримку з боку Дж. Буша та інших європейських країн, М. Горбачов публічно оголосив про закінчення традиційної політики Кремля стосовно Німеччини, формально повідомивши Г. Колло: якщо об'єднана Німеччина обере Західний альянс, то Москва не буде заперечувати. З того часу починають з'являтися посилення у промовах Буша на закінчення «холодної війни» [111: 100]. В жовтні 1990 року відбулося об'єднання Німеччини.

Розпад СРСР. На хвилі виборів у Німеччині почалося демократичне піднесення у балтійських країнах – Латвії, Литві та Естонії. 11 березня 1990 р. новообраний литовський парламент проголосив незалежність Литви, поставивши президента Буша у складне становище. Визнавши Східну Німеччину в 1970 р., США ніколи так формально і не визнали приєднання трьох республік до СРСР у 1941 році. Дж. Буш сказав М. Горбачову на Мальті, що балтійські країни – це справа СРСР. Проте для Радянського Союзу проголошення незалежності стало посяганням на сферу його інтересів, і 26 березня 1990 р. радянські війська захопили урядові приміщення у Вільнюсі. Дж. Буш і Дж. Бейкер залишилися самі в адміністрації серед тих, хто

хотів продовжувати мати справу з М. Горбачовим. Дж. Скоукрофт та Д. Чейні надавали перевагу твердішій лінії. Адміністрація Буша попередила Е. Шеварднадзе, який в той час перебував у Вашингтоні, проводячи попередні розмови перед самітом, щодо жорсткого придушення виступу [111: 92; 64: 101].

Адміністрація Буша болісно сприйняла ситуацію з Литвою, проте вирішила, що майбутнє європейської безпеки залежало від того, наскільки довго М. Горбачов зможе протриматися при владі, щоб закінчити об'єднання Німеччини та вивести війська з Європи. До Вільнюса з неофіційним візитом було послано сенатора Р. Лугара, оскільки вважалося, що найкращою стратегією у такій ситуації будуть перемовини з СРСР.

Коли М. Горбачов наклав часткове енергетичне ембарго на непокірну республіку в кінці квітня 1990 року, зріс тиск на Дж. Буша з вимогою запровадити санкції проти СРСР подібно до тих, що були накладені президентом Дж. Картером у 1980 році, після захоплення Радянським Союзом Афганістану. Окрім балтійсько-американського лобі, президент Буш наразився на опозицію як з боку ідеалістів, так і з боку реалістів. До того ж, Р. Ніксон, заслужений авторитет американського реалізму, висловив у *New York Times* побоювання, що Дж. Буш припуститься такої помилки, як і Р. Рейган, вважаючи, що можна буде підтримувати дружні стосунки з М. Горбачовим і при цьому захищати американські інтереси [111: 92]. Найбільш гострим було звинувачення з боку литовського президента В. Лансбергіса, який перед радянським ембарго звинуватив Дж. Буша у політичній зраді. Крім того, нервові повідомлення надходили від західнонімецького уряду, який переконував президента Буша утриматися від кроків, що могли б спровокувати СРСР виступити проти об'єднання Німеччини.

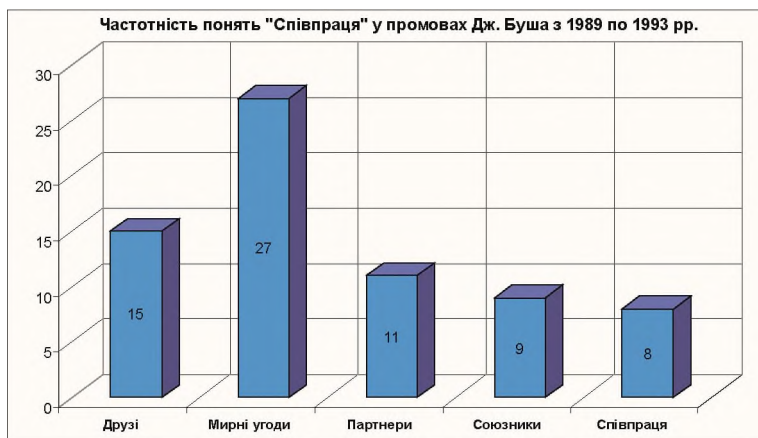
29 квітня Дж. Буш написав листа М. Горбачову, в якому висловив надію на двосторонню зустріч. Водночас він нагадав радянському лідерові про обіцянку на Мальті і попередив, що допоки не відбудеться діалог між Москвою і Вільнюсом, доти американський уряд не прийме торгової угоди з СРСР. Дж. Буш наголосив, що, зважаючи на литовську кризу, США не проголосує за торгову угоду з СРСР. М. Горбачов зазнавав чималого тиску з боку силових міністерств, тому, щоб заспокоїти мілітаристів у КППС, радянський лідер встановив військовий контроль над республікою, шукаючи інші шляхи вирішення конфлікту. Він вірив, що Литва залишиться у складі СРСР.

Домовленості між СРСР та США щодо роззброєння. 19 листопада 1990 року обидві сторони зустрілися для перемовин щодо

скорочення військових сил, під час яких було домовлено, що договір підпишуть 22 члени НАТО і Варшавського Договору. Для убезпечення Договору М. Горбачов погодився на вимогу, що Америка залишає за собою право зберегти значну частину військ в Європі. До кінця літа 1990 р. відносини між двома країнами суттєво змінилися, хоча Буш та його адміністрація переймалися тим, що у М. Горбачова нестійке становище в країні.

Політичні кроки Дж. Буша на зовнішній арені збігаються з поняттями на позначення співробітництва, виявленими в промовах американського президента (див. авторську таблицю 2). Зорієнтованість Дж. Буша на пошук спільних точок дотику у відносинах двох сторін засвідчує поняття МИРНИХ УГОД, що є найбільш частотним у його риторичі. У кількісному вимірі рідше трапляються такі поняття, як ДРУЗІ, ПАРТНЕРИ, СОЮЗНИКИ та СПІВПРАЦЯ.

Таблиця 2.

У 1991 році в СРСР почалася політична криза, що виявляється у масових виступах проти політики М. Горбачова. Хоча Америка й погодилась його підтримувати, однак в адміністрації Буша виникли дискусії щодо термінів такої підтримки. Шукаючи збалансований підхід у такому непростому питанні, президент обрав варіант символічної підтримки М. Горбачова, без суттєвих фінансових інвестицій в радянську економіку. СРСР запросили вступити до Світового банку та МВФ. У липні 1991 року Дж. Буш приїхав до Москви на останній, як виявилось, саміт. Хоча базову угоду щодо звичайних сил в Європі було підписано у листопаді 1990 року, проте небажання військових

кіл СРСР затвердити угоду змусили Вашингтон зачекати з ратифікацією. А в липні 1991 року обидва президенти підписали Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1), що обмежило американський стратегічний арсенал на 25%, а радянський – на 35% та привело до балансу сил, який існував до 1982 року [111: 137].

З 1989 по 1991 рік комуністичні режими Європи зазнають краху, і стало очевидним, що М. Горбачов не буде підтримувати їх силою. СРСР розпадається на багато незалежних країн. Відтак США визнали, що вони були ініціаторами «холодної війни». В одному зі своїх виступів президент Дж. Буш зазначив: «На протязі більше сорока років США очолювали боротьбу проти комунізму... Конфронтація закінчилася... СРСР більше не існує. Це перемога наших цінностей» [71]. Сполучені Штати стали єдиною наддержавою. Радянський Союз зазнав краху, а «холодна війна» закінчилася, залишивши Америку без чіткого бачення своєї місії у світі.

1.2. Стратегія американського втручання

Зовнішня політика США з 1989 по 1993 рік не відзначалася особливою миролюбністю, проте президент Буш був переконаний, що Сполучені Штати слугують взірцем для решти світу. Як і Р. Рейган, Дж. Буш послуговувався чорно-білими оцінками щодо інших країн за шкалою «добро-зло». Такі оцінки виправдовували воєнні акції, вчинені його адміністрацією в Панамі та Іраку.

Агресія в Панамі. Оскільки диктаторські режими в Європі падали один за одним, Дж. Буш вирішив, що настав час скинути й диктатора-сусіда Нор`єгу в Панамі. І такий шанс з`явився 15 грудня 1989 року, коли було оголошено, що Панама перебуває у стані війни зі США. 20 грудня американські військові захопили Панаму. Президент Буш переконав латиноамериканських лідерів застерегти будь-яку опозицію від застосування сили в регіоні, а 9 годинами по тому американські військові вже тримали під контролем всю країну. Політична опозиція Панамі взяла владу в свої руки. 3 січня 1990 року Нор`єга здався американській владі, його відправили до Флориди, де на нього чекав суд. Ця подія стала першою перемогою президента Буша в першій половині 1990 року.

Іншим викликом для Дж. Буша стало іракське захоплення Кувейту.

Перша війна в Затоці. Як відомо, 2 серпня 1990 року Ірак вторгся в Кувейт. Силою в 120.000 військових та 850 танків Саддам Хусейн захопив всю країну.

Спочатку президент Буш вирішив заморозити всі активи обох країн і віддати наказ американським кораблям увійти в Перську затоку, оскільки виникла загроза американським національним інтересам та регіональній стабільності. Хоча Буш і не думав про воєнне втручання, проте він наказав своїм радникам підготувати спільну американо-радянську заяву, яка б засудила агресію Саддама, а Бейкер міг би передати її Горбачову та Шеварднадзе на розгляд і підписання. Це був би важливий політичний крок, оскільки Москва була основним постачальником зброї в Ірак [111: 104]. СРСР погодився, і в спільному зверненні держсекретар Дж. Бейкер і міністр закордонних справ Е. Шеварднадзе засудили вторгнення. Москва, як основний постачальник зброї Іраку у війні проти Ірану, оголосила про відтермінування поставок зброї та військового спорядження до Іраку.

2 серпня ООН прийняла резолюцію 660, що засуджувала агресію і вимагала від Іраку залишити Кувейт. За п'ять днів світова спільнота наклала економічні санкції на Ірак. СРСР приєднався до решти членів Ради Безпеки ООН, які затвердили резолюцію, чого так домагався Буш. Спільна заява 3 серпня сигналізувала про кардинальні зміни в американо-радянських відносинах, що відкривало можливість для ширшого співробітництва.

Тим часом Державний департамент підготував ще одну спільну заяву, яка б засвідчила підтримку Радянським Союзом застосування сили Америкою, якщо С. Хусейн відмовиться покинути Кувейт. Дж. Буш в особистій розмові запевнив М. Горбачова, що як тільки кризу в Кувейті розв'яжуть, США разом з СРСР проведуть близькосхідну мирну конференцію. Вона відбулася у Гельсінкі. Радянська сторона погодилася на формулювання спільної декларації та підтримку застосування всіх засобів проти Саддама, якщо той не виведе військ з Кувейту.

Наприкінці листопада Рада Безпеки прийняла резолюцію 679, якою встановлювалося, що 15 січня буде кінцевим терміном виведення військ з Кувейту. Дж. Буш у своїх промовах порівнює Саддама з А. Гітлером, пояснює американські та коаліційні воєнні цілі народів, а Конгрес і Сенат підтримали його пропозицію щодо використання сили для виконання резолюції ООН [111: 122].

Операція «Буря в Пустелі» почалася 17 січня 1991 року. Наземною частиною стало захоплення Кувейту американськими морськими піхотинцями. 42 дивізії, близько 540 тис. іракських військових здалися коаліційним силам ще на початку війни, а решта готувалися здатися. Війна в Кувейті швидко закінчилася, США втратили 147 воїнів, а коаліція – 87.

Лідерські дії президента Буша протягом війни у Перській затоці та перемога в ній забезпечили йому найвищий рейтинг серед усіх президентів в історії опитування Геллапа. Проте чого не очікував Буш після визволення Кувейту, так це того, що Саддам залишиться при владі, і його поразка не вплине на його режим.

Балканська криза. Події в СРСР спричинили напругу на Балканах, яка посилилася після смерті югославського лідера Й. Б. Тіто у 1980 році. Влітку 1991 року, після того, як Словенія та Хорватія оголосили про свою незалежність, коротка війна спалахнула між Словенією та сербсько-югославською армією. Намагаючись досягти миру в Хорватії, адміністрація Буша здійснювала політику невизнання незалежності нових країн і радила так само ставитися до цього своїм європейським союзникам.

Дж. Буш намагався не втручатися у розкол Югославії, як він це робив під час подій у Східній Європі і в колишньому СРСР. Єдине, про що піклувався Буш, то це щоб конфлікт не вийшов за межі країни. У червні 1992 року президент США наказав використати транспортні літаки для постачання продовольства оточеному Сараєву [111: 139].

Адміністрація Дж. Х.В. Буша зробила все можливе аби залишитися осторонь воєнних сутичок в Боснії. Як вважав Державний секретар Дж. Бейкер, Вашингтон «буде задоволений, якщо європейська спільнота візьме на себе відповідальність за улагодження кризи на Балканах» [56: 636]. Департамент оборони, підтриманий Пентагоном, був категорично проти воєнного втручання.

Проте команда Буша шукала дипломатичні шляхи вирішення Балканської проблеми. Так, Дж. Бейкер відвідав Белград 21 червня 1991 р. щоб зустрітися з керівниками всіх шести республік. Він повідомив прохання американського президента зберегти югославську територіальну цілісність і не оголошувати власної, односторонньої заяви про незалежність, заявивши, що США не визнають на дипломатичному рівні жодної з самопроголошених незалежних країн. Узгоджене уточнення кордонів було можливим за умови згоди всіх сторін. Однак, деякі оглядачі зробили висновок, що Бейкер, насправді, дав Белградові «зелене світло» на застосування сили, щоб зупинити відокремлення республік [100: 138].

Ситуація погіршилася після того, як парламенти Словенії та Хорватії, кожен самостійно, оголосили незалежність від Югославії. Інша проблема виникла з ООН, на яку США дивилися із сподіваннями, що міжнародна організація зможе застосувати політичну силу для наведення ладу на Балканах. Проте світова організація виявилася

безсилою, оскільки основні країни – члени ООН не могли дійти згоди між собою. Росія, покровитель Сербії, відмовлялася ухвалювати резолюцію проти неї. Британія та Франція також симпатизували сербам. Єдині США стали на захист боснійських албанців [91: 83].

Тим часом, Белград скористався політичним вакуумом. Сербські збройні сили провели тримісячну облогу хорватського міста Дубровник восени 1991 року. Бомбардування міста та винищення беззахисного населення налаштувало світову спільноту проти сербів. Вбачаючи небезпеку в ескалації жорстокості, адміністрація Буша почала тиснути на сербів і хорватів щоб зняти облогу Дубровника, впустити до країни миротворців ООН і прийняти представника Ради Безпеки ООН С. Венса (колишнього Держсекретаря Дж. Картера) [91: 84].

Коли три суверенні країни – Словенія, Хорватія та Боснія-Герцеговина вступили до ООН, сербська відплата впала на Боснію-Герцеговину. Словенії та Хорватії вдалося вийти з Югославії, що розпадалася, хоча боротьба тривала в східній Хорватії за володіння частиною Країни.

Розколота Югославія було небажаною перспективою для майбутньої стабільності в Європі, і політичні радники Буша усвідомлювали цю небезпеку в Південно-Східній Європі. Радник з питань національної безпеки Б. Скоукрофт і майбутній Державний секретар Л. Іглбергер (який замінив Бейкера у 1992 р.) розуміли, що невизначене становище Югославії означало небезпеку війни в Європі. Після закінчення політичної кар'єри в Білому домі, Б. Скоукрофт та Л. Іглбергер визнали, що криваву Балканську кризу можна було попередити, завчасно здійснивши воєнну інтервенцію [113: А1].

Разом з європейськими країнами Вашингтон засудив усіх учасників війни в Югославії за її розв'язання, підкресливши, що застосування сили балканськими країнами порушувало Гельсінські угоди 1975 року, які гарантували непорушність кордонів, встановлених наприкінці Другої світової війни. Насправді США хотіли, щоб Європа розібралася з безладом в Югославії, проте було схоже на те, що Старий світ чекав вказівок від Сполучених Штатів.

У грудні 1991 року Німеччина, під внутрішнім політичним тиском, розірвала трансатлантичну угоду і в односторонньому порядку визнала Хорватію та Словенію. Зважаючи на той факт, що євроспільнота потребувала згоди Німеччини на Маастрихтський договір для створення Євросоюзу, вона погодилася з таким рішенням, і, у свою чергу, визнала суверенність двох відокремлених республік в середині січня 1992 року [91: 86].

За такого перебігу подій, Вашингтон змушений був визнати на дипломатичному рівні Боснію-Герцеговину в квітні 1992 року, коли вона нормалізувала відносини зі Словенією та Хорватією.

Боснійський конфлікт. Починаючи з квітня 1992 року, серби взяли в облогу Сараєво з метою завадити міжнародному визнанню Боснійської держави. Снайпери вбивали боснійців, у той час як миротворці були безсилі зупинити вбивство. Сербська блокада Сараєва тривала 44 місяці. Групи захисту прав людини повідомляли, що загинуло більше 11.000 людей. Ситуація з облогою Сараєва переконала Вашингтон підштовхнути європейські країни до колективних дій проти Сербії. Для європейців американська політика була одновимірною, оскільки Вашингтон бачив тільки боснійських сербів і їхнього покровителя, Сербію. Британія та Франція трактували боротьбу як громадянську війну, за що американські політики звинувачували їх у просербських симпатіях, започаткованих ще співробітництвом у 1940-х роках. Європейці звинувачували боснійських албанців у спекуляції на симпатіях американців до їхніх питань щодо створення міні-країни серед ворожих націй [91: 87].

Вашингтонові вдалося домогтися прийняття резолюції № 757 у Раді Безпеки ООН щодо запровадження економічного ембарго на Сербію у 1992 році. На саміті «сімки» великих країн у червні Вашингтон домогся підтримки додаткових заходів, «не виключаючи воєнну силу», для того, щоб надавати гуманітарну допомогу оточеним боснійцям. Після погрози воєнними діями, пролунав заклик до спільних дій. Виступаючи в липні на конференції з питань безпеки та співробітництва в Гельсінкі, Дж. Буш закликав «зробити все можливе, щоб попередити цей конфлікт від поширення» [133: 1].

Уряд Буша наказав здійснити матеріальну підтримку Сараєва. З літаків скидали продовольство населенню міста та окраїн у грудні 1992 року.

У 1992-1993 роках серби контролювали 70% території Боснії-Герцеговини. Не зустрічаючи міжнародного опору, ЮНА (Югославська Народна Армія) почала здійснювати широкомасштабні етнічні чистки з метою створити Велику Сербію. США та європейські союзники були осторонь конфлікту, тому в 1992 році серби дійшли висновку, що в них «розв'язані руки».

Війна за Косово. Усвідомлюючи ризики продовження війни, США намагалися покласти їй край. Президент Буш, а пізніше Клінтон, зазначали, що поширення югославського конфлікту в Косово може призвести до конфлікту між членами НАТО. Якщо Сербія

розпочне війну в Косово, це стимулюватиме до дій албанський націоналізм в Македонії та Албанії. Якби його не зупинила Америка, конфлікт загрожував втягнути Грецію разом із сербами, які б, у свою чергу, втягнули Туреччину та Болгарію на боці албанських націоналістів. Таким чином всі Балкани були б втягнуті у воєнний конфлікт [84: 136].

Стривожена сербськими репресіями в Косово, адміністрація Дж. Буша висловила погрозу, відому як «Різдвяне попередження Мілошевичу», послане 24 грудня 1992 року: «З огляду на конфлікт у Косово, спричинений діями сербів, США будуть готові застосувати воєнну силу проти сербів у Косово і проти самої Сербії» [58: А 6].

Сполучені Штати відновили контактну групу (до якої входили Британія, Франція, Німеччина, Росія і США) і внесли пропозицію щодо застосування санкцій проти сербів. Окрім того, Америка запропонувала ініціативи щодо прямого втручання в Косово для того, щоб припинити кровопролиття. Вашингтон запропонував здійснити воєнні операції проти Федеративної Республіки Югославії, проте країни Альянсу відмовилися що-небудь робити без згоди ООН. Росія та Китай натякнули, що заблокують рішення Ради Безпеки ООН. Їхня позиція призвела до того, що ООН самоусунулася від будь-якого рішення, спрямованого на те, щоб зупинити війну в Косово.

Незважаючи на успіхи у зовнішній політиці, в листопаді 1993 року Буш зазнав поразки на виборах. Із закінченням «холодної війни», багато в чому змінилася політика Вашингтона. Дж. Буш доклав всіх зусиль, щоб діяти виважено та обережно. Можливо, саме завдяки такій виваженій політиці США СРСР припинив своє існування безкровним способом.

На думку президента Буша, слід було встановити новий світовий порядок після «холодної війни», а народи, що загрожували іншим, повинні зазнати осуду організованої спільноти країн.

На протязі півстоліття американці дивилися на світ чи не через єдину призму – відносин з Радянським Союзом. Коли виникали місцеві кризи в країнах «третього світу», США рішуче реагували на них, втручаючись у внутрішні справи країн, так як це сталося в Кореї, Лівані та В'єтнамі. Жодна зовнішньополітична проблема у світі не обходилася без конфлікту наддержав і очевидної небезпеки ядерної війни. Спосіб мислення американських політиків був визначений стандартами «холодної війни». З ослабленням СРСР і закінченням «холодної війни» та загрози СРСР, американські політики усвідомили, що традиційне бачення світу вже не відповідає новим реаліям.

Наслідки перемоги в «холодній війні». У питаннях зовнішніх зносин президент Б. Клінтон покладався на своїх радників¹. Більшість з них вважали, що США повинні відігравати провідну роль у світі як єдина наддержава. Вони також вірили у воєнну силу для досягнення цієї мети [122: 321]. Політична ситуація позначилась на існуючих стереотипах американського президента, на формуванні відповідної зовнішньої політики, про що можна судити з результатів аналізу його промов.

Акцент на односторонній політиці. Президент Клінтон мав намір поліпшити відносини з прихильниками односторонньої політики, хоча в деяких ситуаціях залишався вірним принципам багатостороннього підходу, особливо в питаннях контролю за озброєннями та дотриманням міжнародного закону [60: 246]. Акцент президента на співробітництво з ООН був причиною конфлікту між ним та прихильниками односторонньої політики. З 1990 по 1996 роки Дж. Буш і Б. Клінтон намагалися використати ООН для досягнення певних американських цілей за кордоном.

Починаючи з 1996 року, консерватори почали активно критикувати участь США в ООН за великі витрати та здійснення миротворчих місій (до 1996 р. американський уряд заборгував ООН 1 млрд. доларів). У широкому аспекті вони висловили незгоду щодо стану співробітництва між США та ООН [89: 2-4; 60: 251]. Президент Клінтон та його радники були переконані, що Північноатлантичний блок відіграв важливу роль в узаконенні застосування Америкою сили.

Аналіз промов Б. Клінтона свідчить про те, що ООН відіграла досить слабку роль у зовнішній політиці США: американський президент зрідка згадує ООН у своїх промовах. В основі консервативного ставлення до цієї структури, як вважають аналітики, був зростаючий односторонній підхід до вирішення питань у зовнішній політиці. Захищаючи американську свободу дії та побоюючись нестійкої ситуації у світі, американські політики виступали проти будь-яких заходів, що могли б обмежити застосування Сполученими Штатами сили. Їм здавалося, що в однополярному світі єдиною загрозою американській безпеці було не існування загрози, а можливість того, що лідерам нації може не вистачити сили волі застосувати односторонні засоби [60: 255].

¹ Президент призначив У. Крістофера державним секретарем, зважаючи на його досвід в держдепартаменті адміністрації Дж. Картера. Міністром оборони було призначено конгресмена Л. Еспіна. До цієї когорти політиків входили: Е. Лейк (радник з питань нац. безпеки), М. Олбрайт (постійний представник США в ООН), Дж. Вулсі (директор ЦРУ) [91: 58].

У своїй інавгураційній промові Б. Клінтон висловив ідею про зростаючу міжнародну роль США. До того ж, 42-й президент США повторив фразу В. Вільсона про те, що Америка не стоятиме осторонь, якщо буде кинута виклик міжнародній спільноті: «...ми будемо діяти шляхом мирної дипломатії допоки це буде можливо, а коли необхідно, то й застосовуючи силу» [127: А 11]. Цією заявою президент визначив роль Америки як глобального охоронця порядку від імені міжнародної спільноти.

Питання безпеки хвилює адміністрацію Клінтона, який у своїх промовах не раз порушує питання БЕЗПЕКИ у світі, МИРУ, ЗАХИСТУ від імовірного нападу. Б. Клінтон покладається на ЗБРОЙНІ СИЛИ та ВІЙСЬКОВУ МІЦЬ США (див. авторську таблицю 3). НАТО теж відіграє важливу роль у питанні безпеки та контролю у світі. Росія викликає занепокоєння президента як правонаступниця колишнього ВОРОГА, яка ще, до того ж, має ядерний арсенал та величезну армію.

Таблиця 3.

Зовнішня політика мало привертала увагу Клінтона, допоки вона не торкалася національної економіки. Йому здавалося, що період після закінчення «холодної війни» дав можливість оживити економіку шляхом посилення міжнародної торгівлі. Цей підхід переріс у концепцію глобалізації, яка стала на порядку денному під час періоду його правління. Перемога Клінтона на виборах створила передумови для набуття членства у СOT [91: 59].

Період після падіння Берлінського муру здавався мирним у порівнянні з періодом загрози атомної зброї СРСР. Б. Клінтон насправді

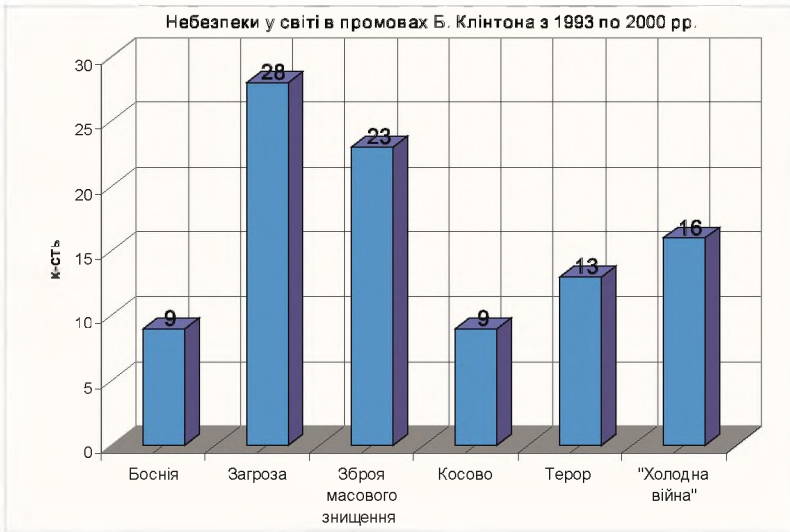
поділяв побоювання Дж. Буша щодо арсеналів Росії, які мали достатньо міжконтинентальних ядерних ракет щоб знищити США. Зважаючи на цей факт, він намагався підписати договори з Москвою щодо обмеження ядерної зброї, мав намір спрямувати Росію в русло демократичних змін, в кінцевому рахунку сподіваючись на встановлення стійкої демократії, що не створювала б загрози для американських інтересів. Б. Клінтон у міжнародних відносинах сподівався на підтримку Б. Єльцина, якому він допомагав навіть у виборчій кампанії 1996 року [91: 59].

У 1996 та 1997 роках було досягнуто порозуміння з Б. Єльциним, що дало можливість укласти договір про ракетну оборону, не порушуючи Договору про антибалістичні ракети. Агресивно налаштовані політики та Пентагон виступали за втілення програми національної ракетної оборони, проте Б. Клінтон побоювався, що це зашкодить відносинам з Росією. Намагаючись врятувати договір про антибалістичні ракети і втримати контроль над зовнішньою політикою, президент погодився на компроміс. Його метою було модифікувати позиції обох сторін, переконуючи росіян переробити договір, а Конгрес – у прийнятті документа на кшталт найповнішої концепції ПРО. Проте навіть його пом'якшена позиція не змогла переконати Єльцина та його наступника В. Путіна [124: 375-396]. У вересні 2000 року під час «Саміту тисячоліття» було прийнято спільну заяву президентів Б. Клінтона та В. Путіна, в якій зазначено, що Росія та США «підтверджують свою відданість договору щодо ПРО як основі стратегічної стабільності» [14: 554].

Аналіз діяльності Клінтона дає підстави для висновку, що, на відміну від попередників, у нього не було жодної готової концепції, яка б стосувалася принципів національної безпеки та зовнішньої політики США. Клінтон та його адміністрація опинилися в міжнародній ситуації, радикально зміненій після розпаду СРСР. Але, починаючи з періоду «холодної війни», зросла потреба у збереженні стабільності, яка колись була частиною радянсько-американської конфронтації.

Офіційний Вашингтон поступово переходив від політики збереження стабільності до політики «поширення ідеалів демократії», в які президент Клінтон вірив беззаперечно. Уряд США діяв, винятково ґрунтуючись на принципі демократичних цінностей [91: 61]. На той час адміністрація визначила низку небезпек, що загрожували стабільності світу. Аналіз промов Б. Клінтона дав можливість визначити такі небезпеки, серед яких домінують ЗАГРОЗИ, ЗБРОЯ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ, ТЕРОР, «ХОЛОДНА ВІЙНА». Менше згадано БОСНІЮ та КОСОВО (див. авторську таблицю 4).

Таблиця 4.

В адміністрації Клінтона була відсутня конкретна програма та концепція зовнішньої політики. Опоненти президента чинили опір його пропозиціям і їхні зусилля привели до формування заспокійливого настрою щодо закінчення «холодної війни», звели нанівещь актуальні питання порядку денного президента, зумовили формування одностороннього підходу до вирішення питань зовнішньої політики кінця 20-го століття [60: 256]. Загальні стратегічні положення зовнішньополітичного курсу адміністрації Клінтона почали закладатися ще під час його першої каденції, а в серпні 1993 року за дорученням президента, в Раді національної безпеки США було розпочато роботу щодо розробки нової стратегії країни на період після закінчення «холодної війни». Вже в липні 1994 року було оприлюднено документ «Стратегія національної безпеки», який слугував основою запропонованого адміністрацією зовнішнього курсу країни [14:552]. Після перемоги Клінтона в 1996 році, ця стратегія набула закінченої концептуальної форми. У кінцевому варіанті вона передбачала поєднання відправних неізоляціоністських положень з принципом обмеженої участі США у виробленні, разом з іншими країнами (передусім зі своїми союзниками), рішень щодо спірних міжнародних проблем, але при обов'язковому збереженні американського лідерства. Переконливого втілення ця стратегія набула під час розвитку Боснійської кризи.

Починаючи з 1990-х, американські військові зайняли активною миротворчою діяльністю з акцентом на силовий примус воюючих сторін до миру, тобто використання тактики воєнних операцій з широким застосуванням важкого озброєння та авіації. Американська манера проведення операцій перетворювала миротворців на учасників конфлікту. Політична миротворча діяльність стала способом вираження військової присутності США в конкретному регіоні світу, формою захисту чи просування національних інтересів під виглядом гарантії миру та регіональної стабільності [28: 693].

27 вересня 1993 року Б. Клінтон виголосив промову в ООН, заявивши, що «США є лідером і будуть причетні до всього, що відбувається у світі». Зважаючи на кризу в Боснії, яка поглиблювалася, він додав: «Якщо американський народ дасть згоду на миротворчу місію, то ООН повинна знати, коли сказати «ні», якщо Америка візьме на себе занадто багато обов'язків» [80: А 2]. Проте його риторика суперечить практичній політиці, оскільки чимало воєнних операцій було проведено без санкцій ООН, а в багатьох випадках США діяли на власний розсуд у зовнішній політиці.

Тиждень по тому потрясіння в Сомалі випробувало миротворчу місію Вашингтона і загострило дебати щодо застосування Америкою сили у міжнародних відносинах.

Воєнні інтервенції США. Дж. Х.В. Буш наказав розпочати гуманітарну допомогу в Сомалі виключно з почуття альтруїзму наприкінці свого перебування на посту президента. Б. Клінтон підтримав рішення Дж. Буша. Телевізійні кадри голодних дітей, що проживають в жахливих умовах, викликали почуття жалю та співчуття в американців. Цей так званий CNN фактор сприяв розширенню допомоги африканському населенню. Напередодні інавгурації Б. Клінтона Пентагон вивів частину підрозділів морських піхотинців як знак контролю миротворчих сил ООН. У травні 1993 року Пентагон передав командування міжнародними силами Організації Об'єднаних Націй і вивів майже всі свої війська (за винятком 5 тис. військових), які виконували миротворчу місію у складі ООН (чисельністю 30 тис.) [91: 62]. Плани уряду Клінтона на початку узгоджувалися з планами його попередників. Держсекретар У. Крістофер зазначав, що «...виконання гуманітарної місії в Сомалі у червні 1993 року є одним із здобутків адміністрації за кордоном, включно з неухильною підтримкою президента Єльцина в Росії та зростаючою підтримкою Іракської демократичної опозиції» [85: А13]. Як виявилось, ця заява була передчасною.

Країна потерпала від безкомпромісної боротьби кланів, проте це не завадило Вашингтону виконувати багатопланову функцію у цій країні. Під час першого року правління Б. Клінтона його адміністрація змінила ставлення до Сомалі. Це був поворотний пункт у відносинах США з ООН і спустошеною війною країною. Американські військові підрозділи поступово перейшли від постачання продовольства до контрпартизанської війни. Командування США також використовувало миротворчі сили ООН у каральних операціях. У Конгресі відбулися слухання з приводу бойових операцій, санкціонованих ООН. 24 червня 1993 року М. Олбрайт заявила про те, що «наполеглива багатосторонність» слугувала інтересам США, стала громовідводом для тих, хто применшував гуманітарну інтервенцію. Вона виправдовувала американську воєнну участь в операціях миротворчих сил ООН проти сомалійських збройних кланів як необхідну умову для «перебудови сомалійського суспільства і встановлення демократії у сплюндрованій країні» [50: 46]. Серія жорстоких акцій змінила вектор американської політики. Ці події переросли з невеличких кривавих сутичок в широкомасштабне повстання міста Могадишо.

Секретар оборони Еспін та генерал Пауелл подали запит на введення елітних підрозділів для знищення клану Хабр Гідр, незважаючи на те, що вони порушували принципи миротворчого контингенту щодо дотримання миру і створення безпечної обстановки. Після прибуття військових рейнджерів та підрозділів Дельта Форс, розпочалася операція щодо захоплення Айдіда. Поступово вулична боротьба переросла в запекле протистояння. 15-годинний бій в Могадишо закінчився втратами з обох сторін: американці втратили 18 військових, а сомалійці близько 500 вбитими. Було поранено 73 американці і близько 1000 з протилежного боку. Захоплено двох керівників з найближчого оточення генерала Айдіда і близько 60 його послідовників. З політичної точки зору бойня в Могадишо була невдачею для обох сторін. Білий дім зазнав політичної невдачі, проте переконував, що військові робили добру справу в далекій африканській країні.

Цей епізод підтверджує, що Б. Клінтон не завжди був далекоглядним у зовнішній політиці і не приділяв достатньої уваги зовнішньополітичному курсу. Сомалі також зазнала поразки, оскільки миротворчі сили ООН були виведені, і світова спільнота втратила інтерес до цієї країни взагалі. Випадок із Сомалі є ще одним свідченням того, як Америка використала воєнну силу невинувато, створивши небезпечну ситуацію. Військові здобули тактичну перемогу, проте

Вашингтон програв політичну битву. До того часу, як американські війська покинули країну (25 травня 1994 року), у Сомалі² побувало 100 тис. американських військових.

У ситуації з Сомалі Вашингтон продемонстрував міжнародній спільноті свою рішучість самостійно визначати, коли слід застосувати силу для наведення порядку в світі. Сомалі зменшила оптимізм адміністрації Клінтона щодо застосування сили в неспокійних країнах, проте не змінила думки політичної еліти щодо інтервенції США у кризових ситуаціях, зокрема на Гаїті, у Боснії, Косово тощо. Провал місії у Сомалі змусив Клінтона бути обережнішим щодо використання військових у небезпечних місцях, проте не змінив його ставлення до долі тих народів, які страждали у віддалених країнах. Сомалі стала першою жертвою обережної політики Клінтона, оскільки вона була на периферії американських інтересів.

Наступною країною, в якій США випробували свою воєнну міць, стала республіка Гаїті³, яка перебувала поза зоною американської уваги до початку 1990-х років. Кандидат на пост президента у 1992 році, Б. Клінтон, критикував політику Дж. Буша. У передвиборчій промові в Лос-Анджелесі на засіданні Ради міжнародних відносин він сказав, що шукатиме можливості для того, щоб «підтримати демократичні сили на Гаїті, в Перу, Кубі і по всій Західній півкулі». Під час виборчих перегонів Б. Клінтон часто звинувачував Буша за гру в «расову політику», оскільки той провадив політику репатріації біженців-емігрантів з Гаїті. Ставши президентом, Б. Клінтон змінив свою передвиборчу позицію і посилив обмеження щодо емігрантів з Гаїті через опозицію в штаті Флорида, який потерпав від маси біженців [106: А1].

Б. Клінтон наказав встановити морську блокаду узбережжя Гаїті, щоб зупинити наплив біженців, поки адміністрація шукала виходу зі складного становища. 3 липня 1993 року було укладено угоду, за якою в країні мали бути проведені демократичні вибори, модернізовані збройні сили, буде повернуто скинутого Аристида як законного президента країни. Нічого не йшлося про відповідальність хунти за

² Операція «Відродження надії» коштувала 30 американських життів і 175 поранених військових. За оцінками фахівців, кількість сомалійців, врятованих від голоду, коливається від 100 до 250 тис. Ці дані, можливо, дали підставу У. Крістоферу заявити: «Ми залишаємо країну в набагато кращому стані, ніж тоді, коли ми сюди прийшли» [121: В15].

³ Республіка Гаїті, найбідніша держава після Куби, знаходиться за 500 миль від Флориди. Економічно слабка, вона стала одним із найгірших прикладів авторитарної влади [91: 70].

захоплення влади, порушення громадянських прав. Було встановлено місію ООН на Гаїті, яка фактично не виконувала своїх обов'язків аж до воєнної інтервенції США на острів 15 місяців потому. Після того місію продовжили до 1996 року з участю військових контингентів 24 країн [128]. Відповідно до угоди, Америка послала 1300 миротворців для підготовки армії Гаїті виконувати стабілізаційну роль в суспільстві. Контингент із 200 легко озброєних американських солдатів і канадських гірських піхотинців зайшов у гавань Порт-о-Пренса на борту американського судна «Харлан Каунті» 11 жовтня. Замість того, щоб висадити радників та заспокоїти демонстрантів, американський уряд припинив операцію, а судно повернулося до США. М. Олбрайт пізніше зазначила, що відступ морського судна був «мінусом зовнішньої політики адміністрації Клінтона» [51: 156]. Уряд Сполучених Штатів звернувся до ООН з проханням розібратися в питанні з Гаїті. Після виступу американського представника в Раді Безпеки ООН, було запроваджено санкції⁴ стосовно Гаїті. Режим Кедраса не відреагував і відмовився повернути законного президента Аристида в країну.

До середини вересня 1996 року президент визнав, що США випробували всі дипломатичні засоби для відновлення порядку на острові: було використано переговори, санкції, таємні операції, проте марно і Білий дім вибрав інтервенцію. Американці ще раз спробували використати дипломатичні засоби перед вторгненням. Було послано трьох емісарів – колишнього президента Дж. Картера, колишнього командувача збройних сил К. Пауелла та сенатора С. Нанна для переговорів з генералом Кедрасом. Йому запропонували відмовитися від влади і залишити країну. Керівна верхівка згодилася на умови, залишила країну, а армія не чинила опору вторгненню американських збройних сил.

19 вересня 1994 року американські військові захопили острів, не зустрівши опору. Через сім місяців після захоплення, Б. Клінтон заявив: «...ми повернули обіцяну свободу на цю багатостраждальну землю» [96: А4]. Політична жорстокість і безлад продовжувалися і при новому уряді. У 1996 році, коли Аристид за законом не міг висувати свою кандидатуру на пост президента, на виборах переміг його

⁴ Санкції відбилися на становищі країни: туризм припинився, а безробіття сягнуло 70 %. Зникла електрика у містах, а імпортована їжа закінчилася. Санкції призвели до тисячі смертей, особливо дітей віком менше п'яти років (згідно з фактами, оприлюдненими у 1993 році Гарвардським Центром дослідження населення і розвитку країн) [119: А9].

ставленик Р. Преваль, член пропрезидентського руху «Лавалас», який відновив жорстоку диктатуру: опонентів вбивали та калічили, їхнє майно знищували. У листопаді 2000 р. Аристид переміг на виборах, проте незабаром його уряд звинуватили у корупції. ООН закрила місію і вивела контингент з Гаїті у 2001 році. Американське втручання в Гаїті коштувало бюджетові країни 1,2 млрд. доларів до березня 1995 року, а всього було витрачено 3,2 млрд. [91: 77].

Б. Клінтон продовжив політику своїх попередників: він брав участь у зміні режимів з метою забезпечення стабільності і спокою. Звільнення від проблемних диктаторів стало традиційним підходом американських політиків до залагодження справ у зовнішніх відносинах. Гаїті була першою країною для Клінтона, де він змінив владу, проте не останньою. Через п'ять років після цих подій, набагато впевненіший президент Клінтон звільнив Балкани від сербського президента С. Мілошевича.

Американське втручання в Боснії. Конфлікт у Боснії та Герцеговині відрізнявся від конфліктів у Сомалі та Гаїті і потребував інших підходів від американських політиків. По-перше, Боснія знаходиться в центрі Європи, а, по-друге, конфлікт виник внаслідок політичного розпаду цілої країни. Ситуація в Югославії⁵ потребувала термінового вирішення, загрожуючи перекинутися на всю Південно-східну Європу. Ця криза стала ключовим питанням для Б. Клінтона під час його першої каденції [91: 79]. Хоча він і не хотів спочатку втручатися в міжетнічну громадянську війну, проте його рішення втрутитися в конфлікт мало військові, політичні та дипломатичні наслідки, що далеко вийшли за межі самої операції. Воєнне втручання в Боснії порушило питання про регіональну стабільність та спроби відродити націю до рівня, який був непідвладний попереднім кризам.

У січні 1993 року Б. Клінтон застав іншу Боснію, набагато меншу, ніж вона була раніше. Не маючи альтернативи і чітких уявлень про політичне врегулювання, США застосували політику примусу та стимулу, щоб переконати воюючі сторони укласти мир. 20 квітня 1993 року, під час зустрічі з президентом Чехословаччини В. Гавелом, Б. Клінтон зазначив: «США завжди будуть шукати можливос-

⁵ Після Другої світової війни країна потрапила до радянського блоку і владу захопив комуністичний лідер Б. Тіто. У 1963 р. було запроваджено нову Конституцію, згідно з якою соціалістична федеральна країна складалася з шести республік: Хорватії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії, Македонії, Словенії та Сербії. До останньої входило дві напівавтономні області: Воєводина та Косово.

ті щоб виступити, щонайменше на словах, проти жорстокості» [79: 153]. Мало хто вірив після такої заяви, що Вашингтон застосує силу.

Протягом 1993 та 1994 років міжнародні зусилля дипломатів були спрямовані на встановлення миру в Боснії перед тим, як США сприяли підписанню Дейтонської угоди 1995 р. Незважаючи на міжнародні зусилля, жорстокість і безлад тривали, що змусило Сполучені Штати, за підтримки Франції, натиснути на країни-члени НАТО з метою прийняти рішення щодо Боснії і висунути 10-денний ультиматум з погрозою розпочати бомбардування передових позицій боснійських сербів, якщо вони не знімуть облогу Сараєва.

Вашингтон звернувся до Москви з проханням використати свої важелі впливу на сербів. Після напружених перемовин з боснійськими сербами і втручання президента Росії Б. Єльцина, який пообіцяв послати 400 російських миротворців з корпусу ООН, всі сторони дійшли згоди.

Наступний крок США був спричинений ситуацією, коли боснійські серби атакували 65.000 людей, які потрапили у засідку в місті Горазде в квітні 1994 року. Вашингтон тоді переконав НАТО завдати обмежених авіаударів по боснійських сербах. Бомбардування, начебто, було проведено для того, щоб захистити 12 миротворців ООН, які були в зоні міста. Так зване точкове бомбардування мало що дало, щоб зупинити сербів від просування, проте це не завадило президентові Клінтону радо вітати такі зусилля: «Це було чітке вираження волі НАТО і волі США» [86: A1]. Коли адміністрація Клінтона почала тиснути на членів НАТО щоб продовжити авіаудари, це майже розколало Альянс, оскільки Франція та Британія виступили проти подальшої ескалації. Так само вчинила й ООН. Лондон і Париж навіть склали плани виведення своїх контингентів миротворців, які склали на той час 28.000 армію наземних військ. США погодилися з Британією та Францією, які доводили, що ескалація натовських сил поставить Альянс проти ООН [91: 91].

У Сполучених Штатах посилювався тиск на Білий дім як з боку громадськості, так і з боку Конгресу щодо рішення про врегулювання війни на Балканах. Конгрес навіть прийняв закон, відмінивши ембарго на поставки зброї до Боснії, на який президент Клінтон наклав вето у серпні 1994 року як такий, що «був помилковим кроком у непідходящий час» [118: A1]. Американські дипломати працювали з хорватами та боснійськими албанцями щодо реформування анти-сербської коаліції. Застосовуючи погрози накласти санкції на Хорватію та обіцянки сприяти інтеграції нової країни в європейську спіль-

ноту, США тиснули на президента Туджмана. Америка також переконала Німеччину, палкого прихильника Хорватії, долучитися до угоди. Така тактика спрацювала, і Туджман погодився не підтримувати хорватських бойовиків у західній Герцеговині та вивести 30.000 військових із Боснійської республіки. Боснійський президент Ізетбегович приєднався до свого хорватського партнера у Білому домі, де вони підписали Вашингтонську угоду 18 березня. Таким чином, обидва уряди уникли економічних і політичних санкцій, що були застосовані щодо Сербії. Проте мусульмансько-хорватська федерація, скомбінована США, напевно чи була союзом вірних співвітчизників, яких об'єднувала неприязнь до сербів.

До квітня 1996 року, пізніше після Дейтонської угоди, стало відомо про те, що президент Клінтон двома роками раніше затвердив план про створення прихованого каналу поставки зброї з Ірану боснійським мусульманам через Хорватію. Ці дії суперечили міжнародним угодам, це був очевидний обман американських союзників, проте така авантюра допомогла змінити порушений баланс наземних сил, де домінували серби [135: А1]. Коли це стало відомо, Конгрес порушив питання про приховування інформації та зміцнення позиції Ірану на Балканах.

США долучили Росію до мирного процесу врегулювання конфлікту разом з іншими європейськими гравцями. Без росіян, які підтримували сербів, угоди не вдалося б досягти. Якби Москва виступила проти мирних ініціатив, то це привело б до нового поділу в Європі на зразок «холодної війни». Весною 1994 року США, Росія, Франція, Британія і Німеччина створили п'ятинаціональну контактну групу для відновлення міжнародного мирного процесу після року дипломатичного глухого кута. Мета полягала в тому, щоб встановити кордони, розмежувати воюючі сторони і встановити стабільність на Балканах [91: 92].

Відповідно до позиції США за часів президентів Буша та Клінтона, аж до середини 1995 року, європейські політики трималися центру, навіть якщо їхні дії нагадували театральну гру. Ситуація суттєво змінилася, коли Сполучені Штати очолили бомбування сербських цілей в 1995 році. Тоді Вашингтон взяв на себе провідну роль у дипломатичних і воєнних питаннях.

Для США та Європи поворотним пунктом у Боснійському конфлікті стало падіння Сребреніци у Боснії-Герцеговині. Довоєнне населення нараховувало 8000 жителів, а в період війни там було 40 тис. біженців. Розташоване за 10 миль від сербсько-боснійського

кордону, саме існування міста було постійною загрозою Сербії. Коли стало відомо, що сербська міліція та регулярні війська знищили 7000 жителів міста, в той час як 400 голландських миротворців стояли безпомічно осторонь, оцінки та судження дипломатів кардинально змінилися [91: 93].

На літньому саміті НАТО США, при підтримці Британії та Франції, внесли корективи в повноваження трансатлантичного союзу. Міністри оборони країн НАТО вважали, що Альянс має вирішувати, а не ООН, коли припинити стрілянину, або застосовувати авіанальоти. Таке рішення відкрило старому антирадянському блоку «друге дихання»: заклало основи натовської авіакампанії у Косово чотири роки потому і, зрештою, вивело НАТО на шлях, який привів блок до розміщення його військ в Афганістані.

На початку серпня 1995 року хорвати здійснили операцію «Шторм» щоб захистити місто Біхак від місцевої сербської міліції та захопити Країну. Несподівано хорватська армія завдала поразки сербським силам, які залишили столицю Хін без опору. Хорватські збройні сили вторглися у західну Боснію. Вперше за всю Балканську війну хорвати завдали поразки сербській армії, яка закінчилася звірствами і змусила 170 тис. сербів стати біженцями. На той час Захід ігнорував хорватські воєнні злочини, намагаючись досягти мирної угоди [91: 94].

Всі ці фактори – страхіття Сребреніці, саміт НАТО та операція «Шторм» змусили США вжити заходів до припинення війни. Б. Клінтон взяв на себе роль дипломата мирного врегулювання Балканської кризи. Для втілення мирної ініціативи випала нагода, коли серби 28 серпня 1995 р. обстріляли ринкову площу в Сараєво, внаслідок чого загинуло 38 людей. Вашингтон почав наполягати на відповідному ударі сил НАТО. Двома днями потому, Альянс на чолі зі США здійснив масований бомбовий удар по сербських позиціях навколо Сараєва. В операції взяло участь 60 бойових літаків, розташованих на італійських авіабазах та американському авіаносцеві «*Теодор Рузвельт*», що перебував в Адріатичному морі. До них приєдналися сили швидкого реагування Британії та Франції. Під час операції використовувалися ракети класу «*Томагавк*». Внаслідок двотижневого натовського удару, було зруйновано позиції боснійських сербів, артилерійські позиції, склади, комунікаційні споруди. Удар збігся з наземними контратаками албанців і хорватів. Мілошевич попросив Р. Холбрука припинити бомбардування.

Ці воєнні акції сприяли утвердженню лідерської позиції США в Атлантичному альянсі. Коли Р. Холбрук відвідав Белград, він дізна-

вся, що Мілошевич приборкав Р. Караджіча та інших лідерів Пале і об'єднав їх у спільну делегацію Югославсько-Сербської республіки для майбутніх мирних перемовин. В результаті було підписано документ, що гарантував Мілошевичу владу над боснійськими сербами [94:106]. Він міг говорити тепер із Заходом від імені усіх сербів, отже, міг укласти договір, що слугував би інтересам, перш за все, Белграда, а вже потім – Пале.

Дейтонська дипломатія. Після років застою у дипломатії, події літа 1995 року заклали основу для ініційованого Америкою Дейтонського мирного договору. Белград пішов на поступки і гарантував незалежність Боснії з існуючими кордонами та міжнародне визнання. Боснійські албанці спочатку виступили проти визнання окремої сербської єдності, Республіки Сербської, проте, зрештою, погодилися. На Женевському засіданні, на початку вересня, американські дипломати сприяли укладанню угоди в колі міністрів з Боснії, Хорватії і Сербії. Мусульмансько-Хорватська Федерація отримала 51% території колишньої Боснії і республіки Герцеговини. Сербська Республіка здобула 49% від усієї території. Також боснійські серби погодилися зняти облогу Сараєва 14 вересня 1995 року.

Перед Дейтонськими перемовинами керівництво США роздумувало, як долучити до процесу Росію. Без згоди Москви Белград міг вимагати більшого. З іншого боку, Вашингтон хотів розвивати відносини з Москвою після «холодної війни» з метою пом'якшити антиамериканські настрої в Росії та заручитися підтримкою уряду Б. Єльцина щодо укладання мирного договору. На зустрічі в готелі Вальдорф-Асторія у Нью Йорку Б. Клінтон особисто попросив президентів Туджмана та Ізетбеговича зробити кроки назустріч мирному договору і поїхати до Москви, щоб зустрітися з президентом Єльциним перед Дейтонськими перемовинами. Таким чином, Клінтон хотів, щоб російський лідер дав сигнал сербам, а це засвідчило б, що він задіяний у мирний процес врегулювання конфлікту [94: 214]. Зазначене дало б більше шансів прихильникам Єльцина потрапити до Думи на майбутніх виборах. Що було добре для Єльцина, було добре для США, оскільки російський президент часто допомагав втілювати американські плани [91: 97]. Ні хорватський, ні боснійський президенти не хотіли їхати до Москви, проте вони змушені були зважати на прохання американців.

Дипломатичні маневри Вашингтона заспокоїли стурбованість росіян стосовно американської та натовської присутності у сфері їхнього традиційного впливу. Це також було добрим уроком, як слід

вести справи з російською опозицією щодо розширення НАТО на Схід, що було підтверджено фактом формального запрошення (1996 року) долучитися до Альянсу Угорщині, Польщі та Чеській Республіці. З іншого боку, така ситуація привела до російсько-американського порозуміння, внаслідок якого Москва послала б своїх миротворців на Балкани, якщо мирна угода буде досягнута. Вперше за увесь період з часів Другої світової війни російські та американські військові погодилися діяти спільно під об'єднаним командуванням НАТО. Російські військові виконували накази свого генерала, проте підпорядковувалися американському командуванню. Президент Клінтон угодив це особисто з Б. Єльциним [124: 186].

Перемовини щодо Балканської війни розпочалися 1 листопада 1995 року на Рай Петерсен, повітряній базі в Дейтоні. США представляли У. Крістофер та Р. Холбрук. Сербія, Хорватія і Боснія послали своїх президентів. На протязі 21 дня велися важкі перемовини щодо кордонів. Врешті-решт, боснійські серби отримали 49% Боснії та Герцеговини, а Хорватсько-Мусульманська Федерація здобула спокій, створивши трипрезидентну урядову структуру, що діяла на протязі десятиліття. Формально угоду підписали 14 грудня 1995 р. в Парижі. Наслідком цієї війни стало понад 200 тис. убитими, а більше 2 млн. людей залишилися без житла [91: 97].

31 грудня 1995 року американські війська перетнули річку Сава з боку Хорватії і увійшли в Боснію для виконання місії щодо підтримки миру в Югославії. Ще до того, як термін перебування контингенту закінчився (20 грудня 1996 року), США продовжили його до лютого 1997 року. Війська НАТО нараховували 60 тис. військових, з яких 20 тис. були американські. Місія полягала у роззброєнні та розмежуванні ворогуючих сторін. Операції були добре сплановані та чітко виконувалися. У 1996 році міжнародні миротворчі сили перейменували на стабілізаційні сили, що точніше відображало функції цих підрозділів. Унаслідок розміщення сил НАТО і Дейтонської угоди, США повернули собі впевненість та лідерство [91: 99].

Щодо поглядів самого Б. Клінтона, то він поступово схилявся до думки про застосування воєнної сили, що суперечило його позиції під час першого терміну перебування на посаді президента. Криза в Боснії переконала президента в необхідності застосовувати воєнну силу як антидот «балканському вірусу» [59: 632-633; 51: 406].

Мирна угода в Рамбульє. З ініціативи США, міністри оборони країн Альянсу зібралися в Брюсселі 11 червня 1998 року і склали плани воєнних дій, в разі можливого протистояння сербам у Косово.

Під тиском Вашингтона, НАТО вирішила застосувати авіасилу для попередження Белградові. Повітряна операція не мала особливого ефекту, проте стривожила Москву щодо експансії Альянсу на схід. Плани прийняти Польщу, Угорщину та Чеську Республіку в Північно-Атлантичний блок у квітні 1999 р. не на жарт занепокоїли Б. Єльцина і поглибили його недовіру до США.

Щодо Сполучених Штатів, то вони намагалися перетягнути Росію на бік західних країн для того, щоб припинити поширення жорстокості в провінції Косово. На заспокоєння росіян пішли гроші та час⁶. Америка отримала компенсацію з іншого боку. 2 вересня 1998 р. президент Клінтон зустрівся з Б. Єльциним у Кремлі щоб підписати мирну угоду про безпеку з умовою обміну інформацією щодо запуску балістичних ракет і видалення плутонію зі зброї на військових арсеналах. На прес-конференції президент США оголосив, що він і Єльцин «погодилися, щоб сербський уряд припинив репресивні дії і зробив кроки до підписання мирної угоди» [74]. Обидві країни турбувала нестабільність у Південно-східній Європі, що могла призвести до більшого конфлікту.

Протягом осені 1998 року ситуація у Косово погіршилась. На початку вересня генеральний секретар НАТО К. Солана оголосив про завершення планів воєнного втручання. 24 вересня у Португалії було затверджено план і члени Альянсу прийняли комюніке щодо рівня воєнної готовності авіанападу. Так званий «ОПЛАН 10601», відомий серед цивільних, як «Операція Союзних Сил», передбачав поетапну повітряну кампанію з тривалим бомбардуванням для посилення тиску [91: 107].

США, вчинивши тиск на ООН, добилися того, що було прийнято резолюцію 1199, яка вимагала від усіх сторін припинити вогонь, наполягаючи на суверенній непорушності Югославії. 8 жовтня С. Іванов заявив міністрам закордонних справ контактної групи, що уряд Єльцина накладе вето на резолюцію Ради Безпеки ООН. Зрештою він змінив свою думку і зазначив: якщо НАТО розпочне воєнні дії, Москва виступить з їхнім осудом. Кремль вважав за краще бути осторонь цих подій. Після того, як Лондон і Париж погодилися на застосування сили, російська позиція вже не була перешкодою для американських політиків.

Американцям все-таки вдалося звести обидві сторони – белградський режим і косовських бійців – за стіл перемовин 6 лютого 1999

⁶ Раніше Білий дім дав позичку в 10 мільйонів доларів з МВФ Москві у 1996 році, перед президентським виборамі для того щоб допомогти Б. Єльцину залишитися на другий термін [91: 106].

року в містечку Рамбульє, поблизу Парижа. Після тривалих перемовин, серби погодилися визнати автономію Косова, але не державу-провінцію. 18 березня в Парижі делегація Косова і Тачі⁷ підписала договір в Рамбульє на короткій церемонії, в той час як югославська делегація і росіяни бойкотували переговори. Белград відмовився визнавати договір як угоду, а сприйняв її як ультиматум [73: 421].

Перед підписанням договору Палата представників голосувала 219 голосами проти 191 за затвердження плану Клінтона надіслати війська для дотримання мирного договору. 58 голосами проти 41 Сенат уповноважив Білий дім приєднатися до операції НАТО бомбардувати ФРЮ [91: 111].

Американські політологи дають два пояснення для виправдання війни проти країни, яка ніколи прямо не погрозувала своїм сусідам. Перше – це превентивна війна для попередження більшого безладу і нестабільності. Друге стосується втручання з метою захистити людей у межах суверенної нації. На Балканах, де існує етнічно-націоналістична ненависть, достатньо було іскри щоб спалахнула регіональна пожежа. З початком бомбардувань президент Клінтон звернувся до нації, зазначивши, що «якщо вогню дозволити там горіти, то він почне поширюватися» [115: А1]. Америка знову взяла на себе роль глобальної стабілізуючої сили, як пояснювали оглядачі, через недоліки в політиці ООН. Причини гуманного втручання у воєнні дії набули визнання серед американської еліти. Стало модним захищати воєнну *гуманну* інтервенцію, цитуючи тексти Фоми Аквінського стосовно війни або згадуючи помилки стосовно попередження Голокосту.

Були й інші причини початку воєнних дій, а саме – НАТО, створена 51 рік тому для боротьби з СРСР, вперше використала силу проти іншої європейської країни, що не атакувала своїх сусідів. Війна велася з метою дотримання резолюції ООН без повноважень, наданих цією Організацією. І, зрештою, кампанія в Косово дала змогу використати інноваційну військову технологію повітряних ударів без наземних військ для того, щоб здобути перемогу.

Друга американська воєнна інтервенція. Невдача на саміті в Рамбульє у питанні мирного врегулювання косовського конфлікту стала ще одним підтвердженням ідеї Клаузевіца про те, що війна є продовженням політики іншими способами. В березні-червні 1999 р., за підтримки Вашингтона та в обхід Ради Безпеки ООН, було ство-

⁷ Хашим Тачі – албанський і косовський політик, прем'єр-міністр самопроголошеної республіки Косово, колишній командир і засновник терористичної організації «Армія Визволення Косова».

рено прецедент використання Альянсом воєнної сили, що суперечило не тільки міжнародному праву, а й документам, які були основою створення ООН та НАТО [14: 552].

Прихильники рішучих дій вважали, що короточасне бомбардування змусить лідера ФРЮ сісти за стіл перемовин. Та бомбардування затяглося, а кількість жертв серед цивільного населення зростала. Насправді повітряна кампанія тривала 78 днів, набагато довше, ніж прогнозував будь-хто з військових фахівців. Наслідки цього політичного кроку спричинили сварки між членами НАТО та посилили напруження у російсько-американських відносинах.

Війська Альянсу вдалися до застосування сили, щоб втілити в життя політичне рішення. 34 години потому, як емісар з Вашингтона Р. Холбрук залишив Белград ні з чим (остання спроба домогтися поступок від С. Мілошевича), військові літаки НАТО скинули бомби на військові об'єкти на окраїнах Белграда 24 березня 1999 р., розпочавши другу американську воєнну інтервенцію на Балканах, випередивши натовську коаліцію. З воєнної точки зору, сама операція була непродуманою, оскільки перші атаки спричинили жахливі руйнування. Натомість атаки поступово зростали: від 400 літаків на початку до 1000 в кінці [103: 181-232]. Американські натовські сили здійснили 40% з усіх вильотів, за підтримки Франції, що забезпечила сто літаків, зайнявши друге місце після Америки у цій кампанії. Америка домінувала в плануванні повітряної війни, а, з оцінкою можливих втрат, 91% цілей було визначено завдяки розвідувальним даним США [91: 113].

Складним було питання про цілі бомбардувань. Після Другої світової війни військова стратегія Вашингтона передбачала руйнування електричних, водних і виробничих потужностей сербів разом із знищенням живої сили і техніки. Вибираючи заводи, мости і електростанції, означало й можливі помилки і жертви серед цивільних. Кількома роками потому, у ФРЮ вийшла друком книга «Натовські злочини в Югославії», в якій було описано втрати і руйнування, спричинені нальотами НАТО, з фотографіями обвуглених тіл цивільних жителів. Приблизна оцінка втрат цивільних коливалася між 500 і 2000 плюс 6000 поранених [100: 258].

Тривале бомбардування порушило питання ефективності американської та натовської воєнних сил. Ключовим питанням дискусій стала обмеженість воєнних засобів – власне повітряних сил. В перший же день нальотів адміністрація Клінтона відкинула навіть імовірність ведення наземної війни. Президент заявив: «Я не маю

наміру розпочинати війну наземними військами в Косово» [76]. Проте з продовженням повітряних нальотів він змінив своє ставлення до використання наземних військ і 18 травня публічно оголосив: «Ми не приймаємо і не збираємося застосовувати ніяких варіантів, окрім переговорів». Потім було розпочато планування, що дістало назву «План-Б-мінус», згідно з яким збройні сили НАТО в кількості 150 тис. військових, серед яких 100 тис. американських вояків, розпочнуть захоплення на початку вересня [59: 648]. 2 червня Клінтон зустрівся з командувачами військових штабів Збройних Сил США, щоб обговорити варіанти використання наземних військ у випадку, якщо НАТО прийме рішення захопити Косово. Наземна операція так і не відбулася, оскільки Мілошевич здався 3 червня 1999 року.

Загроза ведення наземної війни було вирішальним фактором у закінченні конфлікту, оскільки вона змусила Мілошевича поступитися. Можливість наземної війни була остаточним аргументом для Москви, щоб змусити Мілошевича сісти за стіл перемовин. В іншому випадку це стало б принизливим для Росії, що вона не захистила братів-слов'ян, маючи грізну армію. Жоден з варіантів не приваблював Б. Єльцина, який завжди остерігався викликів з боку політиків-екстремістів.

Зрештою Мілошевич пішов на поступки НАТО для того, щоб уникнути наземного нападу і зберегти владу. ФРЮ згодилася припинити вогонь, відвести війська з Косова, повернути біженців і переміщених осіб, і погодитись на розміщення миротворчих сил, а пізніше – і взяти участь у політичному врегулюванні конфлікту.

Коаліція і військова дипломатія. Незважаючи на конфлікти між членами Альянсу, він тримався, проте агресивна та одностороння позиція Америки призвела до конфлікту з союзниками. Париж був роздратований і шукав можливості обмежити силу США. Б. Клінтон задобрював Ж. Ширака і заручився підтримкою іспанського президента Х. М. Азнара, що він посприяє пом'якшенню загострених відносин з французьким президентом. Клінтону навіть довелося самому втрутитися, щоб французький президент не покинув саміту НАТО у Вашингтоні в середині квітня, що означало б розкол блоку.

Окрім Альянсу, у США, виникли проблеми і з Росією, оскільки напруження у відносинах знову могло призвести до ситуації «холодної війни». С. Телботт, який за посадовими обов'язками відповідав за стан російсько-американських відносин, пізніше писав, що бомбардування Косова «було найжорстокішою, найнебезпечнішою і найбільш нерозсудливою кризою в американо-російських відносинах за весь період після «холодної війни» [124: 297].

Держдепартамент і віце-президент Е. Гор мали клопоти з Росією з того моменту, як прийшли до влади. Разом з В. Черномирдіним, Е. Гор працював у спільній американо-російській комісії економічного і технологічного співробітництва з питань розвитку торгівлі та інвестицій з Росією. Як наслідок, адміністрація Клінтона виділила 0,5 млрд. доларів на розвиток Росії у 1997 р., не рахуючи сотні мільйонів, що вже були вкладені в розвиток РФ попередньо. Було визначено мету, згідно з якою Росія мала стати дружньою і стабільною країною, якщо не близьким союзником [91: 116].

Російсько-американські тертя розпочалися після початку бомбардувань. Депутати Думи вимагали від Б. Єльцина послати добровольців до Югославії; Кремль відкликав своїх представників з НАТО. Проте Росія не погіршила своїх відносин ні з Альянсом, ні зі США. Підписавши Акт (1997 р.) між НАТО і Росією, який передбачав регулярні консультації між Кремлем і штабом Альянсу з метою уникнути тертя, Б. Єльцин хотів зберегти відносини та економічні вигоди від співробітництва із Заходом, такі, зокрема, як членство в СОТ.

Москва робила спроби припинити бомбардування, телефонуючи в столиці країн-членів НАТО. Коли Альянс все ж таки подолав внутрішні незгоди через війну в Косово, Б. Єльцин і Б. Клінтон створили комісію у форматі Гор-Черномирдін щоб вирішувати питання Косова. І росіяни, і американці вирішили знайти третього члена процесу перемовин, щоб вести їх безпосередньо з Мілошевичем. М. Олбрайт прийняла пропозицію щодо фінського президента М. Ахтісаарі, який був з країни, що не була ворожою і не була членом НАТО.

С. Телботт, В. Черномирдін і М. Ахтісаарі консультувалися декілька разів щодо того, яким чином переконати Мілошевича, який опирався двом суттєвим вимогам Альянсу – повністю вивести 50 тис. сербських військ та прийняти натовські війська як основний контингент миротворчого процесу в Косово. Зважаючи на те, що тільки Росія мала вплив на сербського лідера, цю місію поклали на Черномирдіна, котрий мав переконувати Мілошевича мудро зважити ситуацію та уникнути марних втрат до того, як НАТО захопить Сербію, як і Косово. Троє політиків зустрілися в Петербурзі на зустрічі Росія-НАТО. Росіяни вимагали окремого командування і військового сектора в Косово. Вашингтон опирався, оскільки боявся, що серби мігруватимуть у російську зону, створюючи сербський анклав у провінції. Нарешті, росіяни погодилися на підпорядкування своїх військ американському офіцерові і тільки опосередковано – натовському командуванню. Без підтримки Росії президент ФРЮ був ізольованим [91: 117].

Американське рішення щодо Косова позитивно вплинуло на стабілізацію ситуації і не дало поширитися конфліктові за межі Балкан, що, у свою чергу, могло піддати небезпеці Альянс і спричинити конфронтацію з Росією періоду «холодної війни».

Незважаючи на стратегічні інтереси у стабілізації Косова і Боснії, Б. Клінтона різко критикували політики вдома, які звинувачували його у «стратегічній непослідовності та глобальному опікунстві» [92: А 39].

Насправді американська окупація, за підтримки НАТО, забезпечувала мир, вигідний США, які діяли прагматично в Косово. Балканська криза могла втягнути й сусідні країни, можливо, навіть Росію, що, у свою чергу, могло призвести до ескалації війни за межі країни, тобто перетворити її в нову світову. Війна в Боснії привернула увагу Америки до Європи, посилила зацікавленість американських політиків до європейських проблем та питання про розширення Північноатлантичного блоку на Схід.

Агресія проти Югославії показала, що попередня загальновизнана міжнародно-правова система не дає гарантій проти несанкціонованого міжнародною спільнотою в особі ООН втручання ззовні у справи суверенних держав, оскільки стратегічні принципи, якими на Заході вирішили керуватися після «холодної війни», не обмежували НАТО в питаннях застосування сили на свій розсуд. Імідж Альянсу як миротворця після Боснійського конфлікту та Косова виявився підірваним.

Б. Клінтон втратив контроль над зовнішньою політикою, а однією з причин була відсутність концепції зовнішньої політики. У ширшому контексті труднощі президента Клінтона показали, що американські лідери зазнавали невдачі, намагаючись вести націю по дорозі періоду після «холодної війни». Спроби спростити боротьбу за провідну роль у зовнішній політиці і право наддержави, так само, як і відхід від парадигми цільності і послідовності, провалилися. Невдача в наведенні порядку в новому світі та спроби Клінтона застосувати нову стратегію американського лідерства підтверджують такий висновок.

Новий інтервенціонізм Клінтона кардинально змінив зовнішню політику, оскільки поставив права індивідів вище суверенітету держав і виправдовував втручання в громадянські війни та діяльність урядів тільки за те, що вони не вирішували внутрішні проблеми чи зловживали владою. Зазначене свідчило про те, що США прийняли доктрину, яка передбачала застосування військової сили в разі загрози будь-яким інтересам Америки.

Особливий інтерес виявляли Сполучені Штати до Європи, незалежно від того, про яку частину її йшлося. Безпека Західної Європи нерідко асоціювалася з безпекою США, хоча з розпадом СРСР та зникненням самого поняття «радянська загроза» ця складова міжатлантичних відносин стала поступово втрачати своє значення. А непередбачуваність реакції урядів західноєвропейських країн в тій чи іншій міжнародній ситуації підтверджувала той факт, що Америка втрачає свій вплив в Європі. Ідея «атлантичного дому», зведеного на фундаменті НАТО, стала втрачати свою привабливість для країн Західної Європи, проте почала імпонувати раніше нейтральним країнам Центральної та Східної Європи, які шукали підтримки Америки.

Судове розслідування, що ледве не закінчилося імпичментом В. Клінтона в 1998 році, втручання США у війну в Югославії, напружені вибори 2000-го, скандальна війна в Іраку підтвердили думку, про те, що американська політика перебуває майже у кризовому стані.

1.3. Трансформація політичної риторики

У 90-х роках Америка залишалася досить сильною для того, щоб підтверджувати свої позиції лідера. Сполучені Штати у зовнішній політиці керуються стереотипами періоду «холодної війни», перемога в якій принесла самовдоволення, а задоволення від усталеного status quo спонукало проектувати на майбутнє поточну політику. Самовдоволення та розквіт збіглися із закінченням «холодної війни» і підсилили відчуття американської місії, що відбулося в політичних стереотипах і зовнішній стратегії США.

Ліві побачили в Америці головного арбітра з внутрішньополітичних питань в усьому світі. Прихильники цього погляду стали діяти так, начебто США завжди мають або знають правильне рішення, яке підходить будь-якому суспільству, незалежно від його культурних чи історичних особливостей. Вони применшують значення перемоги в «холодній війні», оскільки вважають, що історичний розвиток і незмінний рух до демократії раніше чи пізніше привів би до розпаду комуністичної системи.

Деякі праві вважають, що розпад СРСР стався певною мірою автоматично, внаслідок рішучих змін американської риторики (на кшталт *імперія зла*), а не внаслідок значних зусиль дев'яти останніх адміністрацій США. І, з огляду на це, вони вважають, що вирішення всіх основних світових проблем пов'язане з визнанням гегемонії Сполучених Штатів та утворенням американської всемогутності [18: 4].

Зовнішньополітичні орієнтири Дж. В. Буша-мол. Адміністрація Дж. Буша-мол. зіткнулася з тією ж самою проблемою, яку розв'язували його попередники – виробити доктрину, яка б надала цільності американській політиці та відновила б громадську згоду в питаннях зовнішньої політики. Як і інших президентів, Дж. Буша-мол. особливо цікавило питання безпеки США.

Внесок президента Буша в еволюцію зовнішньої політики незбаром став зрозумілим, особливо після трагедії, що допомогла йому визначитися з концепцією. Терористичні атаки 11 вересня 2001 року обумовили потребу перегляду пріоритетів американської дипломатії, формулювання загрози, відсутньої за останні 10 років, що загалом прискорило вироблення нової зовнішньополітичної стратегії.

У середині 2001 року складно було визначити, що було основою зовнішньої політики Дж. Буша. Дипломатія не була видимим аспектом його політичної діяльності раніше. За відсутності очевидної загрози, місія Америки у новому столітті залишалася неясною. Проте після 11 вересня розпочалася кампанія боротьби з тероризмом і з'явилася чітка мета у зовнішній політиці. «Ми у стані війни» – оголосив Буш NSC кількома годинами після атак [57: 2]. Політика Буша після 11/09 почала набувати нових обрисів. Для Буша загроза тероризму стала глобальним і зручним питанням, навколо якого можна було будувати відносини з Китаєм і Росією. Конфлікт, що почався 11 вересня, виявився глобальним. Держсекретар вважав, що терористичні атаки провістили зміну міжнародного середовища, в якому глобалізація та руйнація національного суверенітету визначили імператив, що США слід знайти новий підхід до зовнішньої політики [60: 274].

12 вересня 2001 року Буш видав президентську Директиву національної безпеки № 9, яка була відповіддю на трагічні події. Як зазначалося, мета полягала не тільки у знищенні «Аль-Каїди», а в знищенні тероризму як загрози американському способу життя. Таке формулювання визначало об'єкт, який слід було захищати, і це був не просто американський дім чи країна, а американський спосіб життя. Така широка ціль давала президентові свободу у виборі місця і засобів ведення війни. Насправді директива проклала дорогу до необмеженого поняття антитероризму.

Втілюючи Директиву № 9 у життя, Буш не залишив сумнівів у тому, що він мав намір зробити антитероризм ознакою його президентства. Через місяць після атак, антитероризм, у широкому сенсі, став довготривалою метою зовнішньої політики президента. Вперше

більш ніж за десятиліття адміністрація приготувалася змінити підхід до політики зовнішніх зносин, зосередившись на новій загрозі.

Зовнішня політика адміністрації Дж. Буша-мол. – дзеркальне відображення політики адміністрації Б. Клінтона, оскільки обидві використовують одні й ті ж елементи, проте пріоритети розміщені в зворотному порядку. Його зовнішня політика – це реалістична зовнішня політика, яку ще називають «практичною багатосторонністю» [28: 737]. Така політика передбачає, що державі слід добитися міжнародної підтримки за умови, що вона не підриває національних інтересів. Держава зобов'язана підтримувати ті міжнародні ініціативи, що слугують її інтересам, і протистояти тим, що шкодять. Війна з тероризмом – типовий приклад.

Після подій 11 вересня, перемога у війні проти тероризму є основним пріоритетом національної безпеки США. Але для того, щоб ефективно протидіяти терористичним групам по всьому світу, Америці потрібна була допомога та підтримка інших країн. Водночас з поширенням війни проти тероризму на територіях, що були б у протилежному випадку поза сферою американського впливу, багатостороння коаліція проти тероризму надала б Америці військові бази та повітряні коридори для її збройних сил, агентурні можливості в додаток до її потужного потенціалу електронної розвідки, матеріально-технічне забезпечення, допомогу у веденні кримінальних розслідувань, ефективного виявлення фінансових ресурсів терористів, більш досконалий захист для американських об'єктів і військ в інших країнах.

Розраховуючи на ці переваги, США сформували коаліцію з союзників, готових допомогти у війні з тероризмом, і вітали підтримку ООН, висловлену в заявах Генеральної Асамблеї. Така підтримка була важливою дипломатичною та економічною допомогою в боротьбі Сполучених Штатів проти тероризму. І коли настав час сформувати новий уряд Афганістану, вона допомогла розв'язати звинувачення в неоколоніалізмі.

Стратегія США після 11 вересня 2001 року. Змінюючи пріоритети, президент Буш змушений був вирішити два завдання. Йому слід було переконати американців в тім, що війна з тероризмом була своєрідною спонукою для здійснення політики втручання за кордоном. Уроки 1990-х показали, що будь-яка політична схема була непереконливою, якщо громадськість не приймала передумов. По-друге, Дж. Бушу слід було розробити стратегію, що дала б змогу боротися з тероризмом у ширшому аспекті, окрім відповіді на атаки 11 вересня.

Йому також було необхідно інтегрувати нову стратегію в загальну схему зовнішньої політики США.

В перші дні після атак Буш зайнявся реалізацією першого завдання. Спочатку визначив основні аспекти своєї програми і спосіб, яким вона буде втілюватися в політичному спектрі. Він визначив низку причин для початку антитерористичної політики США, дві з яких визнано найвагомішими – загроза та виконання. Тероризм був фундаментальною небезпекою для американців, їхнього способу життя, і «хрестовий похід» проти цієї небезпеки дасть змогу нації ще раз взяти на себе історичну місію для захисту свободи і волі. Війна з тероризмом набуває планетарного масштабу – від Іраку до радикального ісламу в Афганістані, Північній Кореї тощо.

Міфологізація загрози та демонізація ворога в риториці американських президентів ґрунтується на релігійній доктрині, відповідно до якої світ складається з двох протилежних таборів – табору ДОБРА, де життя організоване відповідно до божественних принципів, і табору ЗЛА, де ці принципи ігноруються. На проміжку між ДОБРОМ та ЗЛОМ розташовані країни світу: на одному полюсі знаходяться США та їхні західноєвропейські союзники (вільний світ), а на іншому – країни ЗЛА, і десь посередині – «третій світ». А Сполучені Штати – найближчі до Бога, ніж будь-яка інша країна [83: 170]. Союзниками Америки є країни з іудейсько-християнською релігійною традицією, вільною ринковою економікою та демократією. В країнах ЗЛА, навпаки, всі три названі фундаментальні цінності заперечуються, і тому такі країни розташовані ближче до протилежного полюсу. Президент запропонував позитивне обґрунтування дій, зосередившись на моральних та історичних темах. США, на його думку, стануть захисником свободи, як це було і в попередніх війнах проти фашизму та комунізму. Терористи ненавидять американські свободи, вони є ворогами демократії.

Своїми промовама після подій 11 вересня Буш запропонував нову, зрозумілу формулу зовнішньої політики. Це був спрощений погляд на геополітику. Ефективність промов президента стала очевидною в перші місяці після атак, оскільки шок після трагедії і сила його промов поклали край незгоді, поділу і відсутності інтересу до політики за останнє десятиліття. Війна проти тероризму сприяла громадянському консенсусу, якого не було з часів «холодної війни».

Можливо, найбільшою зміною після трагедії 11/09 в поглядах на зовнішню політику було зростання інтересу до світових подій. Якщо більшість американців ігнорували Афганістан і Судан у 1998 р., а

Косово в 1999 р., то період після 11/09 характеризувався підвищеною увагою до подій у світі. Коли американські війська атакували Афганістан в жовтні 2001 р., CNN, MSNBC, Fox News та інші телевізійні компанії цілодобово висвітлювали події з передової. У програмах телевізійних станцій новин постійно вживалася фраза *війна з терором*. До кінця 2001 р. ця фраза увійшла до лексики як вираз, що позначав не тільки інтервенцію в Афганістані, а, в ширшому контексті, загальну схему зовнішньої політики [60: 281].

Для тих, хто пропонував створення американської імперії в 1990-х, програма Буша-мол. *свободи і безпеки* добре узгоджувалася з існуючими переконаннями. Після подій 11 вересня, прихильники імперії посилалися на риторику Буша-мол., цитуючи існування ворожих режимів, терористів і потребу в поширенні свобод як аргументи на користь американської імперії. Гегемоністські амбіції США посилілися після 11 вересня. Дж. Буш-мол. продовжує політичну традицію американського політикуму. Америка, на його переконання, виконує місію, визначену Богом. Після подій 11 вересня 2001 року, війна з ТЕРОРИЗМОМ збігається із захистом СВОБОДИ. Загалом ідея амбіційної війни з терором перемогла в суспільстві. Більшість американців підтримали і з розумінням поставилася до зміни зовнішньополітичної парадигми президента, погодилася з витратами, які за рівнем випереджали інші країни світу. Так, бюджет Пентагона за 2002 рік склав 379 млрд. доларів, що перевищило воєнні витрати дев'яти наступних після США країн, разом взятих, і в 2,5 рази – сукупні витрати 15 країн – членів ЄС [14: 557].

Соціологічні опитування, проведені наприкінці 2001 року, підтверджують загальну згоду громадськості з цілями Буша. 87% респондентів оцінили його промову як добру або відмінну, а 89% погодилися з його розумінням і підходом до зовнішньої політики. Навіть втрати в Афганістані не вплинули на ентузіазм громадськості. У 2002 році більше ¾ американців виступали за продовження війн в інших країнах, а рейтинг президента Буша-мол. залишався на рівні 70%. Як відповідь на політичну дилему зовнішньої політики після «холодної війни», війна з тероризмом виглядала багатообіцяюче [82].

Новий інструмент зовнішньої політики США. Буш, водночас, мав справу з іншою вимогою переорієнтації американської зовнішньої політики – інтеграцією колізій і пріоритетів подій 11 вересня в ширшу схему загальної зовнішньої політики. Вироблена стратегія відбита у 3 офіційних заявах: Стратегії Національної Безпеки 2002 року; зверненні президента до американського народу в січні 2002

року і його промові у військовій академії Вест-Пойнт у червні 2002 року. Всі ці три документи репрезентують концепцію зовнішньої політики, що була краще структурованою і більш цільною, ніж будь-яка інша, розроблена під час «холодної війни». В основі цієї стратегії було усвідомлення американської сили [60: 284].

Визначаючи стратегію, президент зосередився на двох серйозних загрозах американській безпеці – тероризмі та зброї масового знищення. Терористичні атаки продемонстрували, що пріоритети національної безпеки змінилися докорінно. Небезпеку тероризму ускладнило поширення зброї масового знищення ворожими країнами. Дж. Буш і К. Райс часто цитували програми озброєння С. Хусейна як причину для зміни режиму в Іраку. Водночас президент піддав критиці Корею та Іран стосовно програм розвитку зброї масового знищення.

Відносини з великими країнами також посідають важливе місце у світогляді Буша на зовнішню політику. Як і Б. Клінтон, він не мав наміру відмовлятися від ролі США як глобального лідера. Для того щоб уникнути напруження з такими країнами, як Китай, Росія та Індія, Сполученим Штатам слід демонструвати воєнну міць, тим самим переконуючи потенційних суперників відмовитися від задуму кидати виклик Америці. НАТО була ланкою, що пов'язувала США та Європу. Між Америкою і Росією, яка вже не була стратегічним ворогом, відносини могли розвиватися, віддаляючись від військових, у напрямках, де були спільні інтереси – доступ Росії до СОР, її інтеграція в Європу, зміцнення її відносин із Альянсом.

Оскільки Дж. Буш зосередився на війні з тероризмом, була ймовірність того, що суттєво зменшаться тертя між США та провідними країнами, що приведе до фундаментальних змін у їхніх відносинах. Тероризм загрожував тепер не тільки Америці, а й Європі, Росії, Індії та Китаю. Отже, великі країни мали тепер стимул співробітничати та уникати конфліктів, які були б вигідні терористам. Як зазначила NSS, після подій 11 вересня великі країни світу перебувають на одному боці, оскільки об'єднані спільною небезпекою тероризму.

Президент Буш розробив цілу низку заходів для боротьби з тероризмом. Основним аспектом його стратегії була ставка на воєнний компонент. До межі, небаченої з часів періоду після «холодної війни», підхід Буша до зовнішньої політики ґрунтувався на загрозі і застосуванні сили. Зважаючи на той факт, що терористи діяли більш ніж в 60 країнах світу, США застосують воєнну силу, щоб припинити їхню діяльність та знищити. Тому президент мав намір шукати між-

народну підтримку і санкції для цієї мети, щоб знищити загрозу до того, як вона досягне кордонів Америки. Водночас, він попередив: якщо співробітництва не буде, США діятимуть на власний розсуд [68]. Превентивна дія була основою американської політики щодо терористичних груп та країн.

Зосередження зусиль на тероризмі є політично привабливим в короткотерміновій перспективі, оскільки перевага такого підходу полягає у простоті. Демонізуючи невідомого ворога і спекулюючи на страхах, адміністрація планувала заручитися підтримкою суспільства. Ставлення Дж. Буша до війни з тероризмом можна простежити через призму його думок стосовно зовнішньої політики. Перед атаками 11 вересня він дотримувався консервативних, антиінтервенціоністських поглядів щодо ролі США у світі, наголошував на скромній ролі Америки і попереджав, що її цінності не є універсальними для решти світу. Після атак 11/09, його погляди стосовно світу та міжнародної ролі Сполучених Штатів кардинально змінилися. Інші обставини потребують інших методів, але не іншої моралі, заявив президент, який колись виступав проти універсалізму.

В його стратегії є кілька концептуальних прорахунків, оскільки адміністрація не була певна, яку терористичну групу слід переслідувати і хто ж є ворогом у війні з тероризмом⁸. Незважаючи на ці недоречності, президент Дж. Буш мав цільну і послідовну стратегію, на відміну від попередників. У концептуальному сенсі його стратегія набула ясності, якої не було протягом останнього десятиліття.

Перед тим, як відновити свою міжнародну репутацію, США потрібно було знайти союзників для ведення війни в Афганістані.

Американо-російські відносини. Америка знайшли спільну мову з Росією, незважаючи на те, що бомбардування Альянсом Косова погіршило відносини з Москвою. Відтак Вашингтон більше не критикував Російську Федерацію за порушення прав людини в боротьбі проти чеченських партизанів. Такі дружні російсько-американські відносини після подій 11 вересня сприяли тому, що Москва погодилася на створення військових баз США в Азії, що перебувала у сфері інтересів Росії. Російсько-американське співробітництво у боротьбі з тероризмом насправді було надзвичайно складним за своїм характером. Вашингтон критикував Росію за тиск на незалежні ЗМІ і відступ від демократії. У свою чергу, Москва зображала США як свого головного суперника, як і під час «холодної війни».

⁸ Навіть сам термін «війна з тероризмом» є проблематичним, оскільки під ним розуміють антитероризм і поширення ЗМЗ, а це не одне і те ж саме.

Незважаючи на офіційні заяви про закінчення «холодної війни» і про те, що Росія Америка більше не розглядає як ворога, збройні сили США перебували у стані безперервної підготовки до ядерної війни. Американський політолог В. Аркін та російський В.О. Рукавішников наводять дані про те, що в США існували таємні документи про застосування ядерних сил у можливому збройному конфлікті, включно з єдиним оперативним планом, розробленим на основі директивних вказівок верховного головнокомандувача (президента США), міністра оборони та голови об'єднаного комітету начальників штабів. У плані визначено кількість ядерних боеголовок, що мають бути на різних рівнях бойової готовності, та координати цілей. В 2000 році до списку цілей для ядерної атаки входило 2260 життєво важливих російських об'єктів, включно з 1100 ядерними об'єктами, 500 іншими військовими, 500 промисловими та 160 об'єктами зі сфери державного управління [53: 72; 28: 780].

Розрахунки американської недержавної організації NRDS показали: якщо американську термоядерну атаку (або «контратаку», як сказано в оригіналі) буде проведено з використанням 1300 стратегічних боеголовок (тобто меншою кількістю, ніж поріг скорочення кількості ядерних боеголовок, про який домовились президенти Буш та Путін), то основні ядерні сили Росії буде знищено, а кількість жертв серед цивільного населення складе від 11 до 17 млн., включно з 8-12 млн. вбитими. Якщо ж ціллю атаки будуть російські міста, а напад буде проведено з використанням мінімальних сил – 150 міжконтинентальних балістичних ракет шахтного базування чи 192 балістичних ракет з ядерними боеголовками на підводних човнах, то кількість жертв серед цивільних буде більше 50 млн. людей [120].

Протягом перебування Дж. Буша при владі США та Росія зробили загальні підходи до багатьох актуальних міжнародних проблем, включно з протидією міжнародному тероризмові та ліквідацією значних запасів ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, що залишилася з часів «холодної війни».

На протязі 2001 р. відбулося чотири зустрічі Дж. Буша з В. Путіним. Лише в результаті двосторонньої зустрічі (листопад 2001 року) обидва президенти офіційно зафіксували вступ їхніх країн «на шлях нових відносин у ХХІ столітті та звільнення від спадку «холодної війни» [14: 558]. А в травні 2002 року, під час зустрічі на найвищому рівні в Москві, президенти США та Росії підписали Договір про скорочення стратегічної наступальної зброї, що передбачало скорочення на 65% стратегічних ядерних сил обома країнами про-

тягом найближчих 10 років, і проголосили початок нової ери в російсько-американських відносинах. Сторони погодилися скоротити свої ядерні арсенали з 6000-7000 боєголовок на момент підписання до 1700-2200 одиниць через 9 років, тобто до 2012 року. Погодившись на такі умови, американці отримали максимальну свободу виконання Договору [28: 768].

Проте незабаром відбулося формальне оголошення про вихід США з Договору про ПРО та, незважаючи на численні пророкування про колапс російсько-американського співробітництва, це помітно не відбилося на стані відносин між двома країнами. Єдиним наслідком стала заява Росії про те, що у зв'язку з офіційним виходом Америки з підписаного в 1972 році Договору про ПРО, вона не буде вважати себе зв'язаною умовами Договору СНО-2 (Стратегічно-Наступальних Озброєнь) [14: 560]. Проте тісне співробітництво між Росією та США у питаннях про озброєння тривало.

Пізніше Кремль чинив опір спробам Вашингтона здійснити мирну зміну режимів у Грузії, Киргизстані, Україні з метою поширення демократії і зменшення московського впливу. За кілька років після атак 11/09/2001, американо-російські відносини погіршилися.

Стабільність і безпека через демократію. Виголошуючи клятву в офісі на початку другої каденції, Дж. У. Буш підсилив американський маніфест глобальної стабільності через свободу. Це вже була не месіанська роль, а необхідність для Америки «шукати і підтримувати зростання демократичних рухів», оскільки американська безпека була пов'язана зі стабільністю, яку могла гарантувати тільки демократія. Вбачаючи вразливість Америки від тиранії, президент Буш заявив, що демократія по всьому світі «є необхідною умовою національної безпеки США» [117].

43-ій американський президент мріяв про насадження американської демократії спочатку в Іраку, а потім – на Близькому Сході. Як вважали в Білому домі, американська демократична стабільність прийшла на зміну традиційній стратегії стримування як ключова доктрина для ери після падіння Берлінського муру. Проте така політика не дала ні демократії, ні стабільності завойованим народам.

Втілення гасла «стабільність з демократією» за допомогою воєнних дій стало малопомітною директивою Вашингтона. Прийнята в 2005 році директива на 11 сторінках під номером 3000.05 прирівняла операції щодо підтримання стабільності з бойовими завданнями. У директиві Департаменту оборони додатково зазначалося, що «операції стабільності проводяться з метою встановлення ладу, який сприя-

тими американським інтересам і цінностям». Цей документ, з одного боку, визнавав необхідність постконфліктної стабільності, з огляду на іракську окупацію, а, з іншого – сигналізував про підготовку до майбутніх стабілізаційних дій у наступних конфліктах. Директива засвідчила новий підхід, визначаючи завдання, спрямовані на підтримання стабільності як такі, що розвивали «урядові інституції, відроджували чи розбудовували приватний сектор, формували сили внутрішньої безпеки і судової системи» [77].

У таких країнах, як Ліберія, Гаїті, Ліван, Ірак та інші США сприяли поваленню деспотичних режимів, або протестували проти авторитарної влади шляхом демократичних виборів для того, щоб втілити доктрину демократії заради стабільності. Кожен випадок демонстрував відданість демократії по-американськи і був невід'ємною складовою політики міжнародного гаранта, спрямованої на зміни в напрямкові англосаксонської свободи і політичного плюралізму, з метою зміцнення власної безпеки та міжнародної стабільності.

Американська політика захисту свободи. 16 березня 2006 року Дж. Буш оприлюднив чергову стратегію національної безпеки⁹ США. Нове позиціонування Америки у світі, що ґрунтується на більш повному, ніж за попередніх адміністрацій, використанні всіх переваг єдиної поки що наддержави є, ймовірно, не ситуативною реакцією на терористичну атаку 11 вересня 2001 року, а задалегідь спланованою й докладно розробленою республіканцями стратегією зовнішньої політики ще до приходу Буша-мол. до влади. Адже за його президентства змінилося ідеологічне обґрунтування зовнішньополітичного курсу й визначених пріоритетів [25: 124]. Відповідно, основна ставка робилася на відверте використання своєї економічної та військово-технологічної переваги шляхом односторонніх дій.

Висновок, якого дійшла адміністрація Дж. Буша-мол. після подій 11 вересня 2001 року, полягає в тому, що тоталітарні політичні режи-

⁹ Стратегія національної безпеки США закріплює й розвиває принципи зовнішньої політики держави, суть якої полягає у поєднанні проблеми поширення ідеалів свободи, прав людини з проблемою захисту американських інтересів за рубежем, нейтралізації мобілізаційної основи антиамериканських режимів, ліквідації терористичної загрози, забезпечення національної безпеки США. Заново порушуються питання про зв'язок міжнародної безпеки зі змістом зовнішньої політики Америки у відносинах з країнами, що не поділяють євроатлантичних цінностей у пропонованій їм формі [25: 123]

ми за визначенням, незалежно від релігійної орієнтації і поточних намірів, є потенційною загрозою для США й демократичних держав світу через принципові розбіжності базових цінностей тоталітаризму і демократії. Отже, хоча міжнародний тероризм сам по собі є нетрадиційним викликом національній і міжнародній безпеці, кінцева мета Америки в боротьбі з ним лишається традиційною – «торжество американоцентричної світобудови, а також американських цінностей – таких, як права людини, верховенство закону, ... відкрита й вільна економіка, віротерпимість» [37: 60].

Отже, проблему втручання в суверенні справи інших держав Сполучені Штати розглядають не тільки у зв'язку з поширенням цінностей демократії, а й у контексті права США на самооборону. Такий підхід значно посилює позицію Америки, що декларує своє право на втручання в певних ситуаціях у внутрішні справи інших держав. Таке розуміння завдань забезпечення національної і міжнародної безпеки зумовлюють позицію США, згідно з якою права людини і цінності демократії не є винятковою прерогативою суверенних держав та їх національних урядів.

Водночас є підстави вважати, що просування цінностей демократії при нинішній адміністрації підпорядковується національним інтересам США. Ця теза підтверджується не завжди послідовним захистом цінностей демократії в країнах, де такі цінності ігноруються, але якимось чином виявляються корисними для американців у забезпеченні їх національних інтересів в інших сферах. Прикладом такої непослідовності є терпиме ставлення Сполучених Штатів до політичної практики в Казахстані, Азербайджані, Молдові й Таджикистані, хоча невдоволення цією практикою американці не раз демонстрували [25: 126].

Видається сумнівною одна з тез, якою адміністрація Дж. Буша-молодшого аргументує свою зовнішньополітичну стратегію. Йдеться про те, що тоталітарні режими, за визначенням, є потенційною загрозою США та іншим демократичним країнам, чи то через їхню підтримку міжнародного тероризму (Лівія, Сирія, Іран, а недавно – Ірак і Афганістан), чи то через неприйняття взагалі цінностей демократії (Північна Корея, почасти Китай, В'єтнам, Куба і т.д.). Це означає помилкове ототожнення тоталітарного режиму зі статусом потенційного агресора.

Ідея насадження певних цінностей як універсальних, нехай і з найкращими намірами, обтяжена властивістю бути прикриттям для забезпечення термінових і конкретних прагматичних політико-ди-

пломатичних, економічних і геополітичних інтересів країни-місіонера. Це неминуче, бо країна, що претендує на місіонерство, не є спеціально створеним для цієї функції незацікавленим суб'єктом політики. США, як взагалі країна, має власні економічні, політичні та військові інтереси. За таких обставин здійснення зовнішньої політики (хоча б узятій в ціннісно-ідеологічному аспекті) одвічно пов'язується з боротьбою за ринки збуту, просуванням вітчизняного бізнесу за кордоном, боротьбою за геополітичний вплив, тобто із забезпеченням егоїстичних національних інтересів.

Узагальнивши досвід практичної зовнішньої політики США як держави розвинутої демократії, можна зробити такі висновки. Якими б мотивами не керувалася у своїй зовнішній політиці Америка, яка прагне експортувати власні суспільні цінності і спосіб життя, – чи то мотивами безкорисливого служіння вищим гуманістичним ідеалам, чи то мотивами використання їх, у міру можливості, для забезпечення власного егоїстичного інтересу, означене неодмінно буде пов'язане зі спротивом інших країн такій політиці, а відтак – і з силовими конфліктами та гуманітарними катастрофами.

Підтвердженням зазначеного є інтервенції та збройні конфлікти за участю США при демократичних адміністраціях, зокрема, при адміністрації Б. Клінтона вони (1992 р. – операція в Сомалі, 1995-1996 рр. – періодичні бомбардування Іраку, 1999 р. – агресія НАТО в Югославії) відбувалися не частіше, ніж за республіканської адміністрації Дж. Буша-мол., на рахунок якого війна в Іраку та воєнна операція в Афганістані у 2001-2002 роках.

Події 11/09/01 та відповідь Дж. Буша сприяли тому, що американський народ ще раз сприйняв роль світового лідера. З точки зору стратегії та політики, війна з тероризмом, здавалося, вирішила тривалі після «холодної війни» дилеми про нову доктрину. Зовнішня політика адміністрації Буша-мол. є ще одним підтвердженням принципової неможливості поєднати вирішення двох завдань: просування якихось абстрактних цінностей як універсальних і дотримання конкретних прагматичних національних інтересів – безпеки, економічних і геополітичних.

Під час «холодної війни» Америка часто підтримувала автократії як основу проти поширення комунізму чи проти нестабільності, що загрожувала мирові в регіоні. Після атак 11/09 вона оголосила демократію єдиним засобом, що гарантує стабільність і власну безпеку. Іракська війна стала тлом американської *трансформаційної дипломатії* щодо глобального демократичного перетворення.

Команда Дж. Буша-мол. продемонструвала в зовнішній політиці відданість політиці силового забезпечення безпеки в ім'я демократії та інерційність стратегічного мислення. В її діях виявилася тенденція до утвердження американської гегемонії, неформальної імперії.

* * *

Аналіз зовнішньої політики американських президентів свідчить про агресивний характер їхніх устремлінь. Вони послуговуються оцінками щодо інших країн в термінах «добра та зла», виправдовуючи воєнні акції. І хоча Радянський Союз та США співробітничали, проте переважно Сполучені Штати здійснювали односторонню політику, спрямовану на досягнення власних цілей. Лідерські амбіції Америки стали очевидними і на початку третього тисячоліття, а президент Дж. Буш-мол. здійснював односторонню політику американського лідерства.

Політична риторика Дж. Буша-мол. після 11 вересня свідчила про нову формулу зовнішньої політики, віддзеркалюючи гегемоністські амбіції США.

ЧАСТИНА ДРУГА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ ВАШИНГТОНА

У другій частині монографії розглядається розвиток американо-українських відносин від початку проголошення незалежності України і до сьогодні.

Оцінюючи придатність геополітичного підходу для аналізу стратегії США в Східній Європі, здійснено спробу дати відповідь на деякі ключові питання щодо реалізації таких стратегій. Серед них вагомую роль відіграють географічні, геополітичні та фінансово-економічні фактори впливу на вибір цілей і засобів політики національної безпеки, яка залишається пріоритетом зовнішньополітичної діяльності Сполучених Штатів.

Проведено паралелі між політичною риторикою президентів США (Дж. Буша, Б. Клінтона і Дж. Буша-мол.) та їхньою зовнішньополітичною діяльністю. Докладно розглянуто складну еволюцію зовнішньополітичних стратегій щодо Росії та України.

2.1. Два підходи у відносинах з Україною.

Україно-американські відносини після «холодної війни» були непростими від початку проголошення незалежності дотепер. Загалом можна виокремити декілька етапів.

Етап 1. «Русоцентричний» підхід Вашингтона (1991-1994 рр.) [41]. Спочатку більшість американських урядовців сприйняли відокремлення України від СРСР з острахом, а президент Дж. Буш до останнього намагався підтримати М. Горбачова у його спробах зберегти СРСР, що розпадався. З огляду на несподіваність краху Радянського Союзу, США не могли остаточно визначити свого ставлення до цього факту. Існувало загалом два підходи стратегії Вашингтона щодо України: «русоцентричний» (його презентували ліберали і прихильники ідеї єдиного блоку пострадянських держав на чолі з Росією) та реалістський (апологети: переважно консерватори та представники школи політичного реалізму). Після краху СРСР, Україна, як відомо, успадкувала третій у світі за потужністю арсенал наступальної стратегічної ядерної зброї, націленої на За-

хід, що визначально вплинуло на формування в США «нової української політики».

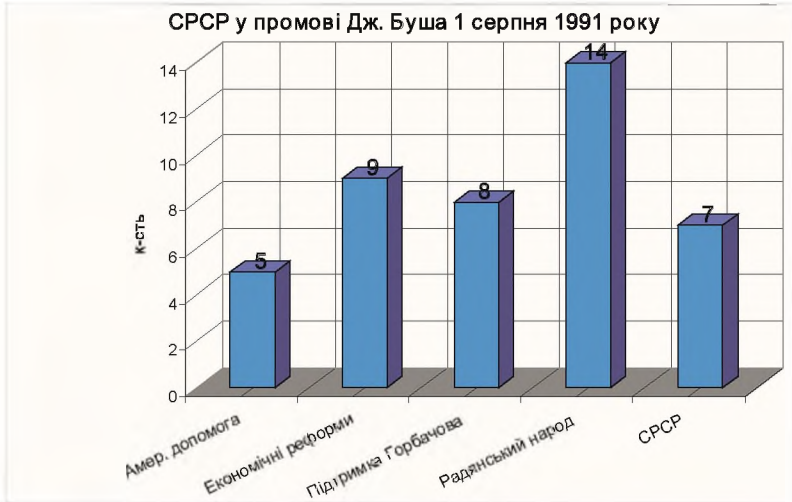
Практичні наслідки вищезазначених проблем для зовнішньої політики Вашингтона почали відчуватися в 1990 році, проте американські урядовці й багато провідних радянологів усе ще розглядали Україну та Білорусь як головних кандидатів у спробах Кремля зберегти СРСР.

Після дев'яностих ситуація змінилася. Офіційна лінія Білого дому полягала в розширенні контактів з республіками колишнього Радянського Союзу. Американський Конгрес був більш сприйнятливим до розуміння прагнень народних рухів. По-перше, для багатьох конгресменів підтримка етнічних громад була традиційно привабливою. А, по-друге, члени Конгресу в 70-80 роках брали участь у захисті прав людини в Україні. Ця кампанія об'єднала ліберальних демократів і жорстких антикомуністів-республіканців, які відносно добре знали ситуацію в Україні. Конгрес ухвалив низку документів, присвячених Україні, серед них – лист Сенатові від 15 листопада 1989 року та резолюцію двох палат про тиждень пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років [7].

Під час зустрічі з Дж. Бушем (у липні 1991 р.), М. Горбачов кілька разів згадував про війну в Югославії: Він намагався переконати президента США напередодні його візиту до Києва, що відокремлення України може призвести до війни. Незважаючи на тиск з боку М. Горбачова, Дж. Буш схвально поставився до ідеї відвідати Україну.

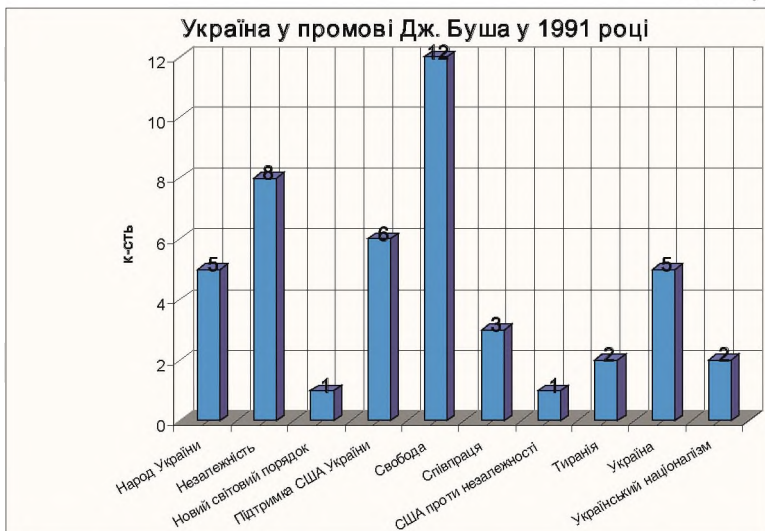
Офіційна позиція Вашингтона відображена в промові Дж. Буша в Києві у липні 1991 року. Історія поїздки Дж. Буша до України та підготовки і виголошення його промови у Верховній Раді є свідченням того, що на початку 1990-х українське питання (прагнення бути незалежною країною) дедалі більше непокоїло Москву та Вашингтон. У липні 1991 року Дж. Буш здійснив візит до України, яка розцінювала такий крок як знак підтримки прагнення до незалежності. В українському парламенті він виголосив промову, названу кореспондентом *New York Times* В. Сефайером «Chicken Kiev Speech». Проаналізувавши цей виступ Дж. Г.У. Буша [27; 70], можна виокремити два блоки понять: перший охоплює поняття, пов'язані з колишнім СРСР (див. авторську таблицю 5), а другий присвячений власне проблемі незалежності України.

Таблиця 5.

Ключовими є поняття ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ, РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ та СРСР. Адміністрація Дж. Буша надавала першочергової ваги збереженню Радянського Союзу. А до другого блоку ми віднесли поняття, пов'язані з Україною (див. авторську Таблицю 6).

Таблиця 6.

Частотними є поняття на позначення України, проте кількісно вони поступаються поняттям на позначення СРСР. Найбільш численними є поняття СВОБОДИ, НАРОДУ УКРАЇНИ, УКРАЇНИ, ПІДТРИМКИ України Сполученими Штатами. Проте є й негативні поняття, серед яких УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ, НЕПРИЙНЯТТЯ незалежності УКРАЇНИ. США пообіцяли не втручатися у внутрішні справи України і підтримувати її, проте в межах СРСР.

Сама ж промова є суперечливою, оскільки президент Буш назвав Україну ланкою, що поєднує Європу та Азію. Проте коли американський президент почав говорити про вибір між підтримкою лідерів незалежних держав на пострадянському просторі, він, не вагаючись, висловив підтримку М. Горбачову, оскільки, на його думку, політика радянського лідера, перебудова ведуть до свободи, демократизації та економічної незалежності. Незважаючи на риторику щодо поняття свободи, спічрайтери Дж. Буша заклали в текст промови ідеї, неприйнятні для київської аудиторії:

– у ній містилися компліменти на адресу М. Горбачова, популярність якого на той час упала в СРСР і в Україні до критично низького рівня;

– в його промові прозвучала підтримка радянського уряду на чолі з М. Горбачовим;

– ключовим пасажем промови став заклик (а фактично – погроза) до відмови від курсу на незалежність, яким прямувала Україна: «Але свобода – це не те ж саме, що незалежність. Американці не будуть підтримувати тих, хто прагне незалежності для того, щоб замінити віддалену тиранію на місцевий деспотизм. Ми не будемо допомагати тим, хто сприяє самовбивчому націоналізму, замаскованому на етнічній ненависті»;

– Дж. Буш назвав українців радянськими людьми, незважаючи на спроби українців стати незалежними і якраз позбутися радянського спадку, нівелювання етнічної приналежності;

– він висловив солідарність з радянськими людьми (під якими розумів українців) та закликав українців залишитися частиною СРСР [27].

З точки зору історії, зазначена вище промова була однією з найбільш невдалих, проголошених коли-небудь президентом США, оскільки подальші події зробили її безглуздою, позбавленою будь-якого політичного змісту і виставили президента на посміховисько. Фраза Дж. Буша про самовбивчий етнічний націоналізм була сприйнята в Україні як прикра політична недоречність, оскільки в Україні не було виявів етнічного націоналізму: ні Рух, ні тим більше націо-

нал-комуністи, які обережно виводили Україну зі складу СРСР, не мислили категоріями агресивного шовінізму, який розквітав в Югославії [45].

Політичні прорахунки США у відносинах з Україною були закономірним наслідком недалекоглядної зовнішньої політики адміністрації Дж. Буша. Про це зазначив З. Бжезінський: «Усе, що відбувається зараз, стосується оформлення Європи, оскільки вона змінила свою політичну душу, і нині найбільший ризик полягає в тім, що Туреччина, Україна, Грузія чи країни Балкан можуть залишитися поза Європою і поза спільнотою демократичних держав. У політичному сенсі Україна відіграватиме ту ж роль, яку відіграла Польща впродовж 1990-х років. Україна – це ключ до розуміння пострадянських держав» [62: 20].

Основна проблема, з якою зіткнувся Білий дім на той час, полягала у розвитку стосунків з М. Горбачовим. Президент Дж. Буш, К. Райс як радник національної безпеки США, Б. Скоукрофт, Дж. Бейкер і К. Пауел (тоді голова Об'єднаного комітету начальників штабів ЗС США) погодились підтримувати М. Горбачова та його ідеї щодо реформування СРСР. Америку лякала сама думка, що їм доведеться мати справу не з однією наддержавою, а з 15 новими незалежними, на території яких зберігалася ядерна зброя. Тому головним ворогом цієї групи американських політиків був оголошений націоналізм, в першу чергу український.

Проте у зовнішньополітичній діяльності Дж. Г. У. Буша були й позитивні моменти. Не слід забувати про те, що, перебуваючи на посаді президента США, він 27 листопада 1991 р., напередодні зустрічі з представниками української діаспори, прийняв історичне рішення – негайно визнати незалежність України. Це повідомлення стало суттєвим фактором моральної підтримки українських громадян [45].

Та вже через місяць після путчу в Москві, ставлення до незалежних республік змінюється. В адміністрації президента суперечки виникали з приводу питання, як домогтися більшого впливу в нових пострадянських державах: шляхом швидкого визнання, чи визнання як нагороди за виконання певних вимог. За швидке визнання виступав і Конгрес. Резолюція Сенату США від 20 листопада 1991 року закликала президента Буша визнати незалежність України, якщо під час референдуму 1 грудня буде підтверджено Акт про незалежність, що його ухвалив український парламент. Значною мірою це було не тільки усвідомленням нових реалій, а й наближенням нових виборів 1992 року [7].

У листопаді 1991 року група впливових фахівців з питань ядерної безпеки заявила, що в «інтересах Сполучених Штатів віддати перевагу якомога меншій дезінтеграції. США не мають важелів впливу на процес дезінтеграції, але вони можуть створити стимули для союзу, а не для незалежності» [72: 69-70; 7]. Про утворення Співдружності незалежних держав 8-9 грудня 1991 року лідери 3 слов'янських республік спочатку поінформували Дж. Буша і лише згодом М. Горбачова. США висловили підтримку СНД. 12 грудня Дж. Бейкер визначив американські пріоритети, пов'язані з визнанням нових держав, у такому порядку: 1) військова й, особливо, ядерна безпека; 2) демократія; 3) ринково зорієнтована економіка.

Вже після референдуму в Україні, 1 грудня 1991 року, під час якого український народ підтвердив своє бажання розбудовувати власну державність, США погодилися визнати Україну як незалежну державу, однак за певних умов. Ультимативною була вимога до України позбутися ядерної зброї, що перебувала на її території. Лише коли стало остаточно зрозуміло, що СРСР політично та юридично припинив своє існування, Америка визнала Україну (25 грудня 1991 року) разом з іншими колишніми радянськими республіками. Дипломатичні відносини було встановлено 3 січня 1992 року [41].

Коли Україна, як незалежна країна, з'явилася на карті Європи в 1991 р., багато американських політиків було переконано, що вона незабаром розколеться на дві частини. Напевно, таке уявлення про молоду державу визначило зовнішньополітичний курс американських президентів на десятиліття. Поява незалежної України істотним чином змінила ситуацію не лише в регіоні, а й у цілій Європі. З. Бжезінський назвав появу незалежної України однією з трьох найбільших геополітичних подій ХХ століття [19].

Україно-американський діалог було розпочато у вересні 1991 року, коли голова Верховної Ради Л. Кравчук з групою народних депутатів відвідав США, де зустрівся з президентом Дж. Бушем, спікером палати представників Т. Фоулі, сенаторами, конгресменами. Тоді ж, у 1991 році, було засновано фундацію «Україна – США», гаслом якої став принцип: «Будувати мир і добробут шляхом поширення демократичних цінностей». Зустрічі відбулися напередодні референдуму в Україні й відіграли важливу роль у визнанні Білим домом незалежності України [47].

Перша офіційна українська делегація, очолювана президентом Л. Кравчуком, відвідала Вашингтон у травні 1992 року. Під час зустрічей з президентом Дж. Бушем, віце-президентом Д. Куейлом,

державним секретарем Дж. Бейкером, міністром оборони Д. Чейні було підписано низку документів – політичну декларацію, меморандум про взаєморозуміння між урядами України та США, угоди про торговельні відносини тощо. Тоді ж у Вашингтоні було відкрите українське посольство. У 1992 р. зафіксовано формулу «демократичного партнерства» України та США [45].

Але всі ці важливі зрушення у відносинах зі світовою суперпотою відбувалися під жорстким тиском як Америки, так і Росії стосовно ліквідації ядерної зброї, що перебувала на території України. Ще в тексті «Декларації про державний суверенітет» 1990 року Верховна Рада проголосила нейтральний та без'ядерний статус України. Саме з цим були пов'язані очікування Києва на моральну та матеріальну підтримку з боку Заходу. Значною мірою це було зумовлено невпевненістю позиції Києва стосовно майбутнього ядерної зброї на території України.

Вирішити українську ядерну та інші проблеми США намагалися за посередництва Росії. На першому етапі розвитку україно-американських відносин виразно домінував підхід «Росія – насамперед» або «Росія – виключно». Вашингтон робив ставку на Росію з надією на те, що політичні та економічні реформи, які розпочалися в ній, матимуть швидкий успіх. Домінувала думка, що результат трансформації Росії автоматично визначатиме успіх (або провал) перехідного періоду в Україні [19].

Розвиток двосторонніх відносин. У відносинах з Україною Вашингтон опікувався питанням ядерної безпеки, збереженням балансу сил в Європі і практичними кроками України в цьому напрямкові. Переломним в україно-американських відносинах став 1994 рік, проголошений у США «українським» [15].

Підписання Тристоронньої угоди про без'ядерний статус України стало поштовхом до поліпшення американо-українських взаємин. Але головними, більш довготерміновими чинниками американської уваги та прихильності до України стали: розуміння того, що із завершенням «холодної війни» ситуація в Європі загалом ускладнилась, а Україна як держава, розташована у центрі континенту, має важливе значення; поступове наростання великодержавницьких тенденцій у політичному житті Росії; сприйняття слушності ідеї З. Бжезінського про те, що з поверненням України до складу Росії остання механічно стає «імперією»; усвідомлення взаємозв'язку стабільного розвитку України з безпекою у Східно-Центральній Європі, інтерес до якої в Америки є традиційним [19].

Отже, політика США щодо України в 90-х роках ХХ століття була досить неоднозначною, з огляду на той факт, що адміністрація Дж. Буша була на концептуальному роздоріжжі і більше тяжіла до збереження СРСР, а не до визнання незалежних прагнень України, на території якої була розміщена значна кількість стратегічних ядерних ракет. Невизначеність зовнішньополітичного курсу призвела до низки стратегічних помилок у відносинах з молодою державою, що виникла на теренах Східної Європи. Політична заангажованість та короткозорість стали перепорою для адміністрації Дж. Буша чітко визначити зовнішньополітичні перспективи розвитку ситуації на пострадянському просторі.

Перші кроки адміністрації Б. Клінтона (1993-2001рр.). Новий президент США Б. Клінтон продовжував жорсткий курс свого попередника.

Після завершення «холодної війни», американських політиків хвилювали питання наявності значних запасів ядерної зброї на території колишнього Радянського Союзу. Сполучені Штати були зацікавлені в роззброєнні нових пострадянських держав, оскільки, з одного боку, остерегалися колишніх комуністів, а, з іншого – намагалися ослабити їх з метою зберегти однополярний світ, що склався після розпаду радянської імперії. США переслідували конкретні цілі стосовно України, зокрема – домогтися від президента Л. Кравчука відмови від ядерної зброї [19].

В 1993 році, перебуваючи на посту прем'єр-міністра, Л. Кучма, виступаючи на сесії Верховної Ради, наполягав на збереженні в Україні найефективнішої та наймогутнішої складової українського потенціалу – 546 твердопаливних МБР СС-24 з 460 ядерними боєголовками [30: 15]. Аргументом на користь збереження ядерного потенціалу був той факт, що вони мають тривалий строк зберігання, тож їх можна не знищувати. Заява з уст колишнього директора гігантського військово-промислового комплексу, на якому було створено ракетно-ядерну міць колишнього СРСР, викликала настороженість на Заході, особливо в Сполучених Штатах. Вашингтон зайняв жорстку позицію стосовно українського ядерного потенціалу. Існувало кілька причин його тиску на Україну з метою примусити її відмовитися від ядерної зброї.

1. США не були впевнені в послідовній політиці молодій Україні.
2. В Україні був політичний безлад і в будь-яку хвилину ситуація могла вийти з-під контролю.

3. Наявність ядерної зброї створювала клопоти американським політикам.

4. Ядерний потенціал змушував рахуватися з Україною, яка була новим гравцем на європейському і загалом світовому просторі.

5. Єдиною ядерною державою на пострадянському просторі була Росія, яку визнавали правонаступницею СРСР.

6. Ядерна Україна стояла на заваді реалізації американо-радянського Договору СНО-1.

7. Зовнішньополітичний курс України був невизначеним, а президентом був колишній комуніст, що викликало настороженість та недовіру в американських політиків.

Були й інші чинники швидкого роззброєння України. Зокрема, серед політиків не було єдиної думки щодо ядерного статусу держави; Москва чинила тиск на Київ та налаштовувала Вашингтон проти Києва; Росія була зацікавлена в ослабленні України та знищенні її ядерного потенціалу, оскільки таким чином вирішувала низку проблем, які б виникли у випадку, якби Україні вдалося зберегти її ядерний потенціал.

Підхід США до України почав змінюватися в 1993 році, а провісником «потепління» став візит у травні 1993 року американського представника С. Телботта, під час якого було обговорено низку питань американо-українських відносин. Вашингтон намагався створити основу для подальшого розвитку відносин з Україною після вирішення ядерного питання. Наступним став візит міністра оборони США Л. Аспіна, який оприлюднив у Києві американські пропозиції щодо забезпечення міжнародного нагляду за процесом демонтування, переміщення та розподілу боєголовок. До приїзду держсекретаря У. Крістофера в Україну у жовтні 1993 року україно-американський міждержавний діалог було повністю відновлено [19].

До кінця 1993 року нова політика Сполучених Штатів стосовно України та налагодження двосторонніх і тристоронніх перемовин заклали основу для порозуміння між двома державами. Попередні домовленості привели до підписання президентами Б. Клінтоном, Л. Кравчуком та Б. Єльциним 14 січня 1994 року в Москві Тресторонньої угоди, згідно з якою Україна зобов'язувалася знищити всю ядерну зброю, розташовану на її території, протягом 7 років. Ядерні боєголовки планувалося перевозити до Росії, де вони мали бути деактивовані протягом 10 місяців. За Угодою, Україна була зобов'язана приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як

без'ядерна держава, що вона й зробила у жовтні 1994 року. Таким чином, українське «ядерне питання» було знято з порядку денного україно-американських відносин, що дало можливість обом державам налагоджувати стосунки більш зважено та широко [45].

Зважаючи на те, що Україна не визначилася із зовнішньополітичним курсом, а між політиками точилася боротьба за владу та сфери впливу, США застосували спрощений підхід до України. Адміністрація Клінтона прийняла рішення дотиснути Київ у питанні ядерного роззброєння. Такий підхід був хибним, оскільки геополітичне становище та потенціал країни були вагомими факторами для розвитку відносин та підтримки України, проте розуміння прийшло пізніше, коли загострилися відносини Америки та європейських країн з Росією. Під час правління президента Б. Клінтона Україна була недооцінена і відповідно знехтувана. Такий стан речей підтверджує думку про недалекоглядність американського президента та слабкість політичної волі українських президентів.

Ще одним чинником ослаблення ролі України була Москва, що використовувала економічні важелі впливу на Київ, з одного боку, а, з іншого – формувала і посилювала думку про ненадійність та непередбачуваність Києва. Пізніше таку практику Росія застосує ще не раз. Б. Клінтон пам'ятав період «холодної війни», тому стереотип ВОРОГА, страх перед комуністами та ще наявність у них ядерної зброї підштовхнули його до рішучих дій стосовно України. Москва вміло скористалася ситуацією, щоб переконати Вашингтон в тому, що Україна є новою небезпекою на пострадянському просторі. Щоб ізолювати Україну на міжнародній арені, російські політики вміло використовували стурбованість адміністрації Клінтона ядерним статусом України [30: 15].

На дипломатичній арені Росія, яка успадкувала досвід царської та радянської імперій, переграла Україну. Слід зазначити, що на той час Б. Клінтон орієнтувався на Росію, а Україна для нього була білою плямою на європейському континенті. Українським дипломатам не вдалося переконати Вашингтон у тому, що напружені відносини між Києвом і Москвою є загрозою європейській безпеці, а, отже, й потенційною загрозою глобальним інтересам США. Можливості були, особливо після успіхів крайніх націоналістів на чолі з В. Жириновським на парламентських виборах Росії. Після таких подій у РФ та Америці виникла атмосфера страху перед можливим поверненням комуністів до влади, озброєних ядерною зброєю [30: 15], проте належних висновків адміністрація Клінтона не зробила.

2.2. Еволюція україно-американських стосунків

Етап 2. Визнання України «Стратегічним партнером» (1994-1997 рр.). Другий етап україно-американських відносин розпочався в 1994 році, коли США оголосили його роком України. Адміністрація Б. Клінтона розпочала активно здійснювати політику залучення молоді України до світової спільноти та її інститутів. У 1994 році було прийнято «багатовекторний» курс української зовнішньої політики, необхідною умовою якої ставали дружні відносини між Росією та Заходом. В листопаді 1994 року, під час першого державного візиту Л. Кучми до Америки, президенти України і США підписали Хартію україно-американського партнерства, дружби і співробітництва, в якій обидві сторони «виявили рішучість налагодити широке і міцне партнерство». США запевнили, що «якщо в майбутньому виникне зовнішня загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці України, Україна та Сполучені Штати Америки мають намір консультиватися та здійснювати відповідні кроки до досягнення мирного вирішення ситуації відповідно для міжнародних правил та приписів НБСЄ» [47].

Вчинивши спільно з Москвою безпрецедентний тиск на Україну, Америка домоглася в тому ж таки 1994 році рішення про виведення ядерної зброї з території України та приєднання нашої держави до договорів СНО-1 (стратегічних наступальних озброєнь) та ДНЯЗ (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї), в обмін на що Київ одержав гарантії національної безпеки (точніше сказати, запевнення) у формі меморандуму, підписаного лідерами США, Росії та Великої Британії. Україно-американське співробітництво більш-менш плідно розвивалося до 1999 року [15].

У січні 1995 року секретар оборони Сполучених Штатів У. Перрі, виступаючи на конференції у Вашингтоні, зазначив, що 400 млн. доларів було витрачено на роззброєння республік колишнього СРСР – Росії, України та Казахстану [116]. За словами У. Перрі, це був захист США іншими засобами. До 1998 року ядерну зброю було або знищено на території України, або вивезено до Росії.

Незважаючи на несприятливі фактори, Україна була першою з незалежних держав на пострадянському просторі, яка приєдналася до Договору з НАТО («Партнерство Заради Миру» в 1994 р.). Протягом 1995-1997 років чіткішим став прозахідний вектор зовнішньої політики України, особливо після того, як Л. Кучма зрозумів, що Росія не була зацікавленою в нормалізації стосунків з нашою країною до під-

писання договору стосовно лінії кордону двох держав. Протягом тих років Україна посилала чіткі сигнали Європі та США, що вона була зацікавлена в тіснішому співробітництві з НАТО. На саміті Альянсу в Мадриді у 1997 році українське керівництво підписало Хартію про Окреме Партнерство з НАТО, що передбачало співробітництво у сфері економічної безпеки, попередження конфліктів, кризового менеджменту, військової реформи, демократичного контролю над збройними силами, контролю над озброєнням, боротьби з наркотиками, організованою злочинністю тощо [102].

Важливим кроком у зміцненні двосторонніх відносин був державний візит в Україну президента Б. Клінтона 11-12 травня 1995 року. Його результатом стало підписання спільної заяви, в якій було зазначено підтримку Сполученими Штатами демократичних і ринкових перетворень в Україні та її інтеграції до європейської і світової спільнот.

Під час візиту міністра закордонних справ Г. Удовенка до Вашингтона (у жовтні 1996 року) Україна та США визначили власне відносини, як «стратегічне партнерство». І хоч надалі реалії україно-американських відносин не завжди відповідали умовам «стратегічного партнерства», рішення про його започаткування було важливим досягненням обох сторін. Невдовзі Україна посіла третє місце за кількістю виділеної іноземним країнам допомоги від Конгресу США (після Ізраїля та Єгипту). Протягом 1990-2001 років Україна отримала допомоги на суму близько 2 млрд. доларів. За рахунок матеріальної допомоги ззовні, інвестицій та позик від Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), Світового Банку, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та інших західних фінансових інституцій, Україна, нарешті, змогла дещо призупинити розгортання внутрішньої економічної кризи. Вдалося поглибити вже існуючі відносини співробітництва з Північноатлантичним альянсом [45].

Важливу роль у формуванні відносин між двома державами відіграв Україно-американський консультативний комітет¹⁰ (УАКК). На його засіданні у 1995 році було визначено можливі сфери україно-американського партнерства, зокрема:

¹⁰ Україно-американський консультативний комітет (УАКК) – недержавна дорадча організація (1994-1997 рр.), яка об'єднала відомих громадсько-політичних діячів України і США. Її засновниками стали колишній радник президента США з питань національної безпеки, демократ З. Бжезінський та держсекретар США, республіканець Г. Кіссінджер. До її складу входили мільярдери М. Форбе та Дж. Сорос, колишній міністр оборони США Ф. Карлуччі, відомий економіст А. Аслунд тощо. Україну представляли Б. Тарасюк та інші.

- зміцнення співробітництва України з НАТО;
- розвиток відносин з Росією (Крим, Чорноморський флот, СНД);
- проведення консультацій в центральноевропейській зоні стратегічного партнерства (Україна, Польща, Німеччина);
- посилення цивільного контролю над Збройними Силами України з метою наближення до стандартів НАТО;
- поліпшення інвестиційного клімату країни;
- прискорення реструктуризації енергетичного та сільськогосподарського секторів української економіки;
- допомога США Україні в її вступі до СОТ [47].

УАКК відіграв важливу роль у прийнятті Вашингтоном рішення налагоджувати відносини з Києвом на принципах стратегічного партнерства.

У лютому 1996 року, за ініціативою Л. Кучми та підтримки Б. Клінтона, було створено україно-американську міждержавну комісію Кучма-Гор, а 20 травня 1996 року в Білому домі прийнято меморандум щодо параметрів комісії, що мала складатися з 4 комітетів з питань зовнішньої політики; безпеки; торгівлі та інвестицій; стабільного економічного співробітництва [47].

У вересні 1996 року опубліковано спільне комюніке, в якому вперше офіційно прозвучав термін «стратегічне партнерство». Уже на першому пленарному засіданні комісії Кучма-Гор в травні 1997 року у Вашингтоні було підтверджено, що в основі стратегічного партнерства обох країн – спільні цінності та наявність спільних стратегічних інтересів у вирішенні найважливіших міжнародних проблем. Комісія констатувала, що принципівим інтересам України та США відповідають розвиток демократії у світі, будівництво справедливого і мирного світового ладу за цілковитої поваги до незалежності, територіальної цілісності та непорушності кордонів держав, дотримання прав людини, інших загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права [46].

Етап 3. Розчарування Заходу (1998-2000 рр.). Після 1998 року у Вашингтоні були стурбовані тим, що позитивні зрушення в Україні відбувалися надто повільно. Якщо в 1994-1996 роках Україну розглядали як перспективного партнера, то тепер складалося враження негативізму, що межувало з відштовхуванням [41].

Сполучені Штати прагнули скоріше вийти зі стадії надання матеріальної допомоги Україні та перейти до стадії, на якій економічні відносини між двома державами ґрунтувалися б на природному інтересі американського приватного капіталу. Україна ж виявляла свою

нездатність забезпечити сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів. Часті зміни урядів, непослідовна економічна політика, сильна корупція, політична нестабільність, гучні скандали за участю вищих посадових осіб остаточно розвіяли атмосферу романтизму у відносинах, наявну за часів підписання Тристороннього договору в 1994 році. Не підкріпивши обіцянки успішною реалізацією, Україна вичерпала кредит довіри, тому частіше почали говорити про те, що допомога з боку США має відповідати принципіві «винагорода за досягнення» [45].

Кінець цього етапу україно-американських відносин у часі збігся із закінченням каденції Б. Клінтона. Під час свого останнього візиту до України він наголошував на більш рішучих політичних і економічних реформах. Б. Клінтон мав на увазі, що тільки після того, як Україна подолає свої внутрішні проблеми, можна буде говорити про поглиблення україно-американських відносин.

Етап 4. Зміна пріоритетів (2001-2009 рр.). З самого початку президентства Дж. Буш-мол. дав зрозуміти, що без здійснення реформ геостратегічне положення України втрачає свою цінність. А перший візит Д. Рамсфельда до України відбувся лише в червні 2001 року, через 5 місяців після зміни влади у Вашингтоні. Дж. Буш почав провадити політику нормалізації відносин з Росією. Популярними в Америці стали концепції «русоцентричної» школи, яку презентували, зокрема Дж. Метлок та С. Гантінгтон. Адміністрація Дж. Буша не відмовлялася від України, проте інтерес до неї явно зменшився [45].

Відносини між США та Україною перед *помаранчевою революцією* склалися непросто, оскільки Л.Д. Кучма не користувався підтримкою американського президента Дж. В. Буша, з огляду на його проросійську позицію та непослідовну зовнішню і внутрішню політику держави.

Негативний вплив на відносини України із Заходом спричинила відставка уряду В. Ющенка 26 квітня 2001 року. На зміну обуренню недотриманням принципів демократії в Україні прийшло усвідомлення того, що втрата України на користь Росії стала б серйозним ударом для реалізації національних інтересів США. Зміна у настроях Вашингтона виявилася під час візиту до Києва американського міністра оборони Д. Рамсфельда на початку червня 2001 року, який оминув проблемні питання життя країни: відставку уряду В. Ющенка, корупцію, «касетний скандал», ініційований Ю. Тимошенко процес призначення референдуму щодо підтримки українським народом президента. Ігнорування Вашингтоном українських проблем остаточно підірвало сили української опозиції.

На початку липня 2001 року візит в Україну здійснив генеральний секретар НАТО Дж. Робертсон, який заявив про серйозні наміри Альянсу підтримати нашу країну в її зусиллях прокласти шлях до демократії. А наприкінці липня Україну відвідала радник президента США К. Райс, яка мала зустрічі як з президентом України, так і з представниками неурядових організацій.

Наступною подією, що змінила перебіг україно-американських відносин, став терористичний напад на США 11 вересня 2001 року. Україна взяла участь в антитерористичній коаліції держав, забезпечивши право перельотів військовим літакам над її територією та право посадки на її авіабази у випадках вимушеної необхідності. Україна також співробітничала з посадовцями американських розвідувальних служб, здійснювала кроки з метою посилення безпеки американських дипломатичних установ та бізнес-структур [45]. Перебування українського військового контингенту в Іраку зняло з порядку денного більшість проблем, що зумовили виникнення кризи в україно-американських відносинах у 2002 році [35].

У 2004 році про нормалізацію відносин між Україною та США свідчить, зокрема, кількість офіційних візитів:

1. 20-21 лютого 2004 р. Україну відвідала голова Ради директорів Національного інституту міжнародних відносин США, колишній державний секретар М. Олбрайт.

2. 10-12 березня 2004 року в Україні побував командувач Військово-повітряними силами США в Європі генерал Р. Фоглсон.

3. 25-26 березня в Україну здійснили візит перший заступник державного секретаря США Р. Армїтедж та заступник державного секретаря Е. Джонс.

4. 25-26 квітня 2004 року Україну відвідав радник держсекретаря США, колишній посол Америки в Україні С. Пайфер.

5. 13-16 травня в Україні побував колишній радник президента США з питань національної безпеки З. Бжезінський.

6. 20-21 травня 2004 року Україну відвідав 41-ий президент США Дж. Буш.

7. 1-2 червня 2004 року в Україну здійснив візит головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі, екс-кандидат у президенти США генерал У. Кларк.

8. 8-9 липня Україну відвідав колишній посол Сполучених Штатів при ООН Р. Холбрук.

Статус відвідувачів був різним – від офіційних консультацій (Армітедж, Джоунс, Пайфер, Фоглсон) до ділових (Олбрайт, Бже-

зінський) та приватних візитів (Буш, Кларк). Представники американського істеблішменту провели зустрічі з президентом України, прем'єр-міністром, головою Верховної Ради України, народними депутатами, представниками опозиції та громадськості. Основна теза, що прозвучала в усіх американських гостей, полягала в необхідності проведення чесних виборів президента України восени 2004 р. [35].

«Помаранчева революція» вписалася у загальний підхід американського президента до процесу демократизації і стала підтвердженням усталеного погляду американських політиків на демократичні зміни у Східній Європі. США схильні були сприймати пострадянські країни, серед них і Україну, як колишні республіки Радянського Союзу, зважаючи на той факт, що керівний склад, президенти цих країн успадкували владу на хвилі перетворень й, до того ж, були носіями ментальності колишнього СРСР, що накладало відбиток на їхні дії та підходи до вирішення політичних і економічних питань.

Адміністрація Буша ототожнювала «помаранчеву революцію» з хвилею демократизації. Дж. Буш вважав, що Україна та США можуть спільно працювати над вирішенням питань нерозповсюдження зброї та торгівлі людьми. Під час президентських виборів та виборчої кризи Конгрес закликав до вільних і чесних виборів і попередив режим Кучми про можливі негативні наслідки для керівників держави та україно-американських відносин у випадку фальшування. На 109-у засіданні Конгрес підтримав пропозицію про фінансову підтримку України та розширення з нею торгових зносин, частково призупинивши дію поправки «Джексона-Веніка» стосовно України, що була перепорою для країн з неринковою економікою [41].

«Помаранчева революція» стала вагомим чинником, який спричинив інтерес американських політиків до України. Вони сподівалися, що молода країна стане на шлях реформ, які, в кінцевому рахунку, приведуть її до євроінтеграції після 15 років імітування реформ і нерозважливих кроків у сфері політики та економіки. З іншого боку, американські політики сподівалися на геополітичні наслідки політики Києва після «помаранчевої революції», оскільки прозахідна Україна на території колишнього Радянського Союзу могла вплинути на стосунки між Росією та Заходом. Таким чином, Україна могла стати козирною картою у розіграші інтересів США та формуванні відносин з Росією.

Пострадянським простором прокотилася хвиля революцій, які змінили політичний ландшафт в пострадянських країнах: *революція*

троянд в Грузії у листопаді 2003-січні 2004, *«помаранчева революція»* в листопаді 2004-січні 2005 рр. та *«тюльпанова революція»* в Киргизстані в березні 2005 року [136: 6]. Після «помаранчевої революції», Америка збільшила допомогу Україні, сподіваючись прискорити в ній політичні зміни.

Програму політичного діалогу України та США було започатковано в 2005 році, коли відбулися організаційне й перше пленарне засідання у Вашингтоні (червень 2005 р.) і в листопаді того ж року – в Києві. Цей дворічний проєкт був спробою сприяти демократичним реформам в Україні та становленню справжнього стратегічного партнерства між двома країнами не лише на вищому рівні керівництва, а й ширшому рівні «громадської дипломатії». Участь у діалозі брали, крім фундації «Україна – США», сім американських інституцій – партнерів та чимало незалежних експертів. На паритетних засадах було створено чотири робочі групи за такими напрямками: зовнішня політика і національна безпека; політика і врядування; економіка та бізнес; інформаційна політика та роль ЗМІ. Одним з вагомих результатів роботи «Діалогу» стало створення «Коаліції за скасування поправки Джексона-Веніка», яка домоглася своєї мети: посприяла скасуванню цього дискримінаційного для України законодавчого положення [47].

Досить оптимістично був сприйнятий документ щодо стану виконання спільної заяви В. Ющенка – Дж. Буша «Порядок денний нового століття для україно-американського стратегічного партнерства» від 4 квітня 2005 р. Американська сторона виконала низку даних нею обіцянок, зокрема уряд США визнав ринковий статус української економіки; було підписано двосторонній протокол, що практично відкривав доступ Україні до СОТ; як згадувалося вище, Сенат (листопад, 2005) і палата представників (березень, 2006) скасували поправку «Джексона-Веніка», а президент Буш надав Україні постійний статус нормальних торговельних відносин; Сполучені Штати підтримали інтенсифікований діалог щодо вступу України до НАТО. Одним з особливо важливих досягнень в україно-американських відносинах вважається початок двостороннього енергетичного діалогу і створення відповідного консультативного механізму. Двостороння консультативна група обговорювала (січень, 2006) питання енергетичної безпеки в контексті україно-російської газової суперечки.

Уряд Сполучених Штатів надав додатково 45 млн. доларів Чорнобильському фонду «Укриття» та подвоїв допомогу інформаційній

кампанії для боротьби зі СНІД. Було поглиблене співробітництво в питаннях нерозповсюдження зброї масового знищення, безпеки кордонів та функціонування силових структур. Перелік зрушень у відносинах України зі США є досить вагомим і свідчить про значний поступ у стратегічному партнерстві [48].

Демократичні зміни були на користь Америки, оскільки, на нашу думку, вона була зацікавлена в доступі до цих країн, що, у свою чергу, давало змогу впливати не тільки на економіку чи політику зазначених держав, а й певною мірою – на політику Росії, яка, хоча і вийшла ослабленою після розпаду СРСР, та все ж таки була конкурентом США на світовій арені, володіючи одним з найбільших ядерних арсеналів у світі. Проте, незважаючи на зміни на пострадянському просторі після розпаду СРСР у 1990-х, американські політики не позбулися стереотипів часів «холодної війни».

Обраний українським народом після повторних виборів президент В. Ющенко визначив пріоритети зовнішньої політики, що збігалися з пріоритетами США, зацікавлених у якнайшвидших політичних та економічних змінах в Україні. Першочергова мета для нового українського президента полягала в розвитку зв'язків з ЄС та визнанні європейською спільнотою України як країни з ринковою економікою. Після здобуття членства в СОТ до кінця 2005 року, на думку В. Ющенка, Україні слід було створити вільну торгівлю зону з Європейським Союзом і до кінця 2007 року розпочати перемовини про членство в ЄС – кінцеву мету, якої, як вважав президент Ющенко, можна досягти за десять років.

США не раз висловлювали ідею про членство України в НАТО, схилиючи українського президента до думки про те, що такий розвиток сценарію сприятиме інтеграції України в європейські структури. Ідея про вступ до Північноатлантичного альянсу була ідеєю ззовні, оскільки, реально зважаючи на оточення України, жоден з близьких чи дальніх сусідів Україні не загрожував, проте членство в Альянсі було вигідне Сполученим Штатам, які використали цей важіль для впливу на Росію. Президент Ющенко висловлювався за вступ до НАТО, проте пріоритетом для нього все-таки був Євросоюз. Л. Кучма, попередній президент України, був схильний до співробітництва нашої країни з Альянсом, і американські політики підтримували таку ідею. Було навіть створено комісію «Україна-НАТО» для поліпшення відносин з цією Організацією. У 2002 році вироблено план дій «Україна-НАТО», в якому було визначено мету та завдання для здійснення політичних і військових реформ в Україні. Проте на цьому етапі

просування реформ закінчилося. Новий міністр оборони А. Гриценко зазначив, що членство в Альянсі не є пріоритетом, оскільки країна зіткнулася з іншими викликами, такими, як соціально-економічні проблеми у Збройних Силах та скорочення кількості військових.

Українські посадовці зайняли пасивну позицію, зважаючи на можливі ускладнення з Росією, оскільки активна політика в напрямкові здобуття членства в НАТО могла б призвести до серйозного загострення відносин з Росією, яка була рішуче налаштованою і агресивною, особливо коли це стосувалося її сфери впливу, а Україна та інші колишні радянські республіки, як відомо, якраз і перебувають у сфері її безпосередніх інтересів і будь-яка зміна в бік втрати Росією впливу автоматично призводить до економічного та політичного тиску з боку Москви. Іншим аргументом проти прискороного вступу до НАТО була громадська думка населення України, що свідчило про його неготовність підтримати керівників держави. Згідно з соціологічним опитуванням, проведеним у лютому 2005 року Фондом Демократичних Ініціатив, 48% населення було проти вступу України до НАТО, 15% було за і 36% не могли визначитися [38: 5]. Уряд не хотів тиснути на населення, щоб не втратити підтримку перед виборами 2006 року, а особливо серед населення східних областей, де проросійські настрої були сильними.

Як повідомляла прес-служба Мінекономіки, загальний обсяг взаємної торгівлі товарами та послугами між Україною і США збільшився порівняно з 2007 роком на 70,3% (на \$2 млрд. 404,1 млн.) і склав рекордні \$ 5 млрд. 728,2 млн. Америка є потужним учасником інвестиційного ринку України і залишається найбільшим інвестором в українську економіку. Станом на 01.01.2009 року задіяно \$ 1 млрд. 471,5 млн. американських інвестицій (приріст за 2008 рік склав \$ 41,4 млн.), а на території України працює 1588 підприємств з американським капіталом [38 : 5].

Сполучені Штати підтримують посилення відносин Альянсу з Україною в межах комісії, створеної у вересні 2008 року, підкреслив офіційний представник держдепартаменту США Р. Вуд. За його словами, Вашингтон розглядає питання про інтеграцію України та Грузії в НАТО. Р. Вуд заявив, що його країна підтримує поліпшення та посилення відносин Альянсу як з Україною, так і з Грузією в межах комісії «НАТО-Україна» та «НАТО-Грузія». Позиція нової адміністрації не змінилася: вона працюватиме з іншими союзниками по Альянсу для того, щоб спробувати активізувати відносини з Україною та Грузією в межах цих комісій [5].

Сенат прийняв Постанову № 523 від 21 квітня 2008 року, згідно з якою на Бухарестському саміті НАТО США висловлюють підтримку Україні та Грузії в їхньому прагненні стати членами Північноатлантичного блоку [134].

Під час виступу на щорічній зустрічі з керівниками дипломатичних представництв та міжнародних організацій (7 лютого 2008 року) президент В. Ющенко зазначив, що у своїх зовнішньополітичних пріоритетах Україна налаштована на поглиблення і практичне зміцнення стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами Америки [38: 132]. Для нашої країни відносини з цією потугою мають стратегічний характер: їхній стан впливає на динаміку реалізації українських, європейських і євроатлантичних прагнень, а також цілої низки інших пріоритетних політичних, економічних, енергетичних і безпекових проектів.

У 2008 р. спостерігалася позитивна динаміка у двосторонніх відносинах, що відображено у Хартії «Україна – США» про стратегічне партнерство та «Дорожній карті» двосторонніх відносин на два роки. У документах засвідчено намір Америки поглибити відносини з Україною та зобов'язання підтримувати в її прагненні стати членом НАТО. Важливими кроками стали укладення міжурядової Угоди про співробітництво у сферах дослідження та використання космічного простору; створення і проведення в жовтні 2008 року засідання постійно діючої україно-американської Ради з питань торгівлі та інвестицій; підготовка переговорів про започаткування Угоди про вільну торгівлю; підписання Меморандуму про взаєморозуміння між українським і американським урядами, який закладає підвалини для повернення в Україну державної корпорації США з питань гарантування приватних інвестицій за кордоном (ОПІС). Підписання контракту між НАЕК «Енергоатом» та компанією «Westinghouse Electric» на постачання протягом 2011-2015 років ядерного палива для українських АЕС стало логічним продовженням проекту «Кваліфікації ядерного палива для України» та практичним втіленням у життя державної політики диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, зокрема ядерного палива.

Сполучені Штати послідовно підтримують європейську та євроатлантичну інтеграцію нашої країни, на чому наголошувалось на найвищому рівні – під час візиту в Україну президента Дж. Буша та візиту до Америки президента України В. Ющенка.

Разом з тим, подальшому розвитку стратегічного партнерства між цими державами перешкоджають такі проблеми:

– зміщення акцентів у політиці США на подолання економічної кризи, що зумовлює ризик зменшення уваги до українського напрямку. Для України такий розвиток подій є вкрай небажаним: дієва підтримка з боку Америки у забезпеченні українського суверенітету та безпеки, включно з економічною та енергетичною, стає вкрай необхідною у ситуації невизначеності термінів вступу України до НАТО, ЄС та ймовірної загрози з боку Росії;

– відсутність очікуваних американською стороною швидких політичних та економічних перетворень в Україні, що призводить до певного розчарування та зниження інтересу до нашої країни;

– невідповідність стану двостороннього економічного співробітництва України і США потенціалові обох країн. Американський бізнес не нарощує своєї присутності на українському ринку через брак ефективних соціально-економічних реформ, незадовільне забезпечення прав іноземних інвесторів, неефективну податкову систему, проблеми безпеки бізнесу, високий рівень корупції. Актуальними залишаються питання перегляду американською стороною антидемпінгових заходів щодо української металургійної і хімічної продукції.

Передвиборча риторика Б. Обама і Дж. Маккейна була сповнена симпатій до України, її незалежності, територіальної цілісності, її права на власний розсуд обирати союзників і модель безпеки. А призначення Г. Клінтон державним секретарем в адміністрації президента Б. Обама дало підстави сподіватися на розуміння та підтримку українських національних інтересів у Вашингтоні упродовж чотирьох-восьми наступних років.

Договірна база між Україною та Сполученими Штатами поповнилася ще одним документом – Хартією. 19 грудня 2008 р. міністр закордонних справ В. Огризко, перебуваючи у Вашингтоні, підписав із держсекретарем К. Райс «Україно-американську Хартію про стратегічне партнерство та безпеку». Нагадаємо, що 31 березня Україна та США підписали «Дорожню карту» двосторонніх відносин, яка визначала на два роки пріоритети взаємодії двох держав у багатьох сферах – від політичного діалогу до екологічної безпеки [31].

Підписавши «Хартію», К. Райс зазначила: «Україна є дуже важливим партнером і другом США». Ми давно вірили, що незалежність України, її демократичність є важливою для Європи і миру в регіоні. Український народ є гордим, і ми дуже пишаємось тим, що є вашими друзями і працюємо разом з вами». За її словами, «ці почуття закладаються у «Хартію», що підкреслює принципи наших відносин і визначає шляхи посилення співробітництва у сферах оборони та

безпеки, економіки та торгівлі, енергетичної безпеки та демократії, контактів між людьми та культурних обмінів». Держсекретар зазначила, що «США підтримують інтеграцію України в євроатлантичні структури. І хочу запевнити вас, що ухвалена в Бухаресті декларація, яка передбачає членство України в НАТО, коли вона відповідатиме стандартам, перебуває в центрі нашої політики. Ми з нетерпінням хочемо вам допомогти виконати ухвалене в Брюсселі рішення щодо інтенсифікації роботи комісії «Україна-НАТО» задля реалізації Бухарестської декларації» [31].

Зі свого боку, В. Огризко наголосив, що за останні роки відносини між Києвом і Вашингтоном по-справжньому набули рівня стратегічного партнерства. І підписаний документ є «дуже важливим, оскільки підсумовує наші зусилля за останній рік, і, разом з тим, має дуже важливий вимір для нашого майбутнього». Перераховуючи галузі, в яких Америка та Україна домовилися співпрацювати, міністр особливо виокремив рішення про дипломатичну присутність США в Криму. За його словами, «це надасть додаткового стимулу і поштовху нашим відносинам».

Загалом, оцінюючи документ, можна сказати, що «Хартія» підтверджує безперервність відносин між Києвом і Вашингтоном і, водночас, підкреслює бажання активізувати їх. З іншого боку, підписання «Хартії», яка є лише заявою й не має прямої юридичної сили, адресовано північному сусідові України. Це, зокрема, визнав напередодні підписання документа заступник помічника державного секретаря США Д. Меркел [31].

«Хартія» є продовженням декларації та угоди, яку було підписано 1997 року, коли Україна встановила стратегічне партнерство зі США. Тоді це був короткий меморандум. А тепер це «Хартія» – серйозний документ, який певною мірою реанімує зафіксовані в Тристоронній заяві президентів України, США та Росії від 14 січня 1994 року гарантії безпеки і незалежності після виведення ядерної зброї з української території. «Хартія» є важливим документом, який показує, що Україна залишається у сфері євроатлантичної інтеграції та євроатлантичного співробітництва. Це позитивний документ, який підкреслює особливі відносини України зі США і свідчить про те, що Сполучені Штати небайдужі до геополітичної долі України під впливом загроз, що зростають, щодо її незалежності та територіальної цілісності. «Хартія» є важливим документом, що потребує дієвих механізмів проведення консультацій для його виконання у разі наявності загроз для нашої країни.

Політика США щодо України: чотири ключові моменти. Доповідь Інституту Брукінгса «Залучаючи Україну в 2009 році» з рекомендаціями нової адміністрації США стосовно України була представлена в Києві під час відео-конференції наприкінці квітня 2009 року. Авторами доповіді стали провідні американські експерти, знавці української проблематики, зокрема С. Пайфер, колишній посол Америки в Україні, А. Аслунд, старший науковий співробітник Інституту міжнародної економіки ім. Петерсена та Дж. Елкінд, старший науковий спеціаліст з проблем енергетичної безпеки Інституту Брукінгса. «Ми хочемо, щоб в Америці краще розуміли, що відбувається в Україні. Крім того, ми сподіваємося, що можемо вплинути на зовнішню політику уряду США щодо України» – заявив С. Пайфер у своїй доповіді. Американські експерти переконані, що Вашингтон повинен зосередитися на чотирьох напрямках, формуючи свою політику щодо України [13].

Перший. Необхідно вести двосторонній діалог для максимально впливу на лідерів України, щоб спонукати їх до співробітництва.

Другий. США слід допомагати Україні в подоланні наслідків економічної кризи. Експерти переконані, що Києву потрібно залишатися в рамках програми Міжнародного валютного фонду.

Третій. Урядові України слід вжити серйозних заходів для зміцнення власної енергетичної безпеки. Дж. Елкінд звернув увагу на необхідність здійснення низки реформ в енергетичному секторі України. У першу чергу, йдеться про перегляд політики ціноутворення у цій сфері. Експерти рекомендують Вашингтону продовжувати програми стимулювання енергозбереження.

Четвертий. США слід допомогти Україні поглибити відносини з ЄС та НАТО, водночас уникаючи кризи з Росією. Зокрема експерти переконані, що адміністрація Б. Обама має спонукати Євросоюз до завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію для України, включно з договором про вільну торгівлю [12].

США-Україна-Росія: балансування в пошуках компромісів. Але Росія, і це добре розуміють американські експерти, також має свої інтереси в Україні, і найперше – в окреслених вище питаннях. А найбільша проблема полягає в тому, що найменший порух України, спрямований на співпрацю з ЄС чи НАТО, Москва сприймає офіційно як ворожий. Зрештою, і США ставлять перед собою нелегке завдання – підтримати Україну, не псуєючи відносин з Росією, а поліпшуючи їх.

Експерти переконані, і це зазначено в їхній доповіді, що «Вашингтон повинен бути відвертим з Києвом щодо того, на яку під-

тримку Україна може сподіватися в протистоянні з Росією, і водночас застерегти Москву, що зусилля росіян дестабілізувати Україну зумовлюватимуть ризик для відносин Росії із Заходом».

І хоча, як сказав С. Пайфер під час відео-конференції, «Останні місяці ми подавали чіткі сигнали Москві, що США буде співробітничати з Україною», проте «відвертих» та конкретних месиджів з боку Б. Обами та його адміністрації, про які йшлося в експертній доповіді, Україна ще не отримала. І тут слабким виправданням є посилання на велику зайнятість адміністрації Обами іншими питаннями американської зовнішньої політики [12].

21-22 липня 2009 року віце-президент Сполучених Штатів зустрівся з українськими політиками, включно з президентом В. Ющенком, прем'єром Ю. Тимошенко і лідером опозиції В. Януковичем. Як вважають, головною метою візиту Дж. Байдена була спроба засвідчити Києву і Тбілісі, що перезавантаження відносин з Росією не буде відбуватися за рахунок інших держав регіону. Сторони також обговорили шляхи подальшої реалізації «Хартії Україна – США» про стратегічне партнерство і «Дорожньої карти», пріоритети україно-американського співробітництва та статус Міжвідомчої координаційної групи.

Віце-президент Дж. Байден заявив під час спільної прес-конференції з президентом В. Ющенком: «США підтримують суверенітет і незалежність України та її право на власний вибір, що включає вибір міжнародних союзників». Він наголосив, що ця позиція була підтверджена президентом Б. Обамою під час його візиту до Російської Федерації [1]. Віце-президент Сполучених Штатів закликав українських політиків до єдності, а також намагався розвіяти побоювання, що нові відносини між РФ та США розвиватимуться за рахунок України. Дж. Байден зазначив, що, всупереч деяким припущенням, США й надалі надаватимуть підтримку Києву в його євроатлантичних устремліннях [11].

Під час запланованої на липень зустрічі з президентом Д. Медведєвим президент Б. Обама дав чітко зрозуміти, що взаємини США з Росією не будуть забезпечуватись за рахунок жодної з країн регіону. Про це в ексклюзивному інтерв'ю «Голосу Америки» заявив заступник державного секретаря Дж. Стайнберг. За словами американського високопосадовця, у намаганні поліпшити взаємини з Росією Сполучені Штати мають намір обговорювати широкий спектр питань у регіоні і поза його межами, але вони не збираються вирішувати долю країн, які не будуть присутні за столом переговорів. Дж. Стайнберг

підкреслив, що ні Україна, ні «жодна інша країна не є розмінною монетою у відносинах [США] з Росією. Ми ніколи не зможемо приймати рішення на користь одної країни за рахунок іншої. Ми вважаємо, що поліпшення взаємин з Росією добре не лише для Америки та Росії, це добре для України також. Це в інтересах України, якщо, звичайно, це можливо, щоб США та Росія мали кращі відносини» [9].

Отже, політику Сполучених Штатів щодо України визначали стереотипи «холодної війни», крізь призму яких Вашингтон сприймав колишню радянську республіку, а американські політики ставилися до українського керівництва, як до колишніх комуністів, що наклало відбиток на стосунки і визначило подальші відносини з Україною до «помаранчевої революції». З іншого боку, українські очільники були пасивні та невизначені у зовнішньополітичних пріоритетах, оскільки перебували між двома полюсами – Євросоюзом та Росією.

Водночас існують вагомі чинники, що гальмують реалізацію потенціалу двосторонніх відносин. Передусім, йдеться про непослідовний і незавершений поступ України до демократичної правової держави, слабкість демократичних сил. Даються взнаки негнучкість окремих засад української зовнішньої політики з погляду розбудови систем безпеки і, водночас, завищені сподівання на отримання економічної допомоги.

Україна має два шляхи розвитку. Один шлях – європейської та євроатлантичної інтеграції, а другий – центристський – між Росією та Європою. Вважаємо, що українська політика рухатиметься скоріше в напрямкові інтеграції з Європою. Напевно, цей вектор буде визначальним. Водночас Україні слід підтримувати добрі й максимально вигідні для себе відносини з Росією. Відносини зі США, на нашу думку, повинні залишатися одним із зовнішньополітичних пріоритетів України.

Зовнішня політика України у 2008 році перебувала під впливом стрімких глобальних чинників XXI століття, серед яких – світова фінансово-економічна криза; криза однополярності, пов'язана з поступовою втратою домінуючих позицій США у світі; крах Гельсінської системи європейської безпеки, що підтверджує російсько-грузинська війна (серпень 2008 р.); системна криза української державності, посилення боротьби за владу в Україні та зростання зовнішнього суперництва за впливи в Україні.

Найголовніший виклик, що стоїть перед зовнішньою політикою України, – забезпечити мирне існування країни, яка потрапила в простір, де відбувається жорстке зіткнення протилежних стихій.

Нашій країні слід використати унікальне положення між Заходом і Сходом, яке дає можливість для ефективного діалогу, зближення та згладжування протиріч. Україна буде цікавою Європі лише тоді, коли стане самодостатньою сучасною державою, яка має добросусідські відносини з Європою, з Росією, з країнами Заходу.

Дж. Бушу, Б. Клінтону та Дж. Бушу-мол., як і їхнім попередникам, притаманні гегемоністські амбіції, які американські президенти приховують за фразами про світове лідерство, месіанство та відповідальність США за події у світі. Слід визнати, що стрижневими принципами американської зовнішньої політики за останні десятиліття, після розпаду СРСР, традиційно залишається антикомунізм та недовіра до країн пострадянського простору. Настирливий пошук чергового ворога є одним із головних елементів зовнішньополітичної риторики американських президентів. Немає сумнівів, що таке сприйняття ними дійсності скоро не зміниться, з огляду на імперативи американського традиціоналізму.

Америка доклала максимальних зусиль для стабілізації ситуації після падіння Берлінського муру, виступила проти незалежності України після розпаду СРСР, розпаду Югославії на маленькі республіки, іракського захоплення Кувейту, виготовлення ядерної зброї Північною Кореєю та зростаючого тероризму «Аль-Каїди».

Система зовнішньополітичних орієнтирів визначила зовнішню політику адміністрації Джорджа У. Буша, що було зумовлено низкою передумов. У свідомості американців глибоко вкорінена думка про винятковість США, що обумовлено специфічним характером американської системи цінностей, унікальною історією та особливим статусом країни в сучасному світі.

Адміністрація Буша-мол. відверто формулювала свою зовнішню політику, чим суттєво відрізнялася від адміністрації Клінтона. Ключова проблема першої половини ХХІ століття полягає в тому, що Сполучені Штати можуть використовувати свою економічну та військову могутність. Дії Вашингтона, що видаються за турботу про регіональну і глобальну безпеку, демократію та права людини, є насправді прикриттям неоімперської політики в регіонах, що цікавлять Америку. Нова зовнішньополітична стратегія Дж. Буша-мол. є доктринальним забезпеченням фактичного тотального домінування США у світі. Президент, відкинувши ліберальну риторику демократів, сповідує суворі неоконсервативні канони політичного реалізму – робить ставку на мілітаристську та економічну силу.

Відтак політика Вашингтона заходить в суперечність з тими принципами, що їх проголошують самі американські політики, які зазвичай заявляють, що дотримання прав людини є і буде наріжним каменем зовнішньої політики Сполучених Штатів. Водночас, постійне втручання у внутрішні справи інших країн порушує міжнародні норми, оскільки всі випадки американського втручання в 90-ті роки мали спільні риси – вони не відповідали традиційній американській концепції національних інтересів, і загалом не стосувалися американської безпеки. Отже, боротьба за демократію та свободу є виправданням зовнішньополітичних акцій США.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ

У третій частині монографії йдеться про стан російсько-американських відносин. Досліджено вплив стереотипів на двосторонню діяльність, проаналізовано співробітництво двох країн з моменту розпаду Радянського Союзу до 2008 року.

Під час періоду «холодної війни» Радянський Союз відіграв роль протизваги Сполученим Штатам і гарантував стабільність, що ґрунтувалася на взаємному стримуванні. У 1991 році цей баланс було зруйновано. Американські лідери Дж. Буш та Б. Клінтон, намагаючись отримати вигоду з того, що Америка стала єдиною наддержавою, розуміли, що Росію неможливо ігнорувати, оскільки вона володіла другим у світі військовим арсеналом і була тісно пов'язана з колишніми республіками і недооцінювати цей факт було не тільки небезпечно, а й нерационально. Росія могла відігравати стабілізаційну роль та попереджувати виникнення хаосу в межах колишнього Радянського Союзу. Збереження позицій та впливу РФ в інших країнах-членах СНД було для Америки вигідніше, ніж можливий вакуум, який могли б заповнити інші країни, наприклад, такі, як Китай або Іран. Вашингтонові було важливіше розвивати відносини з Росією, ніж з будь-яким іншим членом СНД. Враховуючи всі ці особливості, Америка після розпаду СРСР визнала РФ як одного зі своїх партнерів на світовій арені [21].

3.1. США і Росія в постбіполярному світі

Серпневий (1991 р.) переворот у Росії змусив Америку уважно відстежувати перебіг подій в цій країні, зокрема перспективи перебування при владі М. Горбачова. Американська розвідка у доповіді «Радянські війська та їхні можливості на випадок стратегічного ядерного конфлікту – прогноз до 2000 року», підготовленої після серпневих подій, підкреслювала, що політична вага пострадянської Росії у світі буде залежати від її ядерної потужності [109]. У ЦРУ боялися, що події в Радянському Союзі можуть розвиватися за «югославським варіантом», включно з громадянською війною між республіками, що мали ядерну зброю, і відстежували перехід частин колишньої Радянської Армії під контроль незалежних республік [28: 584].

Друге півріччя 1991 року, крім створення ДКНС, арешту його членів та оголошення Комуністичної партії Радянського Союзу поза законом, ознаменувалося й іншими історичними подіями: прискореним виходом зі складу СРСР прибалтійських республік; підписанням керівниками РФ, України та Білорусії грудневих Біловезьких угод, які констатували та оформили ліквідацію СРСР; відставкою М. Горбачова. 31 грудня 1991 року Радянський Союз припинив своє існування.

Зрозуміло, такий стрімкий перебіг подій зумовив підвищений інтерес Вашингтона до Росії. Проте серед американських політиків не було єдиної думки щодо того, як слід налагоджувати відносини з Росією і яка її роль у світовій політиці. На разі Сполучені Штати змушені були рахуватися з Росією з багатьох причин:

- Росія була потенційно здатна завадити здійсненню глобальної стратегії США;
- РФ була другою за кількістю ядерної зброї військовою державою світу, що не могло не викликати стурбованість Вашингтона;
- Росія залишалася найбільшою державою Європи, яку Америка хотіла контролювати;
- Москва намагалася відстоювати своє бачення світового порядку системи міжнародної безпеки і свою роль в постбіполярному світі [42:16].

Після Горбачова політика Росії кардинально відрізнялась від політики Брежнєва: Москва іде на значні поступки і помітно зближується із Заходом, підтримує ООН і не застосовує своє право на вето. Вона дійсно потребує допомоги Заходу для забезпечення успіху своїм реформам. У квітні 1992 і 1993 року «велика сімка» приймає рішення про програму допомоги (субсидії, позики) СНД, а також про полегшення тягара зовнішнього боргу колишнього СРСР (липень 1992 р.) [4: 284].

З 1988 по 1993 рр. Росія вела активне співробітництво з Америкою. Вона розпочала скорочення звичайних збройних сил в Європі, покладаючись на обіцянки Заходу, закладені в Паризькій хартії в листопаді 1990 року «Про безблокову Європу», погодилася на розпад Організації Варшавського Договору та Ради Економічної Взаємодопомоги. Здавалося, що стереотип ВОРОГА залишився в минулому і Сполучені Штати відмовилися від гегемонії. Проте насправді, підтримуючи Росію, Вашингтон переслідував прагматичні цілі.

Прозахідна орієнтація Росії не наблизила Москву до західних країн чи організацій, для неї залишилися зачиненими двері НАТО, МВФ тощо. Світові організації, що перебували під впливом Сполучених Штатів, не поспішали налагоджувати з Росією дружні відно-

сини. Тобто, спрацьовували стереотипи «холодної війни» – недовіра та підозрілість.

Російсько-американські відносини кінця XX століття можна поділити на чотири періоди:

1. У 1992-1995 рр. зберігається орієнтація на стратегічне партнерство з Америкою.

2. 1995-2000 рр. характеризуються прийняттям ідеї багатопольярного світу в офіційній стратегії РФ.

3. 2001-2005 рр. – період прагматично-прохолодних відносин.

4. 2006-2008 рр. – повернення до «нової холодної війни».

Протягом першого періоду російсько-американських відносин Америку розглядали як союзника нової, реформованої Росії і спочатку здавалося, що США готові підтримати такий підхід: була підписана Кемп-Девідська декларація в лютому 1992 року, Хартія російсько-американського партнерства та дружби (червень 1992 р.), Ванкуверська декларація (квітень 1993 р.), яка проголосила стратегічне партнерство США та Росії. Проте незабаром почався відхід від досягнутих позицій 1990-х, що дало привід аналітикам говорити про «втрачені можливості, які з'явилися у постбіполярному світі»[23].

І це дійсно так, однак реалії були значно складніші.

На Пентагон зміна на світовій арені радянської держави її правонаступницею – Росією, здавалося, особливо не вплинула. В планах військового відомства США, узгоджених з політичним керівництвом, включно з президентом, була визначена мета – попередити появу сильного суперника на світовій арені. Як зазначено в розсекреченому документі Пентагона від 1992 року, головне завдання США полягає в тому, «...щоб попередити виникнення нового суперника, чи то на території колишнього Радянського Союзу, чи в іншому місці, що стало б загрозою, порівняно з тією, якою був СРСР. Нашу стратегію слід спрямувати на те, щоб попередити виникнення будь-якого потенційного майбутнього глобального суперника» [40:22]. Американські політики ставили конкретну мету: в найближчому майбутньому слід зосередитися на здатності Росії демілітаризуватися, на конверсії її військової промисловості, на радикальному скороченні ядерних арсеналів, забезпеченні жорсткого контролю над ядерною зброєю і попередженні витоку в інші країни військових технологій. І все це має відбуватися під прицілом стратегічно-ядерних сил США, спрямованих на «ключові об'єкти колишнього радянського військового істеблшменту, на всі ті об'єкти, які є найбільшою цінністю для теперішніх і майбутніх російських лідерів», тому що «Росія залиша-

ється єдиною силою у світі, що має потенціал для знищення Сполучених Штатів» [40:29].

Слід брати до уваги, що на розвиток російсько-американських відносин суттєво впливали і впливають такі чинники, як економіка, внутрішньополітична боротьба, геополітичні імперативи, політична ситуація у світі тощо. Співробітництво двох держав охоплювало ділові відносини, політичну і військову сфери і перебувало під пильним контролем американських лідерів.

Ділові відносини. Заслужує на увагу той факт, що в січні 1992 року Національне управління з питань аеронавтики і досліджень космічного простору (НАСА) та найбільші аерокосмічні підприємства США звернулися до адміністрації Буша із закликом провести з російським урядом перемовини щодо повномасштабного співробітництва двох країн у сфері освоєння космосу. Міністр оборони Р. Чейні припускав можливості обмінів з Росією технологічними розробками у сфері «стратегічної оборонної ініціативи» (COI). Важко сказати, наскільки щирим був американський міністр, однак сам факт появи такої заяви свідчить про позитивне ставлення до Росії, на відміну від колишнього СРСР.

У 90-х роках налагоджувались непрості російсько-американські відносини у такій важливій сфері, як військова. США порушують Паризький договір 1990 року про скорочення звичайного озброєння в Європі, заснований на принципі паритету країн-членів НАТО і колишнього Варшавського пакту. Незважаючи на те, що Вашингтон вже має перевагу у звичайному озброєнні, Сполучені Штати намагаються збільшити її шляхом розширення Альянсу на Схід.

Після розпаду СРСР, ослаб контроль з боку США за поширенням ядерної зброї та інших технологій. До середини 90-х років, після успіхів у ліквідації ядерної зброї в колишніх республіках СРСР, виявилися негативні наслідки цих подій – Ірак, Ізраїль, Іран і Пакистан розв'язали новий етап гонки озброєнь. Внаслідок такого повороту подій, Вашингтон почав наполегливіше шукати підтримки в Росії для своїх спроб попередити поширення зброї масового знищення та дотримання угод про нерозповсюдження ядерного і ракетного озброєння. Воєнно-стратегічні проблеми дедалі частіше почали займати пріоритетне місце в американській політиці, поряд з боротьбою проти міжнародного тероризму, «некерованих конфліктів» тощо.

Підписавши Договір про скорочення звичайних озброєнь та сил в Європі у 1990 році (у Відні), Радянський Союз знищив значну кількість літаків і танків, змінивши перевагу Сходу над Заходом у кон-

венційних озброєннях в Європі. Це дало змогу НАТО перевершити російську армію за всіма основними показниками [39: 498].

Протягом каденції Б. Клінтона Америка продовжує розвивати відносини з Росією. Основою підходу Клінтона до РФ була віра не тільки в те, що Б. Єльцин – найкраща надія на демократичну Росію, миролюбну і дружню. Аргументи Клінтона інші: реальна цінність Росії полягала в тому, що вона була противагою Китаю. 27-28 вересня 1994 року у Вашингтоні президенти Єльцин і Клінтон домовилися прискорити процес ядерного роззброєння і розвивати їхні нові «партнерські відносини». Підписаний 10 січня 1994 року шістнадцятьма країнами-членами НАТО політичний документ, який пропонував країнам колишнього комуністичного табору брати участь в програмі «Партнерство заради миру», розглядався як перший крок до можливого вступу в Альянс, проте Москва сприймала його з очевидною недовірою. Однак такий політичний крок був добре прорахований американськими лідерами, які мали на меті поширювати гегемонію Сполучених Штатів. 10 травня 1995 року в Москві Б. Єльцин відмовив Клінтону в розширенні НАТО для країн Центральної Європи і припиненні співробітництва між Росією та Іраном у ядерній галузі.

Важливим кроком у відновленні довіри між двома державами стала досягнута в грудні 1994 року домовленість про обмін секретною інформацією щодо розмірів і стану їхніх ядерних арсеналів. Військові представники з обох сторін повинні були здійснити обмін докладними звітами про кількість боєголовок, які виготовила кожна сторона, починаючи з 1945 року (виведених з ладу або запланових для ліквідації).

У спілкуванні лідери двох держав стали вживати слово «друг». Проте ейфорія «медового місяця» у відносинах між США та Росією закінчувалася, на чільне місце вийшла прагматична політика, яка враховувала не тільки спільність, а й відмінність національних інтересів та геополітичного становища обох країн [21].

Одним із факторів, що призвів до погіршення відносин, стала перемога на проміжних виборах до Конгресу США в листопаді 1994 року Республіканської партії, представниками якої були ізоляціоніст Н. Гінгріч (звинувачував Росію у відродженні старих «імперських і тоталітарних» тенденцій), який очолював сенатський комітет з питань закордонних справ, і жорсткий консерватор Дж. Хелмс, котрий традиційно негативно ставився до ООН, Росії і витрат на закордонну допомогу [21].

Варто зазначити, що існував ще один вагомий чинник впливу на зовнішню політику Вашингтона щодо Москви в середині 90-х років

– необмежене відчуття американських лідерів сили, якій не могла протистояти на той час жодна країна світу. Американські «яструби» наполегливо радили Клінтону застосовувати її щодо Росії та інших країн, нав'язуючи свою волю. Вони ж критикували президента за недостатньо активну і жорстку зовнішню політику.

Поступово російсько-американські відносини вирівнялися, стали стабільнішими. Вони стали реалістичними, без завищених очікувань, різких поворотів і криз. З часом вивилися негативні сторони і наслідки «медового місяця», і, в першу чергу для РФ. За нею намагалися розвивати відносини і решта членів СНД, особливо Азербайджан, Грузія, Казахстан і Україна, що посилювало відцентрові тенденції у Співдружності.

Такий стан речей обумовив активність Сполучених Штатів на світовій арені, спрямувавши зусилля проти арабів, сербів і палестинців. Вашингтон, відчуваючи свою перевагу, був переконаний, що ослаблена Росія не буде заперечувати проти американської силової політики на Балканах і Близькому Сході.

Окрім ядерних питань, Америка приділяла увагу проблемі стабільності та конфліктності на пострадянському просторі і, особливо, позиції РФ. Існували підстави для такої уваги, оскільки Вашингтон не хотів і не міг виступати проти активності Росії щодо встановлення і підтримки миру в межах значної частини СНД – від Придністров'я до Таджикистану. Передусім, за таких умов Москва була заклопотана своїми внутрішніми проблемами і це відволікало її від світової глобальної політики, яку раніше здійснював СРСР. Крім цього, у РФ виникли конфліктні ситуації навіть з тими країнами, з якими до цього у неї були нормальні відносини (наприклад, з Румунією, Туреччиною).

США були занепокоєні нестабільною ситуацією, ймовірністю поширення та ескалації існуючих і можливих конфліктів на теренах колишнього Радянського Союзу з непередбачуваними наслідками для всієї Євразії і світу. Президент Клінтон, наприклад, говорив про те, що світ не може дозволити, щоб конфлікт, подібний до югославського, виник у країні, яка розкинулася на 11 часових поясах і яка володіє арсеналом ядерної зброї [75].

Процес розширення співробітництва двох держав супроводжувався загостренням відносин. Намагаючись нав'язати власну точку зору на ті чи інші питання, Вашингтон погрожував скоротити або взагалі припинити допомогу РФ, висловлював підтримку вимогам Японії повернути їй Південні Курили. У квітні 1993 року черговий

випад на користь Японії Америка доповнила запрошенням прибалтійських республік до участі у маневрах США і НАТО в Балтійському морі. За найменшої нагоди Вашингтон вимагав прискорити і закінчити виведення російських військ із країн Балтії з перспективою якнайшвидше прийняти їх до НАТО.

Сполучені Штати різко виступали проти поставок Росією зброї, зокрема ракетних двигунів, військових технологій до Індії, Ірану, Лівії, звинувачуючи Москву в порушенні режиму їхнього поширення. У серпні 1993 року Вашингтон висловив своє незадоволення з приводу продажу Росією підводного човна Іранові. Найбільше американських конгресменів роздратовало не стільки зростання продажу російської зброї, скільки її прорив на монополізовані раніше Америкою ринки країн Латинської Америки. Сполучені Штати у 1992 році продали країнам «третього світу» зброї на суму 14, 6 млрд., а в 1993 – на 14, 8 млрд. доларів. Якщо частка Росії у світовій торгівлі зброєю становила 21%, то США – 48 % [21]. Наведені приклади свідчать про те, що, окрім ідеологічних розбіжностей, існували важливі економічні інтереси, які Вашингтон самовіддано захищав.

Підхід адміністрації Клінтона до Росії під час його першої каденції – це фактично «хрестовий похід», спрямований на трансформацію посткомуністичної Росії у копію Америки за допомогою спонсорованих реформ.

Відносини 1995-2000 років. Б. Клінтон підтримував Росію та реформи, які вона здійснювала за умови дотримання нею певних зовнішньополітичних зобов'язань. Американський президент пішов на певні поступки Росії на світовій арені, домовившись з нею про розподіл сфер впливу. В червні 1997 року за підтримки Вашингтона, що робив ставку на російських реформаторів на чолі з Б. Єльциним, Росію вперше допустили до участі на зустрічі «великої сімки» в Денвері (США), хоча там і не передбачалося обговорення будь-яких російських проблем. Це був вияв «доброї волі», знак визнання міжнародного статусу Росії і російського керівника, підтвердження волі Заходу мати з РФ «партнерські відносини».

Проте Вашингтон намагається тримати Росію в статусі молодшого партнера, використовуючи її труднощі в економічній і військово-стратегічній сферах і, водночас, нарощуючи свій військовий і дипломатичний потенціал. Таким чином Вашингтон намагається зберегти баланс між співробітництвом і суперництвом з Москвою, але під суперництвом розуміє односторонні поступки РФ в регіонах, які США розглядають як сферу своїх інтересів. Прикладом цього може бути

Іран, з яким Росія співпрацювала в 90-их у сфері нафтової промисловості по лінії Газпрому. Намагаючись витіснити Росію зі світового ринку товарів і послуг, Америка аргументувала це тим, що РФ сприяє політиці порушення прав людини в недружніх до США країнах, загрози міжнародного тероризму. Таким чином, Вашингтон посилює свій вплив навіть там, де нещодавно основними постачальниками товарів і послуг були Росія і низка інших країн.

Починаючи з середини 90-х років, США беруть активну участь у військово-морських навчаннях на Чорному морі під кодовою назвою «Сі бриз» з метою утвердити свою присутність та продемонструвати свої інтереси у Чорноморському басейні. Дотримуючись курсу, спрямованого на підтримку «партнерських» відносин з Росією, Вашингтон намагається використати їх з метою забезпечити жорсткий контроль над її внутрішньою та зовнішньою політикою, не раз висуваючи претензії з приводу поставок зброї, навіть у сусідні країни, членам СНД.

Америка впливала на РФ традиційним способом використання «батога і пряника». Наприклад, підтримала переобрання Єльцина (червень 1996 р.) на другу каденцію, який намагається відновити юридичні зв'язки зі своїми колишніми партнерами по СНД. Під час зустрічей на вищому рівні в Галіфаксі (червень 1995 р.) і в Люні (червень 1996 р.) Росію допустили до політичних дискусій. Під час обговорень між сімома промислово розвинутими країнами в Денвері (червень 1997 р.) вона бере участь у всіх дебатах, проте «сімка» ще не згодна на те, щоб вона увійшла на постійній основі до її складу. На 23-му саміті «сімки» в Бірмінгемі (16-17 травня) Росія вже при сутня як повноправний член.

Тим часом, Росія, хоча й ослаблена, чинить спротив американській агресивній політиці. На російсько-американській зустрічі на найвищому рівні в Гельсінкі (20-21 березня 1997 р.) Єльцин знову виступає проти розширення Альянсу, проте, зрештою, угоди досягнуто на перемовинах між російським міністром закордонних справ Є. Примаковим і Генеральним секретарем НАТО Ксав'єром Соланою (травень 1997 р.). Росія дала згоду на розширення Альянсу в обмін на створення Спільної постійної ради «Росія-НАТО» (базовий документ підписано 27 травня в Парижі) з питань обговорення проблем безпеки в Європі тощо [4: 288].

У другій половині 90-х вирішальним фактором для Росії стала фінансова допомога Сполучених Штатів, отримуючи яку Москва «не помічала» зовнішньополітичної активності Клінтона. У 1997 році

РФ погодилася на поповнення Альянсу трьома країнами-членами та започаткувала нові відносини «Росія-НАТО». Проте недовіра Америки до Росії виявляється дедалі чіткіше. США не сприймали РФ як повноправного партнера. У липні 1998 року вони звинуватили Росію в порушенні Договору про звичайні озброєння в Європі у зв'язку з поставкою бойової техніки Вірменії і розміщенням російських збройних сил у Молдові [21].

У грудні 1999 року Б. Єльцин оголошує про свою відставку і висуває наступника – В. Путіна (обраний президентом Росії 26 березня 2000 р.). Зазначений період засвідчив слабкість Росії, яка залишалася осторонь світової політики. Для Америки він виявився складним, оскільки вона коливалася між політикою «згоди» та інтервенціоністським курсом «від імені закону». Вашингтон коливається між активною прагматичною економічною політикою та дипломатичною обережністю. Президент Клінтон спочатку провадив пасивну зовнішню політику, проте з часом Білий дім активно втручається у справи колишньої Югославії, здійснює воєнне втручання у Боснії, вирішує оновити НАТО, займається проблемами мирного процесу на Близькому Сході, тобто підтверджує статус світового лідера. Нечітка позиція Вашингтона є наслідком колізій внутрішньої політики, зокрема Конгресу, вплив якого на зовнішню політику зростає у періоди спокою у порівнянні з моментами міжнародної напруги. Тенденція Америки здійснювати односторонню політику обмежена поразками американської дипломатії (ізраїльсько-палестинські перемовини, погрози проти непокірних держав тощо) [4: 287].

Розбіжності російської й американської точок зору на події у світі обумовлюють в політичних колах Америки бажання «натиснути» на Росію, примусити її прийняти умови Вашингтона, підтримувати його глобальну миротворчу місію. Одним із дипломатичних засобів тиску на Москву і попередження консолідації СНД є надання допомоги іншим членам Співдружності, зокрема Україні, Грузії, Казахстану. Роль України для НАТО і США продемонстрували спільні американо-українські маневри на Закарпатті (їх навіть відвідав міністр оборони У. Перрі і командувач силами Альянсу Дж. Шаликашвілі) і візит президента Клінтона до Києва в 1995 році.

Активна гегемоністська політика Вашингтона на Кавказі викликала протест Росії, яка звинуватила його в тому, що Кавказ став «зоною американських інтересів», зокрема Грузія та Азербайджан. Нав'язуючи Росії свої умови, США використовують методи стимулу і покарань, накладаючи обмеження або через свої власні інституції

або через міжнародні організації, на кшталт МВФ, в яких вони є основними спонсорами.

Поступово російсько-американські ділові відносини набувають характеру партнерів-конкурентів. У серпні 1997 року російський уряд анулював тендер, виграний американським нафтовим трестом «Екссон» на видобуток нафти в Ненецькому автономному окрузі. А в квітні 1998 року ділові кола Росії і Америки підписали меморандум про розробку спільної програми тривалого розвитку вугільної галузі РФ. В червні того ж року в присутності президента Дж. Буша в Москві одна з найбільших інвестиційних банківських фірм світу, «Голдман Сакс», відкрила своє представництво, що сприяло збільшенню довіри іноземних інвесторів до російського фінансового ринку, який помітно ослаб під час реформування економіки Росії.

Незважаючи на співробітництво у багатьох сферах, рівноправні російсько-американські відносини не влаштовують консервативних республіканських конгресменів. Вони намагалися обмежити використання засобів МВФ, який виділив кредити РФ, зобов'язавши її не використовувати їх для субсидій галузей, що можуть стати конкурентними для відповідних американських виробників. Особливого тиску зазнали російські виробники сталі, податки на імпорт якої у США зросли до такого рівня, що це стало зовсім не вигідним для Росії.

В умовах, коли російська економіка переживала не найкращі часи, американський капітал проривається на ринки, що традиційно належали Росії. Наприклад, американська компанія «Джон Дір» влітку 1997 року підписала контракт на поставку 700 комбайнів до України, яку раніше забезпечував технікою «Ростсельмаш».

Підсумовуючи, можна констатувати, що політика надання кредитів Росії постійно наштавхується на протидію то в самих міжнародних фінансових організаціях, то в Конгресі США, який є головним донором цих організацій. Так, напередодні надання Росії чергового траншу МВФ у жовтні 1998 року президентові Клінтону вдалося досягти компромісу з республіканською більшістю в палаті представників щодо виділення на певних умовах (боротьба з корупцією) 17,9 млрд. доларів МВФ, який виснажив свої резерви під час попередніх криз в Азії і Латинській Америці.

Серйозні непорозуміння виникли між Росією і США наприкінці 1998 року щодо виконання підписаної ще в 1993 році угоди (терміном на більш ніж 20 років) між міністерством РФ з питань атомної енергії і відділом енергетики державного департаменту через несво-

часну оплату американцями поставок російського низькозбагаченого урану. Ця угода передбачала поставку 500 тонн урану, видобутого з ядерних боеголовок. Певною мірою ці непорозуміння відображали загальне «охолодження» російсько-американських відносин, з одного боку, і очевидне посилення до кінця 90-х років агресивної зовнішньої і військової політики США на світовій арені – з іншого боку.

Військова сфера. Не тільки підприємці, а й збройні сили Сполучених Штатів освоюють нові регіони колишнього СРСР від Криму до Казахстану. Цьому сприяють лідери деяких країн СНГ, зокрема Грузії та Азербайджану, які відкрито закликають Вашингтон і НАТО взяти їх під свій захист.

Нарощування військової могутності США по всьому світу відповідає останнім настановам американської військової доктрини, згідно з якою значну кількість країн, включно з Росією, Вашингтон розглядає як реальних або потенційних суперників. Під впливом зазначеної вище доктрини жорсткішою стає не тільки зовнішня та військова, а й зовнішньоекономічна політика Вашингтона.

Як конкурент на світовій арені Росія не влаштовує Америку, як раніше не влаштовував її Радянський Союз. Тому Вашингтон намагається контролювати міжнародну діяльність РФ, використовуючи для цього двосторонні та багатосторонні відносини, «велику сімку», програму «Партнерство заради миру», МВФ тощо. Росія Єльцина, на відміну від колишнього СРСР, відрізняється тим, що вже не шукає ідеологічних союзників, проте й не поступається Заходу, «кидаючи йому виклик». Незважаючи на заперечення США, вона відновила зв'язки з Іраном, Іраком та іншими ворожими до Вашингтона країнами; у відповідь на розширення НАТО на Схід намагалася створити реальний військовий союз з сусідами, членами СНД, з В'єтнамом, загострити проблему російськомовного населення в прибалтійських республіках; нарешті, «зрівняти» перевагу Заходу-НАТО у звичайних видах зброї своєю ядерною зброєю.

Зважаючи на зміни у зовнішній політиці РФ, адміністрація Клінтона переходить від повної підтримки Єльцина до «більш прагматичного курсу». Схоже на те, що відносини між Росією та Сполученими Штатами стали складнішими і ґрунтуються, скоріше, на взаємних підозрах, ніж на взаємній довірі.

Військово-стратегічні проблеми. Поряд з намаганнями попередити поширення ядерної зброї та врегулювати низку локальних конфліктів, між Росією і США існують серйозні непорозуміння щодо деяких військово-політичних і міжнародних проблем. Так, Вашинг-

тон наполягає в своєму праві створювати в обхід Договору про ПРО 1972 року так звані протиракетні системи ТВД, на які Сполучені Штати асигнують кожного року 3-4 млрд. доларів. У травні 1995 року, під час перебування у Москві Б. Клінтона, було підтверджено відданість обох сторін дотримуватися Договору про ПРО 1972 року, однак, визнаючи відмінності між стратегічною і тактичною ПРО, американці розпочали роботу щодо створення протиракетної системи, начебто тактичної, проте за низкою параметрів стратегічної. Зокрема, вони розробляють плани створення мобільних систем ПРО наземного, морського та повітряного базування, які, якби їх розмістили вздовж кордонів уявного противника, змогли б перехоплювати його стратегічні ракети на першій стадії їхнього польоту [див. докладніше 20: 30-48].

Військова доктрина США зазнала кардинальних змін наприкінці 1997 року. Якщо під час каденції президента Рейгана передбачалося американським збройним силам мати наготові плани ядерної війни будь-якої тривалості до переможного кінця, то концепція адміністрації Клінтона вже передбачає стримування застосування ядерної зброї проти Америки та її союзників загрозою масованого і нищівного удару у відповідь. Концепція містить пункти про можливість ядерних ударів проти цивільного і військового керівництва Росії та по її ядерних арсеналах. Не погрожуючи Москві відкрито, Вашингтон все ж таки фактично попереджав, що їй не слід заважати Сполученим Штатам відігравати керівну роль у світовій політиці. Відповідну доктрину прийняли і в НАТО, що не перешкоджало співробітництву Росії з цією Організацією.

Ще до приходу Клінтона до Білого дому, майже одночасно з розвалом Радянського Союзу, стало відомо про таємне дослідження Пентагона, підготовлене відповідно до планів оборонних потреб США до кінця ХХ століття. У ньому зазначалося, що «...СРСР був потенційно серйозною загрозою інтересам США», ймовірним «глобальним суперником» з ворожими намірами. Було зроблено висновок про те, що Америці слід «зберігати перевагу у сфері технологій і підтримувати реальну здатність до нарощування своїх сил» [21]. Збільшуючи власні збройні сили, США виражають не тільки готовність, а й бажання скорочувати наступальну зброю. Таку ситуацію можна пояснити їхнім наміром обмежити таку зброю, яка є загрозою для їхньої безпеки, в той час як самі Сполучені Штати досягли значних успіхів у створенні найсучасніших видів зброї, яка не поступається ядерній.

Російсько-американські відносини, хоча і не такою мірою, як радянсько-американські, залишаються одним із пріоритетних напрямків зовнішньої політики обох держав і важливим елементом сучасних міжнародних відносин. Стосунки зі Сполученими Штатами особливо важливі для Росії, оскільки Америка відіграє домінуючу роль у вирішенні багатьох міжнародних питань, регіональних конфліктів, у діяльності світових фінансових організацій. Зі свого боку, Вашингтон не може ігнорувати той факт, що Росія – постійний член Ради Безпеки ООН, велика ядерна держава з величезним потенційним ринком і джерелами сировини.

Стратегічні інтереси США до Каспію. Про стратегічний інтерес Сполучених Штатів до каспійського регіону вперше заявив Державний департамент у квітні 1997 року в спеціальній доповіді Конгресові. У ній йшлося про те, що США, як головні споживачі енергії у світі, мають інтерес до «розширення і диверсифікації» світових енергетичних запасів. І цей інтерес не тільки економічний, а й стратегічний, бо стосується сфери безпеки країни. Ймовірність неочікуваного припинення традиційних потоків енергетичного імпорту настійно потребує «сприяння швидкому освоєнню каспійських енергетичних ресурсів для зміцнення безпеки Заходу» [132:1].

А 1 серпня 1997 року президент Клінтон докладно обговорив цю тему з Гейдаром Алієвим, президентом Азербайджану. Б. Клінтон демонстративно пообіцяв Алієву підтримку будь-яких планів експорту азербайджанської нафти на Захід. Американський президент не раз підкреслював, що «У світі зростаючих запитів наша нація не може дозволити собі покладатися в енергетичному забезпеченні лише на один регіон» [90]. Така риторика не випадкова для американських лідерів, а коли президент заявляє, що ставкою є безпека країни, то це фактично означає, що уряд готовий застосувати силу, якщо доведеться. Кількома місяцями потому США розпочали військові навчання «Ценразабат-97» – демонстрацію того, що Каспій для Америки є життєво важливим регіоном. Так далеко на територію СНД американці ще не заходили [129].

У 1999 році Пентагон створив комп'ютерну модель Каспійського басейну для апробації різних сценаріїв втручання збройних сил США у справи регіону. Американські фахівці оцінюють таку ситуацію в термінах конфронтації двох держав: «Намагаючись послабити залежність Заходу від Перської затоки, американські лідери звернули увагу на ресурси Каспійського моря. Вашингтон збільшив свої військові можливості у цьому регіоні, що викликало стурбованість

Москви, яка розглядає цей регіон як традиційну сферу свого впливу. Російські лідери також докладають зусиль, щоб забезпечити потік нафти і газу по російських трубопроводах. Схоже на те, що починається тривале силове протистояння між США і Росією» [101:83].

За період 1998-2003 рр. Америка надала прикаспійським державам значну фінансову допомогу – більше одного мільярда доларів [131]. Найбільшу суму виділили Грузії (300 млн.), яку Вашингтон вважає ключовим гравцем. Америка допомогла модернізувати грузинську армію. Особлива увага зверталася на захист нафтопроводів. Сполучені Штати приділяють увагу Казахстану і Азербайджану, з огляду на їхні енергетичні ресурси. Поступово США збільшують свою присутність в Каспійському регіоні. Представник Ради національної безпеки пояснює це прагненням «ліквідувати монополію Росії щодо її контролю над транспортуванням нафти з каспійського регіону» [39: 530].

Американо-російські відносини 2001-2008 років. Політика Дж. Буша-мол. призвела до деградації російсько-американських відносин. За останні роки його каденції відносини між двома країнами набули форм жорсткого протистояння. Події на периферії Росії також віддзеркалюють суперечності в підходах до розподілу сфер впливу. Іранський і грузинський конфлікти свідчать про серйозні розбіжності, які підсилює риторика періоду «холодної війни».

Росію в Америці дискредитують такі образи: країна дефолту 1998 р., корупції; країна зростаючого авторитаризму «сумнівного демократа» Путіна; країна, де вільна преса в агонії, а війна в Чечні руйнує мораль суспільства. Такий негативний образ підсилює риторика американських політиків. Г. Кіссінджер, наприклад, зазначає: «Сполученим Штатам слід засудити підтримку Росією іранської ядерної програми, систематичні напади на політику Америки в Перській затоці, особливо щодо Іраку, засудити нападки Росії за те, що вона називає американською гегемонією» [101:77].

Протистояння двох сторін підсилюють Пентагон і НАТО. Щодо відносин у форматі «НАТО-РФ», то Америка вважає, що членство Росії в Альянсі свідчить про вихід Заходу на кордони по Амуру і Уссурі, а це означає «послати американські війська помирати на берегах Амуру задля збереження Сибіру» [61: 39].

Пентагон не має сумнівів, що загроза з боку Росії все ще залишається; американські військові припускають, що слід думати про майбутнє, виходячи з можливостей суб'єкта світової політики, а не його (можливо, тимчасової) нинішньої миролюбної політики; загро-

зу оцінюють, виходячи з потенціалу, а не з короткочасних намірів. Відповіддю має бути розширення НАТО і створення національної системи протиракетної оборони.

Те, що республіканці у 2001 році фактично продовжили імперську лінію демократів, свідчить про двопартійну підтримку курсу на гегемонію, який поступово намітився після закінчення «холодної війни». Національний консенсус базується на уявленні про місію Америки як авангардної сили світового розвитку, що наводить лад серед хаосу. Демократична і республіканська еліти переконані, що історія має чітке спрямування розвитку, а Сполучені Штати оволоділи цією логікою історії, у свій час опинившись на правильному боці. Зазначене дає підстави для висновку про те, що міфи та стереотипи здійснюють суттєвий вплив на формування політичного світогляду, а, отже, і на зовнішню політику США.

Період 2001-2004 рр. Відносини між Дж. У. Бушем-мол. і В. Путіним спочатку склалися добре. Під час їхньої першої зустрічі у Словенії навесні 2001 року американський президент захоплювався тим, що, в очах свого російського колеги «побачив його душу». На думку Дж. Буша-мол., доктрина ядерного стримування більше не відповідає реаліям ХХІ століття, тому він висуває свій проект протиракетного щита. Цей проект став ключовим пунктом його перемовин з В. Путіним у Словенії 16 червня 2001 року. Він певною мірою замінив Договір 1972 р. про обмеження протиракетної оборони. Після терактів 11 вересня, цих двох політиків зблизила спільна боротьба з міжнародним тероризмом. Підтримка, надана Кремлем Білому дому, сприймається як серйозний прорив у російській зовнішній політиці, здатний започаткувати епоху співробітництва.

Проте незабаром риторика американського президента змінюється. Виступаючи в Польщі 15 червня 2001 року, Буш-мол. закликав до створення «Атлантичного Альянсу», який простягнеться до кордонів Росії. Він зробив це відверто і рішуче, усвідомлюючи, що його слова викличуть нервову реакцію в Москві [28: 664]. Президент Буш заявив, що «Росія – частина Європи, і тому вона не потребує буферної зони з держав, що відмежовують її від Європи. Ми не будемо торгувати долею вільних європейських народів. Не буде більше Мюнхена. Не буде більше Ялт» [67]. Такою заявою він дав зрозуміти Москві, що, по-перше, вона не є грізною, з нею не рахуються. А, по-друге, що ялтинська модель співробітництва безповоротно відійшла у минуле, і відтепер США будуть діяти в Європі на свій розсуд, незважаючи на позицію Кремля.

У відповідь на це Москва спробувала відтворити навколо себе зону впливу, однак цьому завадили «кольорові революції» в Грузії та Україні. Росія знову зробила ставку на суперництво, що давало їй змогу знову відчутися великою державою [56].

Росія в антитерористичній опозиції. Президент Путін після подій 11 вересня побачив в Америці, що бажала помсти, рідкісний в історії шанс повернути на свій бік могутнього союзника. Російське керівництво вирішило скористатися нагодою і приєднатися до Сполучених Штатів, які проголосили: «Хто не з нами, той проти нас». Путін, переборюючи внутрішній опір, прийняв рішення про корекцію зовнішньополітичного курсу Росії в бік зближення з Америкою [39: 507]. Такий крок змусив багатьох політиків дійти висновку, що в Росії й Америки, вперше після Другої світової війни, з'явився спільний ворог. Це було суттєвою обставиною, без якої Кремлю було б важко зробити крутий поворот у своїй зовнішній політиці. На це і розраховував В. Путін. Рішення Москви було зумовлено низкою чинників, серед яких головним був геополітичний. Росія була самотня перед двома гігантами – Китаєм і таким же численним мусульманським світом, і їй було вигідно покладатися, хоча б і частково, на силу наймогутнішої країни світу, неочікуваного союзника у боротьбі з ісламським екстремізмом на власній території. Другим аргументом є слабкість Росії, особливо очевидна на тлі США, слабкість, що виявилася у військовій сфері; у 2003 році річний військовий бюджет Сполучених Штатів перевищив увесь державний бюджет РФ. Третій аргумент стосується потреби російської економіки у західних інвестиціях [39: 511].

Проте Росія звернулася до Америки не з порожніми руками – В. Путін запропонував дещо в обмін:

- обмін розвідувальною інформацією;
- повітряний простір для польотів американської авіації;
- підтримку у зверненні до центральноазійських держав з метою надання американським збройним силам необхідних військових баз;
- військову підтримку Північного Альянсу у його боротьбі проти Талібану [39: 511].

Вашингтон оцінив готовність Росії бути союзником у боротьбі проти тероризму. Територія РФ межувала з Середнім Сходом і давала значні переваги тому, хто ставав союзником Москви.

Зазначені вище обставини позитивно вплинули на відносини між Росією й Америкою, активізували їхнє співробітництво. Водночас, незважаючи на розвиток союзницьких відносин і допомогу

в Афганістані, у 2001 році адміністрація Буша-мол. віддала наказ міністерству оборони розробити плани застосування ядерної зброї «на випадок непередбачуваних обставин» проти семи держав, однією з яких було названо Росію. Таємна доповідь Пентагона від 8 січня 2002 року потрапила у пресу завдяки зв'язкам співробітників газети «Лос-Анджелес Таймс». Вона передбачає готовність Америки завдати ядерного удару по Росії, Китаю, Іраку, Північній Кореї, Лівії і Сирії. Для цього збройні сили США повинні володіти «усім спектром засобів стримування» [54]. У доповіді зазначається небезпека: Росія має шість тисяч одиниць зброї стратегічного призначення і володіє арсеналом десяти тисяч одиниць ядерної зброї; Москва не є загрозою в даний момент, проте «слід враховувати», що дружні відносини можуть погіршитися. Багатолітню ситуацію «взаємно гарантованого знищення» змінює період, коли Америка як наддержава бере на озброєння принцип одностороннього гарантованого знищення.

Таємна доповідь Пентагона повертає США до попередньої стратегії у сфері протистояння і до старого періоду «холодної війни» – визначення Росії як «потенційного суперника». Цю Доповідь підписав міністр оборони США Рамсфелд і в даний час її використовує стратегічне командування Пентагона для практичних розробок. Ідеологічне підґрунтя витримано у найкращих традиціях часів ядерного протистояння. Це свідчить про те, що Сполучені Штати перебувають під впливом стереотипів «холодної війни», а найстійкішим є стереотип «ворога», який і диктує політику подвійних стандартів.

Таким чином, у 2002 році Росія опинилася серед офіційно зазначених цілей американського ракетно-ядерного арсеналу, поряд з Іраком, Іраном, Сирією і Лівією. У квітні цього ж року Вашингтон повідомив Москву, що згортає нові проекти у сфері роззброєння, оскільки піддає сумнівам дотримання Росією договорів про заборону хімічної і бактеріологічної зброї. Державний департамент заявив, що Америка не мала змоги переконатися в тому, що РФ дотримується своїх зобов'язань щодо існуючих договорів, а американська адміністрація не має наміру ініціювати нові проекти або виділяти додаткові кошти на програми, спрямовані на зниження загроз від ядерної, хімічної чи бактеріологічної зброї [39: 530].

У травні 2002 року президент Буш-мол. відвідав Росію, а вже 25 травня США і РФ підписали Договір про скорочення стратегічних потенціалів. Сполучені Штати були досить стримані щодо стимулів

для РФ, незважаючи на допомогу в боротьбі з «Талібаном», мовчання Росії щодо розширення НАТО, відхід із В'єтнаму і Куби. Москва очікували зустрічних кроків, таких, як скорочення її боргів Заходу (хоча це були борги колишнього СРСР), пролонгації процесу підготовки до вступу в НАТО колишніх радянських республік; відміну податку на російську сталь; відтермінування будівництва національної системи протиракетної оборони тощо. Проте Америка не здійснила відповідних кроків і причиною є, напевно, недовіра і обережність, успадкованих від часів «холодної війни». Стереотипи колишнього «ворога», «комуністичного агресора» і недовіра, які насаджувалися десятиліттями, давалися взнаки. Америка обмежилася словесною риторикою, а президент Буш-мол. зазначив, що «два суперники об'єдналися як партнери, подолавши бар'єр 50 років ворожнечі і десятиліття невизначеності» [98].

А 28 травня 2002 року на натовській військово-повітряній базі Пратіка-ді-Маре політичні лідери Альянсу і Росії започаткували «нову еру» співробітництва, підписавши Римську декларацію «Відносини Росія-НАТО: нова якість», згідно з якою офіційно покладено початок діяльності Ради «Росія-НАТО». Її мета полягала в тому, щоб поліпшити відносини, запровадивши спільні дії країн-членів Альянсу і РФ з широкого кола питань безпеки в євроатлантичному регіоні. З підписанням Декларації, формат особливих відносин перетворився з «19+1» на «двадцятку». З того часу Росія отримала право не лише брати участь в обговоренні питань, а й право голосу у прийнятті рішень [22: 3]. У червні 2002 року на саміті «Великої вісімки», що відбувся в Канаді, Росію оголосили повноправним членом цієї організації.

Риторика американських політиків вигідно маскує їхню зовнішню політику, прагматичну за своєю суттю. Офіційно американська адміністрація заявляла про підтримку національних меншин на Південному Кавказі і зайняла чітку позицію щодо Нагірного Карабаху, Абхазії, Південної Осетії тощо [39: 476], а насправді Сполучені Штати мали економічний і військово-стратегічний інтерес. З воєнної точки зору йдеться про близькість таких країн, як Ірак та Іран. Відповідно країни Південного Кавказу можуть стати щитом від ймовірної загрози. А з економічної точки зору актуальним є питання про нафтові та газові родовища Каспійського басейну.

У 2003 році відносини між двома країнами не поліпшилися. Росія чинила спротив вторгненню Америки в Ірак, що сприяло формуванню її іміджу як країни, що кидала виклик односторонньому амери-

канському підході. На загострення стосунків вплинула політика США щодо НАТО. Політичні стереотипи, вкорінені у свідомості американських лідерів, впливали на політику Америки щодо Росії, зважаючи на розширення зони дії Альянсу у східному напрямкові, тобто наближення до російських кордонів.

Протягом своєї першої каденції В. Путін був категорично проти розширення НАТО. Його стурбованість викликала перспектива п'ятого розширення Північноатлантичного блоку, яке відбулося 29 березня 2004 року. Окрім країн колишньої «соціалістичної співдружності», до Альянсу увійшли колишні радянські республіки Естонія, Латвія і Литва.

На початку 2005 року російсько-американські відносини погіршилися, причиною чому була низка чинників.

1. Підтримка Росією і США різних кандидатів – В. Януковича і В. Ющенка на президентських виборах в Україні в грудні 2004 року.

2. Зростання звинувачень Росії західними країнами у порушенні демократії.

3. Розбіжність в поглядах на «справу ЮКОСа».

Імідж В. Путіна за кордоном суттєво погіршився. Перемогу В. Ющенка уряд Росії сприйняв як власне національне приниження, що загрожувало розпаду країни. Відповідною реакцією Москви стало жорстке протистояння низці ініціатив Сполучених Штатів у різних частинах світу. Під час конфронтації Росія демонструвала дружні жести країнам, віднесеними Америкою до «вісі зла». З іншого боку, такі кроки привели до стрімкого посилення впливу РФ як на території колишнього СРСР, так і в інших країнах.

Поворотним пунктом стала друга половина 2004 року. Захоплення заручників у Беслані у вересні 2004 стало глибокою травмою для російського режиму, оскільки ця подія призвела до створення воєнної ситуації. Як і США, Росія вважає, що перебуває в стані війни з тероризмом, що виправдовує обмеження громадських свобод і посилення жорсткості режиму [108:141-161]. Сюди можна віднести і «помаранчеву революцію» в Україні, оскільки втручання Москви у передвиборчу кампанію сприймається як вираження російського неоімперіалізму. Міжнародне значення цієї події було недооцінено Кремлем, який розраховував на застосування традиційних методів впливу. «Помаранчева революція» зачепила основи американського стратегічного розуміння пострадянського простору і, особливо, місця в ньому України.

Перевибори В. Путіна (березень 2004 р.) супроводжуються утвердженням позиції РФ на міжнародній арені, що стало можливим за-

вдяки політичній стабільності й економічному зростанню в Росії та появі у США проблем з Іраком. До того ж , подвійне розширення НАТО й ЄС посилює стурбованість Москви, яка усвідомлює значення зміцнення позицій цих структур і власну нездатність ініціювати будь-які інтеграційні процеси.

3.2. Геополітичний вимір російсько-американських відносин

Період 2006-2008 років. Питання розвитку двосторонніх відносин стає дедалі актуальнішим після виступу віце-президента США Діка Чейні, який звинуватив Москву у відході від демократичних реформ. Приводом для нових гострих обговорень послугувало послання Федеральним зборам президента Путіна, котрий порівняв Сполучені Штати з «вовком», який «їсть і нікого не слухає» [33].

«Відносини між США та Росією опустилися до найнижчої точки за останнє десятиріччя після різких закидів Володимира Путіна на адресу Вашингтона у відповідь на критику, що прозвучала минулого тижня», — так прокоментувала британська газета «Гардіан» цей виступ російського президента. «Погіршення відносин між двома країнами в той час, коли Америка намагається переконати Росію підтримати резолюцію з питань ядерної програми Ірану в Раді Безпеки ООН, виглядає для США ризикованим», — вважала «Дейлі телеграф», у свою чергу вбачаючи у висловлюванні російського лідера «привид «холодної війни» із загрозою гонки озброєнь».

Очевидно, що російсько-американські відносини тоді перейшли в іншу фазу. Втім, очевидно, що з обох сторін існувало напруження. Цілком можливо, що США хотіли вплинути на Росію, використовуючи головування Москви у «вісімці» (незабаром у Санкт-Петербурзі мав відбутися саміт цієї групи). Для Росії було важливо, щоб цей саміт пройшов вдало і став подією, яка додасть їй престижу та підтвердить глобальну роль. Якщо Америка порушить на ньому тему демократії, почне критикувати РФ за недотримання прав людини, то це буде провал. Питання лише в тому, на які кроки готова піти Москва, щоб США не критикували Росію у Санкт-Петербурзі (йшлося про отримання від Росії поступок щодо Ірану).

Критикуючи Москву, Вашингтон акцентує увагу на використанні нею енергетичних важелів для тиску на колишні республіки СРСР. США зацікавлені в тому, щоб обмежити монополію РФ на поставки газу і нафти в Європу з центральноазіатських країн. Аме-

риці не подобається політики Росії щодо країн СНД і, насамперед, щодо України.

У 2007 році не спостерігалось поліпшення відносин між Росією та США. Намагаючись відновити втрачену силу і могутність, РФ грає мускулами, як і раніше. Влітку 2007 року вона відновила практику «холодної війни» (зокрема, регулярного порушення повітряного простору західних країн для перевірки їхньої реакції). Спочатку це було в північній Атлантиці і Північному морі, де російські літаки небезпечно літали майже впритул до британських і норвезьких. У серпні 2007 року Росія продемонструвала політ двох важких бомбардувальників «Туполев – 95», які піднялися в повітря з їхньої бази на російсько-китайському кордоні і долетіли до американської бази в Гуам на Тихому океані. Президент Путін гордо заявив, що Росія тепер може собі дозволити тримати ядерні бомбардувальники в повітрі увесь час [107: 190].

Стратегію Дж. Буша щодо Росії неможливо зрозуміти без врахування того, що базові структури американської безпеки – Рада національної безпеки, Пентагон і ЦРУ сформувалися під впливом «холодної війни». На той час Росія не була серед пріоритетів американської зовнішньої політики, а це призвело до того, що Білий дім делегував керівництво відносинами з Москвою чиновникам середньої ланки, які не мали політичної ваги [88: 2]. Ситуація погіршується внутрішніми розбіжностями, що притаманні як американській, так і російській політичним системам. Наприклад, Томас Грем (спеціальний помічник президента, експерт з питань Росії в РНБ до лютого 2007 р.) рекомендував класичний підхід, який передбачає «жорсткий реалізм», що заходить в суперечність з трансформаційними поглядами Д. Фріда (помічник державного секретаря з питань Європи), який сповідує ідеологічний підхід щодо Росії. З точки зору першого політика, співробітництво з Росією можливе у сфері безпеки; на переконання другого – Росія є неоімперіалістичною державою, яка намагається домінувати в найближчому оточенні і придушувати спроби демократії в таких країнах, як Грузія, Україна чи Киргизстан. Знавець російської історії, її глибинних основ, Томас Грем ставиться до «поширення демократії» з певною стриманістю, оскільки вважає, що американські зусилля щодо країн СНД не можуть спрямовуватися в обхід відносин з Москвою. На його думку, незважаючи на напруження у відносинах, співробітництво можливе і бажане. Для Д. Фріда підтримка Саакашвілі має більше значення, ніж відносини з Москвою. Ці два впливові чиновники втілюють дві крайності в

підходах адміністрації Буша: з одного боку, «цілеспрямоване партнерство», а з іншого – захоплення ідеєю «поширення демократії». Дік Чейні є прибічником другого підходу. Що стосується К. Райс, то її спроби примирити ці два підходи не мали успіху. Цей розкол пояснює певною мірою відсутність чіткої лінії і постійності в діях Дж. Буша-мол. [123:25].

Схоже на те, що протягом своєї каденції Дж. Буш-мол. так і не знайшов чіткої позиції щодо Москви. В березні 2006 року він заявив про те, що не відмовляється від спроб переконати Росію діяти узгоджено із Заходом. Він також виступив проти ідеї позбавити РФ членства у «великій вісімці», вважаючи, що такі саміти створюють сприятливі можливості для прямих обмінів. Тодішній стан справ був результатом досягнення кожною стороною ідеологічно визначеної стратегічної мети і сприйняття реакції на її досягнення іншою стороною.

Ідеологія, що визначала зовнішню політику адміністрації Буша, зумовлена двома взаємопов'язаними факторами, які беруть свій початок від трагічних подій 11 вересня 2001 року. Перший з них – нав'язлива ідея ісламського екстремізму, ризик нової терористичної атаки на США і, особливо, можливість переправлення зброї масового знищення з антиамериканських країн ісламського фундаменталізму чи терористичних організацій [55: 308].

Інша ідеологічна мітка Білого дому Буша – його неоконсерватизм. Проте, певною мірою, можна стверджувати, що були певні принципи неоконсервативної зовнішньої політики, які є ключовими. По-перше, світ, в якому свобода тріумфує – це світ, в якому американську безпеку найлегше забезпечити. Цей постулат є домінуючим: він згадується майже у кожній промові президента Дж. В. Буша за останні п'ять років, включно з його промовою в американській військовій Академії у Вест-Пойнт, де він зазначив, що війна з тероризмом є ідеологічною боротьбою між тиранією і свободою [66].

По-друге, зовнішня політика режиму є, як відомо, зазвичай продовженням її внутрішньої. Третій елемент неоконсервативної зовнішньої політики – її активність.

Наскільки стосується адміністрації Буша-мол., то руйнація веж-близнюків 11 вересня 2001 року є зовнішньополітичним реалізмом, який проповідував стабільність як першочергову ціль і яку Білий дім успадкував від реалістів адміністрації Дж. В. Буша.

На початку третього тисячоліття Росія змінила зовнішньополітичний курс. Інтеграція в коло європейських демократій більше не була ціллю. На противагу СРСР, політика РФ прагматична, спря-

мована на створення якомога більш можливої свободи дій. Вона не пов'язує себе якимись принципами, на кшталт: західна цивілізація, демократія, свобода, права людини, а намагається маневрувати. Коротко кажучи – «рієлполітік». Класичним прикладом такої стратегії є зв'язки Москви з Тегераном. Росія майже закінчила будівництво Бушерської атомної станції (вартістю в 1 млрд. доларів) і продовжує чинити опір санкціям, спрямованим проти Ірану з метою призупинити збагачення урану, яке є прямим кроком до створення ядерної бомби. Незважаючи на постійні запити Вашингтона, Москва відновила продаж зброї Тегеранові, який був призупинений Єльциним у 1995 році. Підписана в грудні 2005 року угода на продаж зброї забезпечить Іран мобільними повітряно-ракетними захисними комплексами, винищувачами МІГ і патрульними човнами. Фінансовий розмір угоди дорівнював одному мільярдові доларів із кінцевим терміном поставки до 2008 року [55: 313].

На зовнішньополітичних курсах США та Росії дедалі відчутніше позначаються існуючі розбіжності в цінностях. Для Сполучених Штатів РФ – союзник у глобальній війні з тероризмом, у протистоянні нерозповсюдженню ядерної зброї, безпеки світової енергетики, стримуванні міцніючого Китаю, що загрожує інтересам Вашингтона в регіоні Південно-східної Азії.

У російських стратегічних розрахунках Америка, перш за все союзник у боротьбі проти внутрішнього тероризму. По-друге, Москва сподівається, що Вашингтон визнає її особливу роль на пострадянських теренах, де проживає 25 млн. етнічних росіян, і де більшість народів узалеженні від російських енергоносіїв. По-третє, Москва сподівається на суттєву допомогу США в інтеграції країни в світову економіку [55: 315]. Та, безперечно для Кремля найважливіше – це визнання Америкою статусу Росії як провідної держави.

Різке погіршення відносин між РФ та Сполученими Штатами спричинила лютнева конференція 2007 року з питань безпеки у Мюнхені, де Путін і міністр оборони Іванов виступили з жорсткими заявами. Президент гостро критикував (вперше за 20 років) США, НАТО та ОБСЄ, звинувативши Вашингтон у спробі світового диктату, заявивши, що розширення Альянсу (розміщення систем ПРО у Східній Європі) провокує Росію. Путін наголосив, що дії США виступають каталізатором гонки озброєнь, оскільки порушують баланс сил у світі. Щоб відновити рівновагу, Москва буде розробляти нову наступальну зброю. З одного боку, промова Путіна на мюнхенській трибуні викликала неабиякий резонанс у світі. Російський

лідер демонстративно окреслив вузлове протиріччя сьогоднішнього світу між прихильниками та опонентами однополярного устрою. «Все, що відбувається сьогодні у світі, є прямим наслідком спроб втілити концепцію однополярного світу. Це світ одного господаря, одного суверена. І це згубно не лише для всіх, хто перебуває поза межами цієї системи, а й для самого суверена, тому що руйнує його зсередини. Сполучені Штати переступили свої національні кордони у всіх сферах: в політиці, економіці, гуманітарній сфері, нав'язуючи свою волю іншим державам. Кому це сподобається?», — заявив Путін.

«Світ сьогодні складніший, ніж 20 чи 30 років тому, і в ньому є ті, хто розуміє лише аргумент переважаючої сили. Це реальність. І немає жодного сумніву, що світові потрібен дієвий та мускулистий трансатлантичний союз», — відповів російському лідерові міністр оборони США Роберт Гейтс. Виступаючи в комітеті з питань збройних сил палати представників Конгресу 7 лютого 2007, він назвав Росію потенційним ворогом Сполучених Штатів: «Нам потрібен повний спектр воєнних можливостей, включно з наземними бойовими силами для боротьби з великими арміями, а також гнучкі підрозділи для боротьби з тероризмом. Ми не знаємо, що може трапитися в таких місцях, як Росія, Китай, Північна Корея, Іран» [10]. Про це говорив і його попередник Дональд Рамсфелд, за словами якого Росія до 2016-о року разом з Китаєм становитиме “повну загрозу для США”. А колишній шеф ЦРУ зазначив, що нова «холодна війна» почалась 11 вересня 2001 року як боротьба з тероризмом, але вже за кілька років вона перетворилася у війну за ресурси, зокрема енергоносії. Раніше це протистояння приховувалось під угодами спільної боротьби з тероризмом, однак сьогодні факт геополітичного протистояння стає очевидним. Путін фактично слово в слово повторив те, про що нині говорять в Сенаті і Конгресі, про що говорив Буш і його команда, які відверто позиціонували РФ як свого ворога. Тобто, це така собі війна риторик, яка може стати паростком «холодної війни». Адже встановлення систем протиракетного захисту в країнах Східної Європи насправді нічим не загрожує Росії. Сама ж вона постачає аналогічну зброю Сирії, Іранові та іншим країнам Сходу. Тобто, очевидна неузгодженість глобальних інтересів двох великих держав.

Нинішній світ стає багатополосним, глобальною проблемою для всіх стали енергоресурси, за які й точиться боротьба. Євросоюз отримує 25% газу з Росії, а для неї – це ще один інструмент впливу на європейські держави.

Причиною таких заяв з обох сторін та реакцій були ідеологічні стереотипи, подвійні стандарти і шаблони блокового мислення. Насправді йшлося про претензії Америки та путінської Росії на здійснення світової геополітики. Наприклад, Путін у своєму виступі перед Федеральними зборами в 2004 році заявив, що європейські цінності – наші цінності. Однак подвійні стандарти існують і в Росії. Ніхто на Заході не вважає Михайла Ходорковського янголом, проте його цілеспрямовано вибрали для жорсткого покарання.

Будь-які непродумані заяви політиків (міністра оборони Гейтса) стосовно невизначеності майбутнього Росії свідчать про те, що Вашингтон розглядає Росію як один із елементів “вісі зла”. Варто зазначити, що американська програма глобальної протиракетної оборони починалася ще тоді, коли відносини між США та РФ були безхмарними. Проте, починаючи з 2004 року, тривають перемовини про розміщення американських баз (ПРО) в Польщі, Великобританії, Угорщині і Чехії, хоча таких баз достатньо в Каліфорнії та на Алясці. З 2004 року розпочато розміщення чотирьох американських військових баз в Румунії і трьох – в Болгарії. Компенсація цим країнам – їхнє входження в Євросоюз. З 1-го січня 2007 року і Румунія, і Болгарія, незважаючи на чималу кількість невідповідників, вже є членами ЄС.

Напрошується висновок, що мюнхенським виступом Путін хотів сказати щось більше. По-перше, напередодні важливого візиту на Близький Схід ця промова мала мобілізувати тих, на кого вона могла б справити враження. По-друге, в той час, коли Євросоюз готує рішучі заходи для забезпечення своєї енергетичної безпеки, Москва чітко дала зрозуміти що вона незадоволена такими намірами вже зараз і Брюсселю слід бути обережнішим у цих питаннях [44: 4].

Одним із чинників погіршення відносин є вплив ідеологічних стереотипів, які підтверджує теорія С. Гантінгтона, згідно з якою: 1) людство ділиться на цивілізації за первинною ознакою етноцивілізаційної ідентичності; 2) цивілізації приречені на конфлікти; 3) Захід є католико-протестантською, а Росія – православною цивілізацією [6: 7]. Безперечно, війни ведуться і будуть вестися між державами за життєво важливі ресурси (газ нафту, дерево, вугілля, воду тощо).

Відносини між двома державами поступово набувають ідеологічного відтінку і торкаються питання моделі розвитку. Констатуючи моральну кризу американського лідерства, Росія відкрито піддає сумнівам універсальність американської моделі, вбачаючи в ній причину розпалювання війн і джерело економічного хаосу. Маніхеїзм і

суперечлива політика Дж. Буша-мол. зазнає критики Москви. Російська риторика поступово стає ефективнішою в міру того як американська адміністрація припускається помилок [97: 394].

Стало очевидним, що Кремль таким чином дає відповідь американським зусиллям «поширювати демократію». При цьому він заявляє, що не буде сприяти діяльності фінансованих з цією метою іноземних фондів і неурядових організацій. Спрямовуючи свої зусилля на відродження патріотичних почуттів, московське керівництво намагається переконати суспільну думку в тому, що будь-яка спроба змінити режим організована за допомогою Сполучених Штатів.

Під час другої каденції Дж. Буша-мол. спостерігається поворот до більшого реалізму і меншої ідеологізації в діях США. Офіційно висунута Державним департаментом у січні 2006 року концепція трансформаційної дипломатії є спробою нового підходу до зовнішньої політики. Проте попри це, довготривала перспектива американських зусиль залишається незмінною – демократизація авторитарних режимів. Цей підхід відбивається на Росії, підсилюючи непорозуміння між Вашингтоном і Москвою, яка, зі свого боку, очевидно, розраховує на угоду, враховуючи три постулати. По-перше, вона не отримала винагороди за підтримку, яку надала після 11 вересня. По-друге, Росія має певну свободу дій завдяки енергетичній ренті та внутрішній реорганізації влади, що дає змогу їй впливати на міжнародні події. По-третє, Москва сподівається отримати вигоду із суперництва з Вашингтоном за зони впливу в Євразії, вважаючи, що конкурент має інтерес до існування векторів впливу, які сприяють загальній стабільності [8].

Предметом останніх дипломатичних баталій РФ зі США стала тема розміщення елементів американської системи ПРО у Східній Європі (10 ракет-перехоплювачів у Польщі та РЛС у Чехії). Росія скептично ставиться до заяв Америки щодо наявності ракетної загрози з боку третіх держав, яким ця система покликана протистояти. Визначення Ірану як головної ракетної загрози західному світові військово-політичне керівництво РФ всерйоз не сприймає. У Кремлі склалося стійке переконання, що створювана Вашингтоном система спрямована насамперед, проти РФ, а її головна мета – девальвація ядерних потенціалів Росії та Китаю [34: 131].

Наприкінці 2007 року розпочалася традиційна для великих держав «гра м'язами». Москва заявила про можливість виходу з російсько-американського Договору про ракети середнього і малого радіусу дії та про можливість розміщення «ядерних об'єктів» на території Біло-

русі. Російське керівництво попередило, що призупинить виконання своїх зобов'язань за Договором про звичайні збройні сили в Європі, якщо документ не ратифікують країни-члени НАТО [34 : 132].

У травні 2008 року Д. Медведєв виступив з ініціативою створити «нову архітектуру європейської безпеки» і лише трьома місяцями потому уточнив, що він мав на увазі захистити «сферу привілейованих інтересів своєї країни» [8]. Російському суспільству, з подачі кремлівських можновладців, запропоновано нову національну ідею, яка звучить приблизно так: «Росія – могутня енергетична держава, яка може і повинна відігравати світову роль». Важливо, що більшість громадян РФ схвально відгукується на такі ідеологічні конструкції.

Моментом переходу російського військового будівництва в нову якість слід вважати уведення в дію нових державних документів військово-політичної спрямованості – Концепції національної безпеки Російської Федерації (1999 р.), Військової доктрини Російської Федерації (2000 р.) та Військово-морської доктрини Російської Федерації (2000 р.). До цього переліку слід додати й «Акт Росія - НАТО» (1997 р.), з підписанням якого відносини Москви і Брюсселя стали більш визначеними [34: 130].

Діалектика «дія-протидія» спричиняє деградацію російсько-американських відносин. Окрім цього, спроби аналізу наражаються на розбіжність сутностей двох протагоністів. Адміністрація не може визначити Росії місце серед глобальних пріоритетів. Якщо за останні роки для відродженої Росії Вашингтон знову став стратегічним горизонтом, то для Америки Москва залишається пріоритетом третього порядку, враховуючи її стратегічну орієнтацію на Афганістан, Ірак, Іран і Китай. У стратегічному сенсі адміністрація Буша відносить Росію до країн, що перебувають на «стратегічному перехресті», які здатні створити загрози для стабільності їхнього регіонального оточення [78].

Адміністрація Буша негативно реагує на вимоги нових держав перетворити свою економічну вагу в політичний вплив. Аналітики приходять до усвідомлення того, що виклик американській силі і геополітичному впливові Америки є рушійною силою зовнішньої політики В. Путіна [63 : 36; 52 : 55]. Ідеологія консерватизму в поєднанні з особливостями професійної кар'єри основних впливових осіб адміністрації Буша призвела до сприйняття Росії лише як переможеного ідеологічного суперника. Тріумф американських цінностей сприяв відродженню стереотипів «холодної війни» і від-

новленню конфронтації, а не співробітництва. Адміністрація Буша як жертва власного «комплексу зверхності» сприймає розширення НАТО як природний процес, оскільки занепад Росії дає можливість не брати до уваги її вимоги. Жертва власного «комплексу неповноцінності» – Кремль тяжіє до маніпулювання історичними образами, що нагадують про імперську та радянську славу.

США залишаються безумовним лідером сучасного світу за своїм економічним потенціалом, фінансовими і технологічними можливостями, інноваційними ресурсами, військовою могутністю та готовністю її використати. Іракська криза послабила імідж Сполучених Штатів у світі і, хоча Вашингтон терміново вніс деякі поправки у свою зовнішню політику, проте вони не змінюють стратегічну імперативу Білого дому – бути світовим лідером якомога довше, в ідеалі – завжди.

Сучасну військову політику Америки неможливо розглядати поза постійною готовністю Вашингтона використовувати всі інструменти своєї військової потуги для здійснення впливу на інші держави та міжнародні структури. Згідно зі Стратегією національної безпеки США на XXI століття, у новому тисячолітті Америка прагне до „прийняття дедалі більшою кількістю країн норм демократії і поваги до прав людини, створення умов для зростання світової економіки і поширення вільної торгівлі”. Враховуючи незгоду багатьох країн приймати правила гри, визначені Вашингтоном як „демократично-універсальні”, військова сила набуває особливого значення – і для американців, і для країни N, незгідної з політикою США [34: 124].

Стратегія Дж. Буша-мол. базується на застосуванні превентивної військової сили на етапі, коли воєнна загроза ще не набула чітко окреслених форм. Сполучені Штати відкрито проголосили готовність до здійснення одноосібних воєнних акцій в умовах, які вони вважають загрозовими для себе. У „Всебічному огляді стану і перспектив розвитку Збройних Сил США” (2001 р.) підкреслюється, що океанська армія має бути готовою адекватно реагувати на будь-які кризові ситуації, які можуть включати великомасштабні конфлікти, терористичні акти, інформаційні війни, застосування зброї масового ураження [34: 125].

Захист національної території та участь у великомасштабних конфліктах визначає головний зміст перспектив розбудови Збройних Сил США у XXI столітті. Перевагу надано проєкції воєнної сили і її застосуванню на етапі формування конфлікту, а не його ескалації,

коли кількість ризиків непомірно зростає, а воєнне втручання стає неефективним. Відповідно до пропозицій Комісії з питань національної безпеки, можливі ситуації залучення збройних сил військово-політичним керівництвом країни розглядатимуться за такими критеріями: 1) коли існує загроза американським союзникам чи друзям; 2) коли перспектива застосування масового знищення може стати загрозою для цивільного населення; 3) коли існує небезпека для доступу до ресурсів, критичних для глобальної економічної системи; 4) коли окремі режими демонструють намір завдати серйозної шкоди американським національним інтересам; 5) коли окремі країни здійснюють політику геноциду [34 : 125].

За будь-якого розвитку подій на планеті, США й надалі залишатимуться найактивнішим учасником. Для цього у них є всі необхідні інструменти зовнішнього впливу – політичні, економічні, фінансові, технологічні, інформаційні та воєнні. Мета Стратегії національної безпеки США – зниження стану нестабільності у функціонуванні світових політичних та економічних систем, створення умов для підтримання Сполученими Штатами своїх виняткових позицій у більшості сфер життєдіяльності сучасної цивілізованої країни.

Американо-російські відносини проявляються на тлі інших військових приготувань та реальних бойових дій. «Гарячими точками» світу на початок 2008 року є десятки регіонів планети, проте більшість з них – традиційно на території Євразії.

Деградація російсько-американських відносин прискорюється в другій половині 2008 року. Два президенти зустрічаються востаннє за їхньої каденції в Сочі (квітень 2008 р.) на тлі трьох конфліктних проблем: розширення НАТО, розгортання американської протиракетної системи та Ірану. З точки зору Росії всі ці питання загрожують нестійкій рівновазі у сфері європейської безпеки. Не раз Москва висловлювала свою незгоду з новим розширенням Альянсу. Проте аргументи і дії двох сторін реанімують риторичку «холодної війни».

Не тільки Сполучені Штати здійснюють політику гегемонії: останніми роками Росія активізувала свою імперську політику також.

Російсько-грузинська війна, спровокована нерозважливими діями грузинського керівництва, дала Росії довгоочікуваний привід визнати незалежність Південної Осетії та Абхазії і стала закономірним фіналом політики «вставання з колін». Росія грубо порушила норми міжнародного права, зокрема Гельсінські угоди (аналогічно з неправовими діями Заходу щодо визнання Косова),

продемонструвавши силу, вона у 2008 році по-справжньому налякала не тільки своїх сусідів по СНД, а й країни-членів Європейського Союзу.

Традиційний для Москви новорічний газовий шантаж України став, по суті, запрошенням до війни, громадянської (в Україні) чи невеликої європейської. Газова труба як далекобійна гармата, стала новим видом зброї масового ураження взимку. Але і проти цієї зброї, як показали події останніх днів, ЄС та Україна знайшли протидію. Тим часом економічні та іміджеві втрати Росії набагато перевищують її здобутки [48].

Війна Росії з Грузією посилює конфронтацію, вона має численні причини, серед яких домінує дилема, що виникла між США і РФ у сфері безпеки: забезпечення власних інтересів без узгодження у діях обох сторін, що призводить до помилок в оцінках один одного. Ця війна спричинила найбільшу після закінчення «холодної війни» кризу в російсько-американських відносинах [110: 1-6]. У реальності ініційована ЄС відповідь на кризу на дипломатичному рівні ще раз свідчить про глухий кут, в якому опинилася адміністрація Буша-мол. Грузинська криза показала її нездатність зробити вибір між європейською стабільністю, підтримкою маленької держави, діалогом з Москвою і поширенням демократії. Вона також свідчить про недостатнє прогнозування можливої поведінки країн, що опинилися на перехресті вибору, серед яких перебуває і Росія.

Так чи інакше, але адміністрація Дж.Буша-мол. не змогла віднайти ті важелі впливу, що сприяли б розвитку двосторонніх відносин. На разі суттєво впливали стереотипи «холодної війни». Адміністрація вагалася між двома тенденціями. Перша, одностороння, полягала в поширенні цінностей та інтересів США (проте не бралася до уваги заперечення Москви). Друга, значною мірою орієнтована на співробітництво, відводила Москві резервну роль у підтримці американських позицій у сферах нерозповсюдження ядерної зброї і боротьби з тероризмом. В обох ситуаціях адміністрація Буша-мол. ігнорувала два основні моменти: загальний стан російсько-американських відносин і психологію російської еліти. Путіну не вдалося добитися визнання факту відродження Росії і в цьому контексті грузинську війну можна розглядати як спробу Кремля змусити США і Захід звернути увагу на Росію шляхом залякування.

В кінцевому рахунку напрошується висновок про те, що адміністрація Буша-мол. сприймала Росію як незначну величину, а така зневага дорого коштує у сфері зовнішньої політики. Можливо, російське керівництво прагне розрахуватися за колишні приниження,

бажає повернути країні колишню велич — разом із колишньою територією. Але політика залякування малих демократичних країн не сприяє поліпшенню її іміджу.

Основні розбіжності та конфліктні чинники. Чи не головним чинником, який визначає розбіжності та суперечності у двосторонніх відносинах, можна вважати різне бачення сторонами своїх перспектив у глобальному балансі сил. Москва заперечує однополярне домінування Америки і на офіційному рівні виголошує перехід до багатополусної міжнародної системи. Натомість політика Вашингтона ґрунтується на збереженні та зміцненні status quo з тією відмінністю, що республіканці надавали перевагу демонстрації силових переваг США, а демократи робили наголос на необхідності добровільного визнання світом домінуючої ролі Америки [36].

За часів адміністрації Дж. Буша-мол. політичне керівництво Сполучених Штатів прискорило втілення моделі силової гегемонії. Розгортання глобальної системи ПРО США було й залишається одним з основних елементів цієї стратегії. Військово-політичне домінування Америки є вагомим фактором, який дає змогу американським і транснаціональним бізнес-групам використовувати військово-технологічні та фінансові переваги США для захисту встановленої моделі нагромадження та перерозподілу капіталів.

Слід також зазначити, що американо-російські відносини містять істотний кризовий потенціал, який повною мірою виявився під час конфлікту на Кавказі у серпні 2008 року.

Перспективи розвитку відносин. Президент Д. Медведєв на 5 листопада 2008 року призначив своє перше послання до Федеральних зборів Російської Федерації. Продовжуючи антиамериканську риторичку, розпочату В. Путіним 2007 року у Відні на глобальному безпековому форумі, Д. Медведєв не дав жодної підстави сподіватися на готовність Кремля до пошуку такого консенсусу у відносинах з Білим домом, який би влаштував обидві сторони. Головним вбачається демонстративне прагнення Кремля відтворити полюсний світ, розділений за регіональним принципом, який передбачає домінування певної великої держави в тому чи іншому регіоні. Державою-лідером моделюватимуться й політико-системні аспекти розвитку. Визначено й регіон російського домінування – пострадянські нові незалежні держави.

Президент Росії після американських виборів проголосив своє рішення розмістити російські ракети в Калінінграді у відповідь на

розміщення елементів американської ПРО у Польщі. Відтак, зроблено ще один крок на шляху антиамериканізму та паралельного залякування Європи, якої це стосується безпосередньо [16].

Росія і Америка із фази напруженої конфронтації переходять зараз до дуже складних компромісних переговорів щодо забезпечення нормального товарообігу та економічного співробітництва в умовах глобальної кризи.

У рамках діалогу РФ і США можуть знайти компроміси. Насамперед, це спільні заходи щодо протидії агресії в Афганістані. Вони можуть компромісно розв'язувати проблеми з Іраном, тому що Обама не налаштований розпочинати там воєнні дії з вимогою роззброєння. Відтак США і РФ могли б знайти певні спільні позиції з приводу поступового виведення американських військ з Іраку, могли б знайти порозуміння щодо його нафтових ресурсів.

* * *

Американські неоконсерватори, скориставшись змінами, що відбулися у світі після падіння Берлінського муру, піддали сумніву угоди часів «холодної війни», проти яких вони завжди виступали. Розміщення у Польщі та Чеській Республіці елементів протиракетного «щита» — відголоси тієї політики. Розширення НАТО до колишніх радянських республік — ще одне «яблуко розбрату», що свідчить про агресивну сутність американської зовнішньої політики.

Після подій 11 вересня, відносини з Росією, що почали поліпшуватись, погіршилися, а причиною стали фобії і стереотипи періоду «холодної війни», які не зникли повністю після формального її завершення. Отже, йдеться про укоріненість існуючих політичних стереотипів. За останнє десятиліття немає підстав говорити про те, що відбулися якісні зміни у поведінці американських лідерів, політичних стереотипів та агресивного зовнішньополітичного курсу. Сприйняття американськими політиками подій у світі залежить від того, наскільки вони торкаються інтересів США.

У політичній риторичі президенти пояснюють свої рішення розумінням національної безпеки та зобов'язаннями захистити демократію, свободу і права людини у світі, оскільки Сполучені Штати виконують «священну місію». Американські лідери переконані, що, зважаючи на Божественну місію, їм слід підтримувати військову і економічну потужність на найвищому рівні для того, щоб здійснювати експорт американських цінностей в інші регіони світу, бути вищим суддею у питаннях щодо міжнародного права. Тобто, по-

ширюється ідея про моральні переваги американців над іншими народами.

Пошук ворога є ключовим елементом зовнішньополітичної риторики президентів і провідних політиків, що виправдовує колосальні витрати на оборону та військові операції за кордоном.

Дії Америки в Європі і на Кавказі, вербалізовані турботою про регіональну і глобальну безпеку, демократію і права людини, є, насправді, косметичним прикриттям гегемоністської політики в регіонах, що викликають у Вашингтона економічний або політичний інтерес. Іншими словами, нова зовнішньополітична стратегія Буш-мол. є доктринальним забезпеченням тотального домінування США у світі, яке склалося після розпаду СРСР.

Лідери Сполучених Штатів та Росії (події в Грузії, в Чечні, в Україні) здійснюють свою політику, ігноруючи інтереси інших держав.

ВИСНОВКИ

Зовнішня політика США віддзеркалює домінуючі уявлення президентів, що корелюють з їхньою системою цінностей і стереотипів сприйняття. Політичні стереотипи впливають на спосіб мислення та практичну діяльність американських лідерів.

Міжнародна обстановка, починаючи з Дж. Буша і закінчуючи Дж. Бушем-мол., була досить нестабільною. Зовнішня політика Америки певною мірою корелює з риторикою Дж. Буша, а його заяви підтверджують політичні кроки на міжнародній арені. У промовах президента ключовими є стереотипи СВОБОДИ і ТИРАНІЇ. Підтверджує це його реакція на агресію С. Хусейна проти Кувейту. Американський президент доклав максимум зусиль для звільнення Кувейту згідно з санкціями ООН, на яку Вашингтон ще зважав на той час. Показник ВІЙНИ в його риторичі посередній, проте високий показник ЗБРОЙНИХ СИЛ, які модернізуються в період його правління. Це свідчить про те, що, проповідуючи мир, Америка готується до війни, тримаючи війська добре оснащеними і в постійній бойовій готовності на випадок конфлікту.

У президента Буша нульовий показник образу ВОРОГА та низький показник загроз. Стереотип ВОРОГА, ключовий під час «холодної війни», трансформувався, і «радянську загрозу» змінила «тиранія» С. Хусейна. Загроза не зникла, вона видозмінилася, посиливши напруження на Близькому Сході.

Риторика Б. Клінтона відрізняється від риторики його попередників: низькі показники стереотипу БОРотьБИ з ТИРАНІЄЮ і СВОБОДИ, проте реально ситуація інша. Протягом каденції Клінтона Сполучені Штати не раз втручалися у внутрішні справи інших країн, використовуючи воєнну силу не за призначенням. Високий показник стереотипу ВІЙНИ, особливо індикатор ЗБРОЙНИХ СИЛ і ВІЙСЬКОВОЇ МОГУТНОСТІ. Низка збройних конфліктів, в які втрутилися Сполучені Штати, підтверджують його риторичу. Американський військовий контингент воював у Сомалі, Руанді, Боснії, на Гаїті, що суперечить риторичі президента, який офіційно говорить про мирне співіснування.

Починаючи з президента Клінтона, зовнішня політика США дедалі більше стає односторонньою. У вирішенні міжнародних проблем Вашингтон практикує застосування сили (Ангола).

Президент Дж. Буша-мол. продовжив односторонню політику свого попередника. За низкою параметрів показники Дж. Буша-

мол. є вищими, ніж у решти президентів. Найчастіше він виступає за боротьбу з тиранією, проти диктатури та агресії. Високий показник **БОРОТЬБИ** за **СВОБОДУ**, **ДЕМОКРАТІЮ** та **ЗВІЛЬНЕННЯ** народів світу. Образ **ВОРОГА** видозмінився, і США загрожує вже не СРСР, а тероризм, іранський режим, «Хамаз», «Аль Каїда», Талібан, Північно-корейський режим. У його риториці відсутні мирні ініціативи, показник **МИРУ** найнижчий з усіх президентів. Показник *гегемоністських амбіцій* в риториці невисокий, проте на практиці президент провадить жорстку агресивну зовнішню політику, підпорядковуючи її гаслу «Хто не з нами, той проти нас». Надзвичайно високими є стереотипи **ВІЙНИ** та **ЗБРОЙНИХ СИЛ** і підтвердженням цьому є війни в Іраку та Афганістані. Високі показники стереотипу **ДРУГА**, оскільки США потребували підтримки сил коаліції у глобальній війні.

Як вважають у Вашингтоні, Україна може і повинна відігравати вагомішу регіональну роль, сприяючи поширенню демократії у країнах пострадянського простору і збереженню миру в регіоні. Аналіз стану двосторонніх відносин між Україною та Америкою початку ХХІ століття свідчить про те, що вони розвивалися складно, на межі недовіри та існуючих ідеологічних стереотипів.

Після розпаду СРСР та закінчення «холодної війни», світ змінюється, настає епоха однополярності з домінуванням США. Проте, незважаючи на закінчення конфронтації, американські президенти не звільнилися від політичних стереотипів. Аналіз риторики Дж. Буша, Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого свідчить про те, що їм, як і їхнім попередникам, притаманні гегемоністські амбіції, які американські очільники приховують за фразами про світове лідерство, месіанство та відповідальність США за події, що відбуваються на планеті. Риторика зазначених лідерів є оманливою, оскільки вони офіційно висловлюються за розвиток співробітництва з РФ, а неофіційно Пентагон та ЦРУ (за згодою президента) складають плани на випадок ядерної війни, визначаючи цілі в Росії.

Сполучені Штати намагаються формувати міжнародне середовище і претендують на роль глобального лідера, проте, в порівнянні з періодом «холодної війни», поступливість міжнародної системи зменшується. США здійснюють свою політику, без врахування інтересів інших держав та дотримання норм міжнародного права, що створює загрози як для самої Америки, так і для всієї системи міжнародних відносин. Зовнішню політику інших держав оцінюють за американськими стандартами демократії і відповідно до амери-

канських цінностей. Нав'язуючи демократію, США реалізують свої прагматичні національні інтереси. Слід визнати пріоритет економічних геополітичних і воєнних інтересів Америки над інтересами розширення демократії. На практиці ідеї демократії підпорядковуються геополітичним національним інтересам, а геополітичний вакуум, що виникає в тій чи іншій країні, найчастіше заповнюють американські збройні сили, які забезпечують поширення американських цінностей і захищають американські економічні та геостратегічні інтереси у різних регіонах.

Вашингтон, як і раніше, намагається втілити вільсонівську концепцію зовнішньої політики, докладаючи зусиль до того, щоб зробити світ безпечним. Проте якою б привабливою не здавалася концепція «всесвітньої демократії», сама ідея насадження демократії ззовні є хибною, а спроби її втілити завдають шкоди не тільки тим країнам, де її намагаються поширити, а й престижу та інтересам самих Сполучених Штатів.

У США спостерігається тенденція до формування зовнішньої політики на засадах внутрішньої, що досить небезпечно, оскільки це спроба поширити на міжнародну політику ті універсальні норми, цінності та уявлення, які Америка застосовує у своїй країні. Сполучені Штати використовують весь спектр своїх засобів для захисту національних інтересів, проте, за необхідності, готові та здатні діяти самостійно. І багатосторонній підхід – це засіб, який Америка буде застосовувати для досягнення своїх цілей.

Пошук чергового ворога є одним із головних елементів зовнішньополітичної риторики американських президентів. Під час «холодної війни» США захищали західні ліберальні цінності, проте зараз, коли немає рівного їм ворога, вони намагаються знайти ворога в інших країнах, послуговуючись глибоко укоріненим стереотипом боротьби зі злом. В інерційній стійкості цієї установки виявився ефект тривалої антикомуністичної пропаганди та сприйнятті СРСР як ворога. Немає сумнівів, що таке сприйняття дійсності та ставлення американських політиків скоро не зміниться, тобто така тенденція збережеться.

Оцінка подій у світі та зовнішньої політики Вашингтона суттєво залежить, по-перше, від того, наскільки задіяні життєві інтереси Америки, а, по-друге, від риторики президента, який зазвичай пояснює свої рішення відповідальністю за національну безпеку та зобов'язання США щодо захисту демократії, свободи та прав людини у світі.

Аналіз стереотипних уявлень, виявлених у риториці американських президентів, і зовнішньополітичний курс Вашингтона свідчать про те, що воєнна сила займає особливе місце в американській глобальній стратегії. Сьогодні Америка зіткнулася з дихотомією між силою і мораллю, що було нехарактерним для ранніх етапів американської історії. Її використовують двоюко: як інструмент безпосереднього впливу на суперника у формі стримування та як чинник прямого насилля. Головним своїм завданням США вважають закріплення та збереження глобальної переваги у світі. Їхня зовнішня політика спрямована не тільки на те, щоб нав'язати свою волю суперникові, а й сформувати вибір держав на стратегічних перехрестях, тобто використати воєнну силу для здійснення тиску на політику найбільш важливих для Америки країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байден Джон: США підтримують вибір України / Джон Байден. – Режим доступу до джерела: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2009/07/printable/090721_biden_tuesday_oh.shtml.
2. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Збігнев Бжезінський. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – 203 с.
3. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска (Господство Америки и ее геостратегические императивы) / Збигнев Бжезинский; пер. с англ. О. Ю. Уральской. – М.: Международные отношения, 1998. – 153 с.
4. Ваисс Морис. Международные отношения после 1945 года / Морис Ваисс; пер. с фр. С. Ф. Колмакова. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – 336 с.
5. Вуд Р. Об отношениях между НАТО и Грузией, а также с Россией / Роберт Вуд // Civil Georgia, 10. 02. 2009. – Режим доступу: http://darbazi.info/index.php?view=article;&catid=1&id=635&format=pdf&option=com_content.
6. Гайдуков Л. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980-2000 рр. / Гайдуков Л. – К.: Либідь, 2001. – 624 с.
7. Гарань О. Дезінтеграція СРСР і Україна: виклик для США / Олексій Гарань // Камінський Є. Україна в зовнішньополітичних доктринах США. – Режим доступу до джерела: <http://litopys.org.ua/ukrxxx/r14.htm>.
8. Гомар Тома. Отношения Россия - США: Обама и наследие Буша / Тома Гомар. – Москва: Центр Россия /ННГ, 2009. – Режим доступу до джерела: www.ifre.org.
9. Гонгадзе Мирослава. Держдеп: для уряду Обама Україна не розмінна монета / Мирослава Гонгадзе. – Режим доступу до джерела: <http://www.voanews.com/ukrainian/2009-07-24-voa4.cfm>.
10. Грищенко К. Мюнхен 2007: шанс для України / Костянтин Грищенко. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1030/55910/>.
11. Дейниченко Р. Байден закликав українських політиків до єдності / Руслан Дейниченко. – Режим доступу : <http://www.voanews.com/ukrainian/2009-07-20-voa4.cfm>.
12. Дуцик Д. Ще не час для української втоми / Діана Дуцик // Українська правда. – Режим доступу до джерела: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/4/30/94128.htm>.
13. Эксперты США рекомендуют Обаме направить Киеву «мессидж». – Режим доступу: <http://www.glavred.info/print/news/227777.prn>.
14. Иваниця Э. А. История США / Иваниця Э. А. – М.: Дрофа, 2006. – 571 с.

15. Камінський Євген. Прорив у двосторонніх відносинах / Євген Камінський // Євген Камінський. Україна в зовнішньополітичних доктринах США. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm>.
16. Камінський Євген. Америка і світ після президентських виборів у США / Євген Камінський. – Режим доступу до джерела: <http://uaforeignaffairs.com/article.html/print?id=285>
17. Канцелярук Б.І. Сучасні виміри політики США до України в умовах постбіполярного світу: дис.. доктора політ. наук: 23.00.04 / НАН України / Канцелярук Борис Іванович. – К., 1998. – 423 с.
18. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Киссинджер Г. : пер с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2002. – 352 с.
19. Колл С. Відродженій Україні важко розраховувати на повагу світу / Стіві Колл // “Спостерігач”. – № 37–38, серпень 1993 // The Washington Post. – 20 червня 1993. – Режим доступу до джерела: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=523&mode=thread&order=0&thold>.
20. Корсаков Г.Б. Проблема распространения ракет и технологий / Корсаков Г.Б. // США и Канада: экономика, политика и культура. –1999, № 8. – С. 30–48.
21. Мельников Ю.В. Становление и развитие современных российско-американских отношений / Мельников Ю.В. – Режим доступу: <http://www.iskran.ru/russ/mag/melnik.html>.
22. Морозов К.П. Політичне обґрунтування євроатлантичного вибору України / Морозов К.П. // Наука і оборона. – 2006. – № 1. – С. 3–13.
23. Панков Ю.В. Российско-американские отношения на современном этапе: Военно-политический аспект / Панков Ю.В. – Режим доступу до джерела: http://zhurnal.lib.ru/p/pankow_j_w/history11.shtml.
24. Паренти М. Власть над миром. Истинные цели американского империализма / Майкл Паренти; пер. с англ. Л. Афанасьевой. – М.: Поколение, 2006. – 288 с.
25. Пироженко В. Євроатлантичні цінності й місіонерство США: конфлікт ідеалів та національних інтересів / В. Пироженко // Політичний менеджмент. – 2007. – 2 (23). – С. 123–137.
26. Представитель США Роберт Вуд об отношениях между НАТО и Грузией, а также с Россией / Civil Georgia. – Режим доступу до джерела: <http://www.polit.ru/news/2009/02/11/admin.porup.html>.
27. Промова Дж. Буша у Верховній Раді України 1 серпня 1991 р. – Режим доступу до джерела: http://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech.
28. Рукавишников В. О. Холодная война, холодный мир. Общественное мнение в США и Европе о СССР / России, внешней политике и безопасности Запада / Рукавишников В. О. – М.: Академический проект, 2005. – 864 с.

29. Серебрянников В. Защищать Родину желающих все меньше / В. Серебрянников // Независимая газета. – Режим доступу: http://tizer.adv.vz.ru/cgi-bin/iframe/ro-man_1?16465&options=NV&n.
30. Сидорук А. Капітуляція під синьо-жовтим прапором / А. Сидорук // Дзеркало тижня. – 2009. – № 2(730). – 24 с.
31. Сірук М. Вибір майбутнього / Микола Сірук // День. – 23 грудня 2008. – № 234. – Режим доступу до джерела : <http://www.day.kiev.ua/262254>.
32. Сірук М. «Перезавантаження» у Мюнхені / Микола Сірук // День. – 10 лютого, 2009. – № 21. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/264165/>.
33. Сірук М. Критика та реакція / Микола Сірук // День. – № 74. – 12 травня 2006. – Режим доступу до джерела: <http://www.day.kiev.ua/161906/>.
34. Смолянюк Володимир. Воєнно-силова практика як константа цивілізаційного поступу / Володимир Смолянюк // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2 (29). – С. 120–134.
35. Сушко О. Україна – США: союзництво чи тимчасова нормалізація? / Олександр Сушко. – Режим доступу до джерела: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=30&news_show_type=1.
36. Толстов Сергій. Між конфліктом і компромісом: особливості американсько-російського діалогу / Сергій Толстов. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=434>
37. Трибрат В. В. Об американской «Стратегии борьбы с терроризмом» / В.В. Трибрат // США, Канада. – 2004. – № 3. – С. 50–65.
38. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 186 с.
39. Уткин А. Американская империя / Анатолий Уткин. – Москва: ЭКСМО «Алгоритм», 2003. – 736 с.
40. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / Анатолий Уткин. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.
41. Харченко І. Україно-американські відносини (1991-2002), еволюція, характер, основні проблеми / Ігор Харченко. – Український портал – Atlant Web Site. – 2009. – Режим доступу: <http://referat.atlant.ws/?set=referat&mc=39&cm=2868>.
42. Шаклеина Т. А. Политика США в меняющемся мире: монография / Шаклеина Т. А.: Под ред. П. Т. Подлесного. – М.: Наука, 2004. – 333 с.
43. Шаклеина Т.А. Концепции внешней политики США после окончания холодной войны (Дискуссии в американских политико-академических кругах о роли и месте США в новом мировом порядке): дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04. / Шаклеина Татьяна Алексеевна. – Москва, 2003. – 415 с.

44. Шерр Джеймс. Це не нова холодна війна, а погані відносини / Джеймс Шерр // Дзеркало тижня. 17 лютого, 2007. – № 6 (635). – Режим доступу до джерела: www.dzerkalotyzhnya.ua.
45. Щербак Ю. Україна на шахівниці Буша-старшого / Юрій Щербак // День. – № 87. – 21 травня 2004 р. – Режим доступу до джерела: <http://www.day.kiev.ua/30460/>.
46. Щербак Ю. Україна – США, стратегічне партнерство, інтереси, цінності / Юрій Щербак // День. – 2 квітня 2005 – № 58. – Режим доступу до джерела: <http://www.day.kiev.ua/134960/>.
47. Щербак Ю. Осінній діалог у Вашингтоні / Юрій Щербак // День. – 12 жовтня 2006. – № 174. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/170302/>.
48. Щербак Ю. Україна в зоні турбулентності / Юрій Щербак // День. – 14 січня 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/262661/>.
49. Эксперты США рекомендуют Обаме направить Киеву «мессидж». – Режим доступу: <http://www.glavred.info/print/news/227777.prn>.
50. Albright Madeleine K. “Myths of Peace-Keeping.” Statement Before the Subcommittee on International Security, International Organizations, and Human Rights of the House Committee on Foreign Affairs, June 24, 1993 / Albright Madeleine K. // U.S. Department of State Dispatch. – Volume 4, Issue 26. – June 24, 1993. – P. 46.
51. Albright M. Madam Secretary / Albright Madeleine, Bill Woodward. – New York: Miramax Books, 2003. – 562 p.
52. Ambrosio Thomas. Challenging America’s Global Preeminence, Russia’s Quest for Multipolarity / Thomas Ambrosio. – Burlington: Ashgate, 2005. – 196 p.
53. Arkin W. M. “The SIOP – forever immoral” / W. M. Arkin, R. S. Norris. “Nuclear Notebook: Global nuclear stockpiles, 1945-2000,” The Bulletin of the Atomic Scientists, 56 (2). – NRDC. – September/October 2000. – 79 p.
54. Arkin M. Secret Plans Outline the Unthinkable / Arkin M. // Los Angeles Times. – March 9, 2002. – Режим доступу: <http://www.commondreams.org/views02/0309-04.htm>.
55. Aron Leon. Russia’s revolution: essays 1989-2006 / Leon Aron. – Washington, D.C.: The AEI Press, 2007. – 388 p.
56. Baker J. A. The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989-1992 / Baker James A. with Thomas M. DeFrank. – New York: G.P. Putnam’s Sons, 1995. – 687 p.
57. Balz D. “America’s Chaotic Road to War.” / Balz Dan and Bob Woodward // Washington Post, January 27, 2002. – P. 2.
58. Binder David. “Bush Warns Serbs Not to Widen War” / David Binder // New York Times, December 28, 1992. – P. A 20.

59. Blumenthal Sidney. *The Clinton Wars* / Sidney Blumenthal. – New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2003. – 822 p.
60. Brands Hal. *From Berlin to Baghdad: America's search for purpose in the post-Cold War world* / Hal Brands. – Lexington: The University Press of Kentucky, 2008. – 416 p.
61. Bremmer I. Zaslavsky A. *Bush and Putin's Tentative Embrace* // *World Policy Journal*. – Winter 2001/02. – P. 38–46.
62. Brzezinski Z. *Post-Communism Nationalism* / Zbignev Brzezinski // *Foreign Affairs*. – Vol. 68. – № 5 (Winter, 1989/ 1990). – P. 10–25.
63. Bugaiski J. *Cold Peace: Russia's New Imperialism* / Bugaiski J. – Westport CT: Praeger, 2004. – 304 p.
64. Bumiller E. *Condoleezza Rice: an American life: a biography* / E. Bumiller. – New York : Random House, 2007. – 400 p.
65. Bumiller E. “*Bush's Tutor and Disciple: Condoleezza Rice*” / E. Bumiller // *New York Times*, November 17, 2005. – P. A1.
66. Bush George W. “*President Delivers Commencement Address at the United States Military Academy at West Point.*” Office of the White House Press secretary. – Washington, D.C.: May 27, 2006. – Режим доступа до джерела: www.whitehouse.gov/news/releases/2006/05/20060527-1.html.
67. Bush G. W. *Address at Warsaw University, June 15, 2001.* – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=45973&st=&st1>.
68. Bush George W. “*Graduation Speech at West Point*” / George Bush / June 1, 2002. – Режим доступа до джерела: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>.
69. Bush George H. W. *A World Transformed* / George H. W. Bush and Brent Scowcroft. – New York: Knopf, 1998. – 624 p.
70. Bush George H. W. *Chicken Kiev speech* / George H. W. Bush. – Режим доступа до джерела: http://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech.
71. Bush George. *Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 31, 1990* / George Bush. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=18095&st=&st1>.
72. Campbell K. *Soviet Nuclear Fiction: Control of the Nuclear Arsenal in a Disintegrating Soviet Union* / Campbell K. // *CSIA Studies in International affairs*. – 1991. – # 1. – P. 69–70.
73. Clark Wesley K. *Waging Modern War: Bosnia, Kosovo, and the Future of Combat* / Wesley K. Clark. – New York: Public Affairs, 2001. – 542 p.
74. Clinton W. J. *The President's News Conference With President Boris Yeltsin of Russia in Moscow, September 2, 1998* / Clinton W. J. // John T. Woolley and Gerhard Peters. *The American Presidency Project* [online]. Santa Barbara, CA: University of California, Gerhard Peters (database). – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=54841>.

75. Clinton W. J. The President's News Conference. March 23, 1993. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=46363&st=&st1>.
76. Clinton W. J. Letter to Congressional Leaders Reporting on the Decision To Send Certain United States Forces to Macedonia, March 25, 1999 / Clinton W. J. // John T. Woolley and Gerhard Peters. The American Presidency Project. Santa Barbara, CA: University of California, Gerhard Peters (database). – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=57314>.
77. Department of Defense Directive 3000.5, November 28, 2005. – Режим доступу: <http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/300005p.pdf>.
78. Department of Defense. Quadrennial Defense Review, Febr. 2006. – Режим доступу до джерела: <http://www.defense.gov/qdr/report/Report20060203.pdf>
79. Drew Elizabeth. On the Edge. The Clinton Presidency / Elizabeth Drew. – New York: Simon and Schuster, 1994. – 462 p.
80. Friedman Thomas. “Theory vs. Practice: Clinton’s Stated Foreign Policy Turns into More Modest ‘Self-Containment’” / Thomas Friedman // The New York Times, October 1, 1993. – P. A 2.
81. Friedman Thomas. “Bosnia Reconsidered” / Thomas Friedman // New York Times, April 8, 1993. – P. A 5.
82. Gallup polls, September 21, November 11, 2001, February 10, March 24, July 8, 2002, Gallup Database. – Режим доступу: <http://www.gallupolls.org>.
83. Galtung J. The Cold War as an Exercise in Autism / Johan Galtung // Alternatives. – 14(2). – 1987. – P. 169–193.
84. Gompert David C. “The United States and Yugoslavia’s Wars.” // The World and Yugoslavia’s Wars / Gompert David C. / ed. by Richard H. Ullman. – New York: Council of Foreign Relations, 1996. – P. 130– 145.
85. Gordon Michael R. “Christopher, in Unusual Cable, Defends State Dept.” / Gordon Michael R. // New York Times, June 16, 1993. – 24 p.
86. Gordon M. E. “Modest Air Operation in Bosnia Crosses a Major Political Frontier” / Gordon Michael R. // New York Times, April 11, 1994. – P. 24.
87. Graebner Norman A. Cold War Diplomacy, 1945-1975 / Graebner Norman A. – New York: Van Nostrand Company, 1977. – 248 p.
88. Graham Thomas. U.S. - Russia Relations: Facing Reality Pragmatically / Thomas Graham. – Washington: CSIS/IFRI, July 2008. – 20 p.
89. Helms Jesse. “Saving the U.N: A Challenge to the Next Secretary General” / Jesse Helms // Foreign Affairs, September/October 1996. – # 75(5). – P. 2–7.
90. Helsinki Accord, Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, August 1, 1975. – Режим доступу до джерела: www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf.

91. Henriksen Thomas H. *American power after the Berlin Wall* / Henriksen Thomas H. – New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2007. – 250 p.
92. Hoagland Jim. "The Trouble with Playing Global Cop" / Jim Hoagland // *Washington Post*, September 2, 1999. – P. A 39.
93. Holbrooke Richard C. "America a European Power" / Holbrooke Richard C. // *Foreign Affairs*. – Volume 74. – Issue 2. – March / April 1995. – P. 30–45.
94. Holbrooke Richard C. *To End a War* / Holbrooke Richard C. – New York: Random House, 1998. – 408 p.
95. Jehl Douglas. "Clinton Doubling U.S. Forces in Somalia, Vowing Troops Will Come Home in 6 Months" / Douglas Jehl // *New York Times*, October 8, 1993. – 24 p.
96. Jehl Douglas. "From Haiti, Images of a Foreign Policy Success" / Douglas Jehl // *New York Times*, April 11, 1995. – 24 p.
97. Johnson J. *Forbidden Fruit: Russia's Uneasy Relationship with the US Dollar* / Johnson J. // *Review of International Political Economy*. – Vol 15, # 3. – 2008. – P. 379-398.
98. *Joint Declaration by President G. W. Bush and President Vladimir V. Putin on the New Strategic Relationship Between the United States of America and the Russian Federation*. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=73311&st=&st1>.
99. *Joint Statement on Azerbaijan-United States Relations, August 1, 1997*. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=54495&st=&st1>.
100. Judah Tim. *Kosovo: War and Revenge* / Tim Judah. – New Heaven, CT: Yale University Press, 2000. – 348 p.
101. Klare M. *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict* / Klare M. – New York: Metropolitan Books, 2001. – 304 p.
102. Kuzio Taras. *Ukraine: NATO Relationship* / Taras Kuzio. – 2000. – Режим доступа: <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/aukr-nat2.htm>.
103. Lambeth Benjamin S. *Transformation of American Air Power* / Lambeth Benjamin S. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 2000. – 337 p.
104. Lambeth Benjamin S. *NATO's Air War for Kosovo. A Strategic and Operational Assessment* / Lambeth Benjamin S. – Santa Monica, CA: RAND, 2001. – 276 p.
105. Langston Thomas S. *The Cold War Presidency: a documentary history* / Langston Thomas S. – Washington, D.C.: CQ Press, 2007. – 506 p.
106. Lauter David. "Clinton Blasts Bush's Foreign Policy Record" / David Lauter // *Los Angeles Times*, August 14, 1992. – 24 p.
107. Lucas Edward. *The new cold war: the future of Russia and the threat to the west* / Edward Lucas. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 352 p.

108. Lynch D. The Enemy is at the Gate: Russi After Beslan / Lynch D. // *Internatinal Affairs*. – Vol. 81, # 1, 2005. – P. 141–161.
109. M/H NIE 4-1-84. September 1989. Warning of War in Europe: Changing War Pact Planning and Forces // Benjamin B. Fischer (Ed.) *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991*. – P. 3–9.
110. Monaghan A. The Russo-Georgian Conflict / Monaghan A. – Rome, NATO Defense College. Immediate Report, Research Paper # 36, August 2008. – 7 p.
111. Naftali Timothy J. George H.W. Bush / Naftali Timothy J. – New York: Henry Holt and Company, 2007. – 202 p.
112. NIE 11-3/8. August 1991. Soviet Forces and Capabilities for Strategic Nuclear Conflict Through the Year 2000 / Benjamin B. Fischer (Ed.). *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991*. Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1999. – Режим доступа: <http://www.cia.gov/csi/books/19335/art-1.html>.
113. Oberdorfer Don. A Bloody Failure in the Balkans / Don Oberdorfer // *Washington Post*, February 8, 1993. – P. A1.
114. Perlez Jane. “Step by Step: How the U.S. Decided to Attack, and Why So Fast” / Jane Perlez // *New York Times*, March 26, 1999. – P. A1.
115. Perlez Jane. Clinton and Joint Chiefs to Discuss Ground Invasion / Jane Perlez // *New York Times*, June 2, 1999. – P. A 14.
116. Perry William J. Nontraditional Programs Are Critical to Future Defense. Prepared remarks of Secretary of Defense. The U.S. Conference of Mayors, Washington. – January 26, 1995. – Режим доступа до джерела: <http://www.defense link.mil/speeches/speech.aspx?speechid=825>.
117. “President Bush Sworn-In to Second Term,” January 20, 2005. – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/01/20050120-1.html>.
118. Purdum T. S. “Clinton Vetoes Lifting Bosnia Arms Embargo” / Purdum T. S. // *New York Times*, August 12, 1994. – P. A1.
119. Raymond Joseph A. “Haitian Death Chamber Could Only Worsen with Aristides” / Joseph Raymond A. // *Wall Street Journal*, April 1, 1994. – 24 p.
120. Report “The US Nuclear Plan // A Time for Change”. Executive Summary. National Resources Defense Council, June 2001. – Режим доступа до джерела: <http://www.nrdc.org/nuclear/warplan/index.asp>.
121. Schmitt Eric. “Somalia's First Lesson for Military Is Caution” / Eric Schmitt // *New York Times*, March 5, 1995. – P. B15.
122. Schultzinger R. D. U.S. Diplomacy since 1900 / Schultzinger Robert D. – New York: Oxford University Press, 2008. – 419 p.
123. Spanger H.J. Between Ground Zero and Square One: How Georges W. Bush Failed on Russia / Spanger H.J. – Frankfurt: PRIF Research Institute. – # 82, 2008. – 46 p.

124. Talbott Strobe. *The Russian Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy* / Strobe Talbott. – New York: Random House, 2002. – 478 p.
125. Talbott Strobe. *Age of terror: America and the World after September 11* / edited by Strobe Talbott and Nayan Chanda. – New York: Basic Book; Yale Center for the Study of Globalization, 2001. – 232 p.
126. Talbott S. *A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia*. Address at the Johns Hopkins School of Advanced International Studies / Talbott S. – W., D.C. July 21, 1997, US State Department Document. – Режим доступа: www.state.gov.
127. A Transcript of the President Bill Clinton's Inaugural Address appeared entitled "We Force the Spring" // *The New York Times*, Jan. 21, 1993. – 80 p.
128. UNMUH Fact Sheet, UN Department of Peacekeeping Operations. – Режим доступа: http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/co_mission/unmih.htm.
129. U.S. Department of Defense. "Exercise Central Asian Battalion 97", News Release, Washington D.C., August 28, 1997, News on June 21, 1999. – Режим доступа: <http://www.acom.mil/centraz.nsf>.
130. U.S. Department of State. *Congressional Presentation for Foreign Operations. Fiscal Year 2000*. – Washington DC: Department of State, 1999. – Режим доступа: <http://oai.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier=ADA366634>.
131. U.S. State Department. *Caspian Region Energy Development Report to Congress*, April 15, 1997, (required by the conference managers on H.R. 3610, Omnibus Appropriations for FY1997, including Foreign Operations). – 208 p.
132. U.S. Relations with the Soviet Union, National Security Directive 23, September 22, 1989, from the George Bush Presidential Library. – Режим доступа до джерела: <http://bushlibrary.tamu.edu/research/directives.html>.
133. "U.S. Support for CSCE," U.S. Department of State Dispatch. – Volume 3. – Issue 28. – 1992. – 220 p.
134. U.S. Senate Resolution 523: *A Resolution Expressing the Strong Support of the Senate for the Declaration of the NATO at the Bucharest Summit that Ukraine and Georgia Will Become Members of the Alliance*. – Режим доступа: [http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/?&Db=d110&querybd=@FIELD\(FLD004+@4\(\(@1\(Sen+Obama+Barack\)\)+01763\)\)](http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/?&Db=d110&querybd=@FIELD(FLD004+@4((@1(Sen+Obama+Barack))+01763))).
135. Weiner Tim. "Clinton Withholds Bosnia Data from Congress," / *Tim Weiner* // *New York Times*, April 17, 1996. – 24 p.
136. Woehrel Steven. *Ukraine's Orange Revolution and U.S. Policy*. CRS Report for Congress. Order Code RL 32845 / Steven Woehrel. – Washington : Foreign Affairs, Defense and Trade Division of State Department, 2005. – 14 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

137. Bush G. Address on Administration Goals Before a Joint Session of Congress, February 9, 1989. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=16660>.
138. Bush G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 31, 1990. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=18095>.
139. Bush G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 29, 1991. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=19253>.
140. Bush G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 28, 1992. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=20544>.
141. Bush G. Inaugural Address, Jan. 20, 1989. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=16610>.
142. Bush G. The President's News Conference, January 5, 1990. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=19543>.
143. Bush G. The President's News Conference, January 24, 1990. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=20924>.
144. Bush G. The President's News Conference on the Persian Gulf Crisis, January 9, 1991. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=19123>.
145. Bush G. The President's News Conference With President Boris Yeltsin of Russia in Moscow, January 3, 1993. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=19243>.
146. Bush G. Remarks at the United States Military Academy in West Point, New York, January 5, 1993. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=19564>.
147. Bush W.G. Inaugural Address, Jan. 20, 2001. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=28853>.
148. Bush W.G. Inaugural Address, Jan. 20, 2005. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=58745>.
149. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the Administration Goals, February 27, 2001. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29643>.
150. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 29, 2002. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29644>.

151. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 28, 2003. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29645>.
152. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 20, 2004. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29646>.
153. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 2, 2005. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=58746>.
154. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 31, 2006. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=65090>.
155. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 23, 2007. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=24446>.
156. Bush W. G. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 28, 2008. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=76301>.
157. Bush W. George. “State of the Union Address.” January 28, 2003. – Режим доступа до джерела: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/01/20030128-19.html>.
158. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 17, 1993. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=47232>.
159. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 25, 1994. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=50409>.
160. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 24, 1995. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=51634>.
161. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 23, 1996. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=53091>.
162. Clinton W. J. Inaugural Address, January 20, 1993. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=46366>.
163. Clinton W. J. Inaugural Address, January 20, 1997. – Режим доступа: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=54183>.
164. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, February 4, 1997. – Режим доступа до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=53091>.
165. Clinton W.J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State

- of the Union, January 27, 1998. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=56280>.
166. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 19, 1999. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=57577>.
167. Clinton W. J. Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union, January 27, 2000. – Режим доступу до джерела: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=58708>.

Наукове видання

Худолій Анатолій Олексійович

**АМЕРИКА В ПОСТЫПОЛЯРНОМУ СВІТІ:
ІНЕРЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ**

Монографія

Головний редактор *Пасічник І. Д.*

Технічний редактор *Свинарчук Р. В.*

Комп'ютерна верстка *Олексійчук К. О.*

Дизайн обкладинки *Олексійчук К. О.*

Підписано до друку 24. 06. 2010 р.
Формат 42х30/4. Папір офсетний. Друк різнографія.
Ум. друк. арк. 7,76. Гарнітура «Times New Roman»
Тираж 300 прим. Зам. № 59.

Видавництво Національного університету «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено: видавець СПД Свинарчук Р.В.
35800, Рівненська обл., м. Острог, просп. Незалежності, 151.
Свідоцтво про державну реєстрацію
РВ №27 від 29 липня 2004 року.

